

TARDE RENDSZERE.

— MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY —

Tarde kriminológiai álláspontját a *Criminalité comparée* (1889) című első nagyobbszabású munkájától és két kötetre terjedő értekezéseitől² eltekintve, a »La Philosophie Pénale« ezimű hatalmas művében fejtette ki, melyről Brunetiere-rel³ elmondhatjuk, hogy kevés munkát ismerünk, mely világossága ellenére mélységénél fogva több fejtörést okozna, de viszont keveset, mely tanulságosabb s melyben a gondolkodásra annyi anyag és ösztönzés volna található.

Tarde logikájának sajátos mélységével felismerte, hogy az a lázas izgalom, a melyet a büntetőjog területén a kriminológiai munkásság eredményei előidéztek, csupán egy alakja az erkölcs általános krízisének; felismerte azt, hogy a kriminológia — a társadalomban folytatott egyéni élet psychopatológiája — ellen irányuló idegenkedés első sorban onnan ered, hogy a kriminálantropológus írók a tanaikkal egybekötött determinizmust az erkölcsi felelősséggel nem vélték összeegyeztethetőnek és a büntetőjog represszióját legnagyobbbrészt a társadalom önvédelmére alapították. Tarde tehát első és legfontosabb feladatául azt tűzte ki, hogy *a determinizmust az erkölcsi bűnösség kritériumával összhangzásba hozza* s ezáltal a büntetőjog régi és új irányai közt a béke hidját felépítse.

A büntetőjogi felelősség alapjai szerinte az »*én azonossága*« (identité du moi) és a *társadalmi hasonlóság* (similitude sociale). Az első postulatum, mely némi rokonságot mutat Merkel

² *Études Pénales et Sociales* 1892. és *Études de Psychologie Sociale* 1898.

³ *Revue de deux Mondes* 1890. évi. 225.

tételével (»Die Macht Wirksam zu werden, nach eigenem Mass«) a következő gondolatmenet eredménye: Ha valakinek cselekményét beszámítjuk, ez nem jelenti azt, hogy szabad akaratára vezetőjük vissza, mely mint isteni tulajdonság a semmiből teremtő hatalom volna s mint valóságos kisisten szembe helyezkednék a nagy isten világrendjével, hanem azt jelenti, hogy a tettet a tett okozójául ismerjük fel. De a tett ez »én«-nek csak akkor számítható be, ha az »én«, a melyet felelőssé teszünk, azonos azzal, mely a tettet elkövette. De mi ez az »én« — kérdi Tarde — vajjon általában azonos marad, s egysége nem csupán képzelődés-e? Az »én« számára Tarde az agyban egy centrumot vesz fel, mely uralmat gyakorol a határos öntudati állapotok felett, s a mely a legkülönbözőbb változások mellett is azonos marad és a legkülönbözőbb benyomásokat feldolgozza, tehát körülbelül ugyanazt a szerepet játsza az agyra nézve, a melyet az állam a nemzet számára betölt. Minden egyénnek vannak állandó jellemző tulajdonságai, melyek a külső benyomásokon keresztül is érvényesülnek, sőt azokra reá nyomják bélyegüket. A tett tehát csak akkor állapítja meg a tettes felelősségét, ha egész lelki egyéniségének folyománya, s minél erősebben fejlett ez egyéniség, annál nagyobb a felelősség is. E gondolatmenet, melynek alapjait már *Spencernél*¹ megtaláljuk, kétségkívül az igazság magvát rejti magában, de a mennyiben igaz, a büntetőtörvényeknek a végszükségre, a beszámíthatatlanságra, a feltételes elítélésre, stb. vonatkozó rendelkezéseiben elismerésre is talált. Abban az alakban, a melyben Tarde e postulátumot felállítja, azzal a veszélyes következménnyel járna, hogy az alkalmi büntetéseket felelőtleneknek kellene nyilvánítani, mert tettük valódi »én«-jükkal nem áll összhangban. Nem egész indokolatlan az az ellenvetés, melyet *Proal*² Tarde-al szemben a következőkben tesz: »Mit szólna Tarde, ha a vádlott, mikor az általa elkövetett lopást elébe tartja, azt mondaná: »igaz, hogy elkövettem a lopást, bűnös voltam, de megbántam és egy új lélek költözött az előbbi helyébe. Az ön elvei szerint ez a regenált lélek nem tekinthető felelősnek az előbbi által elkövetett bűnökért, forduljon tehát a régi bűnös »én«-emhez«. Felteszem, hogy Tarde így felelne neki: »az ön bűnös »én«-je ugyanabban a testben lakik, mint a megtért »én«, az utóbbit tehát fel-

¹ A lélektan alapelvei I. 217—220.

² Le Crime et la Peine 430. lap.

mentem, a régi »én t-t azonban elítélem 6 havi fogházra. Rendőr, vigye a vádlottat!«

A felelősség második feltétele a *társadalmi hasonlóság*. Hogy valaki magát mással szemben felelősnek érezze, ahhoz hasonlónak kell lennie. Szükséges, hogy kortársainak vallása, bölcsellete, uralkodó eszméi annyira áthassák a hagyomány és nevelés által, hogy még akkor is, ha a társadalom többsége által helytelenített cselekményt követ el, érezze, hogy az illető cselekmény elítélendő. Ez következik abból, hogy a vétkekesség és a megsértett jog az egyén számára csak a társadalmon belül léteznek, melyhez az egyén magát számítja. A valamely adott társadalomban élő egyén számára az átöröklés és a környezet hatása alatt keletkezik az öröm vagy fájdalom érzése, a mint a társadalom többsége által helyeselt vagy rosszalt cselekményekről van szó. Ez érzésből jön létre a kötelesség, hogy az előbbi kategóriába tartozó cselekményeket hajtson végre. Hogy miként jön létre e kötelesség, annak magyarázatát Tarde egy másik már idézett munkájában¹ következőképp adja: A kötelesség egy váagnak (*désir*) és egy hittételnek (*une croyance*) kapcsolatából alakított syllogismusból ered, mely a váagnak megfelelő cselekvésre irányuló kötelességet von maga után. Az erkölcsi és jogi kötelezettség, mely ez általános kötelességnek csak alfaja, mint egy oly váagnak teljesítésére irányuló kötelezettség jelentkezik, mely a különböző egyéni vágyak és hittételeknek egymásközött és az emberi közösség vágyai és hittételei közti küzdelméből folyik. Ebből következik, hogy Tarde az egyén kötelességét és felelősségét csak abban a társadalomban ismeri el, a melyhez az egyén tartozik, mert csak akkor hatják át az egyént a társadalomnak vágyai és hittételei, és csak akkor keletkezhetik benne e vágyak teljesítésére irányuló ösztönzés. A hol e kulturközösség fenn nem forog, ott nincs jog, nincs kötelesség és ott a különböző akarati törekvések ellentétében a háború és erőszak dönt. Az emberi fejlődés kezdetleges szakaiban az összetartozásra alapított e felelősség sokkal szűkebb körű (család, törzs), de sokkal intenzívebb, mert az egész törzs felelősnek érzi magát tagjának cselekményeért, viszont a civilizáció haladásával a felelősség mind tágabb körű, de egyszersmind individuálisabb lesz. A társadalmi hasonlóság, mint a felelősség egyik alapja, nem Tarde sajátos eszméje, sokan hangoztatták előtte (így például

¹ „Les Transformations Du Droit 1894”, 125—132. lap.

Liszt »Normale Motivirbarkeit«-ja sem más), de senki sem vizsgálta oly behatóan az összetartozóság alakjait és senki sem hasonította a felelősség fokait annyira a hasonlóság fokához, mint ő. Ennek mélyebb oka Tarde-nál az utánzás törvényére vezethető vissza. Ha minden emberi jelenség az utánzásnak alá van vetve, úgy a hasonlóság is. Ha már most azért vagyunk felelősek, mert bizonyos értelemben kötelezve vagyunk és azért vagyunk kötelezve, mert hasonlóak vagyunk, úgy annál nagyobb a felelősség, mennél nagyobb a hasonlóság. A társadalmi hasonlóság pedig annál nagyobb, mennél inkább hozzáférhet valakihez az utánzás hatása. E ponton érintkezik Tarde elmélete Lisztével, mely szerint csak az felelős, a kinek motiválhatósága nem áll az átlagon alól. A ki ugyanis embertársaihoz annyira hasonló, hogy velük szemben kötelezettséget és felelőséget érez, annál a motiválhatóság is normális és viszont.

Mikor Tarde a büntetőjogi felelősség e második feltételét felállítja, úgy voltaképp többet bizonyít, mint a mennyit az indeterminizmussal szemben bizonyítania kellett, mert egyszerűs mind okát adja az erkölcsi kötelezettségnek, holott az akaratszabadság egymagában nem magyarázza meg, hogy az egyénnek miért kell így és nem másképp cselekedni. Másrészt azonban Tarde nem mutat reá elég világosan arra, hogy az általa felállított két postulatumból melyik a jelentősebb. Midőn a felelősségre vonatkozó elméletét a beszámíthatatlanság tanán mintegy próbára teszi, az tűnik ki, hogy voltaképp mégis az »én« azonossága a felelősség alapja és a társadalmi hasonlóság csupán biztosítéka annak, hogy elmélete minden esetben beváljon. Ha Tarde az elmebeteg felelőtlenységét csupán az azonosság hiányával indokolná, (»la folie nous irresponsable, parce qu'elle nous désassimile, parce qu'elle nous fait étrangers à nous même«) úgy joggal volna Tarde-nak ez a szemrehányás tehető, hogy szerinte az elmebetegségben, egy élődi »én« ráoltja magát a normális »én«-re, noha köztudomásúlag az elmebeteg »én«-je ugyanaz, mint előbb volt, csak hogy elváltozik, sőt rendes viszonyok közt a kigyógyult elmebeteg vissza is emlékszik beteg állapotára. Manouvrier a II. bűnügyi antropológiai kongresszuson egyenesen szemére is vetette Tarde-nak, hogy őt a *Félida* eset — egy hisztérikus asszonynak az esete, a ki sommambulismus hatása alatt azt képzelte magáról, hogy két egyénisége van — befolyásolta elméletének felállításában. Az »én« azonosságát a monomániák esetében egyébként

Tarde maga is elismeri. Bármint álljon is a dolog, a felelősség második feltétele t. i. a társadalmi hasonlóság, az elmebetegek-nél hiányzik s így a felelősség meg nem állapítható. Az erkölcsi érzésnek az egyénnel veleszületett hiánya esetében, midőn az »én« azonosága nem kétséges, a teljes felelőtlenység nem mindig állapítható meg, mert például egy Borgia vagy egy Cellini saját társadalmában korántsem volt oly szörnyeteg, mint a minő-nek ma tekintenők.

Tarde felelősségi tana számos támadásnak volt tárgya, így különösen Ferri részéről, még pedig abban a munkájában, melyeknek korrektúráját maga Tarde nézte át,¹ továbbá Lombroso,² Feró, Manouvrier és Coutagne részéről, kik a párisi kriminál-antropológiai kongresszuson azt állították, hogy az elmélet még ha elfogadható volna is, túlságos bizonytalan és veszélyesnek mutatkoznék a gyakorlatban.

Sem a támadásokkal, sem azzal a ragyogó védelemmel, melyet Tarde *Pro domo mea* címmel az Archives d'Antropologie criminelleben (1893 május 15.) tett közzé, e helyen bővebben nem foglalkozhatunk. Nézetünk szerint a büntetőjogi felelősség a determinizmus vagy indeterminizmus igazától teljesen függetlenül abban a tényben gyökerezik, hogy az egyén cselekvése bizonyos malum kilátásba helyezése vagy alkalmazása által befolyásolható, másrészt abban, hogy ily befolyásolásra a gyakorlati tapasztalatok szerint szükség van. Igaz másrészt, hogy determinizmus bűnösségi formulája: »Te rossz vagy meggondolatlan ember vagy, mert ezt tetted, tehát büntetünk, nem pedig mert másképp is tehetél volna« — sokkal megnyugtatóbb, mint az indeterminizmusé, mely azt a lehetlen feltevést rejti magában, hogy az ember ugyanazon helyzetben ugyanazon képzeteknek különböző érzési értéket képes tulajdonítani. Ha ez igaz volna, úgy az ember tetteit nem lehetne a cselekvésére nézve állandó tényezőként jelentkező egyéniségéből magyarázni, azok csupán a motívumok közt »szabadon« választó akarat, tehát a kauzalitáson kívül álló s így a véletlen uralmának alávetett tényező által függenének össze a cselekvő emberrel. Hogy pedig a lélektanilag megmagyarázhatatlan viselkedés miként indokolhatja azt, hogy érte valakinek szemrehányást tegyünk, az érthetetlen. Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy a

¹ V. ö. *Dallemagne: Theories de la criminalité* 149.

² *Le Applications de L'Antropologie criminelle* (80—94. lap).

determinista tan a »kauzalitás egy darabját vonja felelősségre« s nyilvánvaló, hogy épen a determinizmus hozza szorosabb kapcsolatba a tettet a tettes egyéniségével, holott az indeterminizmus voltaképp a vak véletlent bünteti, mert az a rejtélyes valami, a mely a reáható motívumok súlyát »szabadon«, tehát önmagától is függetlenül ítéli meg másnak, mint véletlennek nem minősíthető. Ha a felelősség alakja valóban a másképp cselekedetésben állna, úgy a bűnösség annál nagyobb volna, minél könnyebben cselekedhetett valaki másképp: ergo a szokásos büntettest enyhébben kellene büntetni, mert ő meggyökeresedett hajlamánál fogva csak nehezen lett volna képes másképp cselekedni, — oly következtetés, melynek súlyát az indeterministák alig vállalnák magukra.¹

Ha Tarde felelősségi elmélete a dolgok realitása szempontjából csak vélt szükségnek tesz is eleget, úgy Tarde számára mégis nélkülözhetetlen volt. Tudományos lelkiismerete szólal meg belőle, midőn azt mondja, hogy az erkölcsi felelősség ily megállapítása nélkül »nous devrions confesser que les idées de crime et de peine sont chimoriques et renoncer nous mêmes à nous occuper du droit criminel«. E tehetől megszabadulva Tarde könnyebben láthatott hozzá annak előítélet nélküli kutatásához, hogy mi értendő a büntettes és a büntett társadalmi fogalma alatt. Ezenfelül pedig az újabb irányok művelőit tekintélyének súlyával megszabadította attól a „*levis notae macula*”-tól, mintha a felelősség, bűnösség és beszámíthatóság fogalmait eliminálva az állam erkölcsi rendjére közveszélyes radikális tanokat hirdetnének. Annak, a ki tudja, hogy a kriminálpszichológia művelői közt De *Baets* abbé nevével² találkozunk és hogy az észak-amerikai kriminál antropológusok közt *Brahms* anglikán lelkész³ a legkiválóbb, ily bizonyításra nem volt ugyan szüksége, de egyes czéhbéli büntetőjogászok erről már csak kényelmi szempontból sem akarnak tudomást venni, mert különben elesnének az egyetlen kifogástól, a melyre hivatkozva ma még szuverén büszkeséggel lenézik a Binding által »bedauerliche Modeströmung«-nak keresztelt fejleményeket. Szerencsére a kriminalisták pars saniora, melynek soraiban Liszt, Prins, Van Hamel, Garraud, Lilienthal, Frank, nálunk Fayer, Balogh, Finkey és Vargha Ferencz neveivel találkozunk,

¹V. ö. Hippel: Zeitschrift f. d. ges. Strafrw. XXIII. 416.

²Les influences de la misère sur la criminalité 1896.

³The criminal 1900.

gondoskodik arról, hogy a büntetőjogi dogmatika ne maradjon meg örökké e *splendid isolation*-ban.

Mint a francia kriminálzocziológiai irány markáns képviselője Tarde első sorban Lombroso ellen fordul s úgy az utóbbi által felállított egységes büntettes típust, mint a Marro által¹ propagált típus többséget a legszigorúbb bíráló alá veszi s noha épen Tarde volt az, a ki az erkölcs és jog örök változékonyságára alapítva azt a merész állítást megkoczkáztatta, hogy »Aueun de nous ne peut se flatter de n'être pas un criminel-né relativement à un état social donné, passé, futur ou possible«,² mégis vagy talán épen ezért arra a paradoxnak látszó következtetésre jut, hogy nincs született büntettes oly értelemben, hogy bizonyos egyének minden korban és minden körülmények közt büntettesekké váltak volna, mégis vannak oly egyének, a kik bármely társadalmi feltételek mellett emberölést vagy lopást követek volna el. A büntetnek e két formája ugyanis (mindkettőt tágabb értelemben véve) bármely nép társadalmi fennállásával összeférhetetlen. Ha vannak is — a nélkül, hogy bebizonyítható lenne — általában társadalomellenes egyéni természetek, úgy a kriminalitásnak most emiített két esszenciális alakjától eltekintve, velükszületett kriminalitásuk más időkben és más környezetben bizonyára a maitól eltérő formákban nyilvánult volna. Ha egyébként az embereknek van is egy elenyésző csekély száma, mely bármikor és bárhol büntetendő cselekményeket követett volna el, úgy azok óriási többségét mégis sorsuk kedvezése tartja meg a becsületességben, vagy körülményeik szerencsétlen volta taszítja a bűnözésbe.

Az kétségtelen Tarde előtt, hogy semmiféle külső jel nem teszi felismerhetővé a kriminalitást ép úgy, miként a megrendíthetetlen becsületességnek vonásai kizárják megjelölésük lehetőségét. Ebből látszik, mennyire tévedett Topinard, midőn Tarde-ról azt állította,³ hogy az bizalommal elfogadta a született büntettes típusát és meghajlott Lombroso tekintélye előtt, a mit egyébként Tarde ugyanazon folyóiratban maga is sietett megczáfolni.* Tarde mindkét nagy kriminológiai munkájában sorra vette a három feltevést, melylyel Lombroso a született büntettesre vonatkozó hipotézisét magyarázta. A büntettes nem lehet

¹ I Caratteri dei delinquent! 1887.

² La Criminalité Comparée 28. lap

³ Revue d'antropologie 1887. évf. 658. lap,

* Ugyanott 1888. évf. 521. lap.

azonos a primitív emberrel, mert ha ennek feltevésére a legcsekélyebb alap lett volna is, az napról-napra veszítene valószínűségéből, minthogy a kriminalitás híveit mind kevésbbé toborozza a vidéknek visszamaradt lakosságából, hanem inkább a nagyvárosoknak megromlott és ravasz népességéből. Azt, hogy a büntetett a degenerálttal volna rokon, Tarde több okból vonja kétségbe, mert a legdegeneráltabb egyének a legkevésbbé ártalmasak, holott a legveszélyesebb büntettek gyakran a lehető legkevésbbé degeneráltak és miként Colajanni kimutatta¹ a legdegeneráltabb népességű területeken a kriminalitás arányszáma jóval az átlagon alul maradt.

A mi végül a büntetettnek az epileptikussal való hasonlóságát illeti, úgy ebben Tarde is az igazságnak egy szemernyi tartalmát véli felfedezhetni azzal a feltétellel, hogy az epilepsiát a túlzó temperamentumra redukáljuk, mely a jóban és rosszban egyaránt excedál.

»Ha a büntetteknek ép oly tarka, mint nagyszámú, ép oly változó, mint folytonos csoportját — mondja Tarde — nem egyesíti semmiféle vitális kapocs, ha közöttük hiányzik a patológikus rokonság, melyet az elfajulás vagy elmebetegség ugyanazon alakja megállapítana és nincs meg a fiziológiai összetartozandóság, mely feltételezett közös őstől való leszármazást bizonyítaná: akkor hát minő természetű az a kötelék, a mely őket összefűzi és nekik gyakran — könnyebben felismerhető, mint körülírható — sajátos arckifejezést kölcsönöz? Nézetünk szerint e kötelék teljesen társadalmi és megfelel annak a hasonlóságnak, melyet az ugyanazon mesterségű egyének között találunk. E feltevés eléggé megmagyarázza a fiziológiai és lélektani, de sőt az anatómiai sajátosságokat is, melyek a büntetéseket megkülönböztetik.« A büntettes típus tehát Tardénál — a miben, azt hisszük, teljesen igaza van — nem a bűnözés szervezeti oka, hanem társadalmi következménye. Minden foglalkozási ág azok közül toborozza tagjait, kik az illető foglalkozásra legalkalmasabbak, viszont átöröklés útján kifejlődnek ama tulajdonságok, a melyeket a foglalkozás megkövetel. A kriminalitás is sajátos foglalkozás (categorie professionelle), nem csoda tehát, ha a büntettekben közös lelki, sőt anatómiai tulajdonságok fejlődnek ki, ép úgy, mint az egyes mesterséget űző egyéneknél, katonáknál, papoknál vagy tudósoknál stb.

¹ La Sociologia Criminale I. 427—447. lap.

Így fejleszti ki a büntetési életpálya a közös jellemvonásokat, mint a minők: az önhittség, az erkölcsi érzéketlenség, a gyűlölködés, irigység, lustaság stb. Valamint minden foglalkozáshoz különös hajlam szükséges, ép úgy a büntetességnél is természetes hajlandóság nyilvánul. E ponton, mint látjuk, Tarde közeledik a kriminálantropológiához, mert ha a büntetési foglalkozás ki is fejleszti a hajlamot, úgy azok, kikben a hajlam megvan, mégis csak természetüknél fogva jobban praedestináltak a bűnözésre.

A büntetéseket Tarde két szempontból osztályozza. Egyrészt megkülönbözteti a gyilkosok vagy erőszakosan támadók és a szónak tágabb értelmében vett tolvajok csoportját azon absztrakciónak megfelelőleg, melyet a kriminál-statisztika az élet és a vagyon elleni bűncselekmények megkülönböztetésével felállít, másrészt különbséget tesz a földművelésű foglalkozású falusi büntetettek és az ipari vagy kereskedelmi foglalkozású városi büntetettek közt. A falusi eredetű büntetettet más motívumok, egyszerűbb szükségletek és vágyak, mint a minő a bosszúvágy, a társadalmi elnyomatás iránti fellázadás (erre nálunk például szolgálhatnak a testi sértés és a hatóság elleni erőszak magasabb arányszámai a vidéken) vezetik a bűnözésre, mint a városi eredetűt, kinek motívumai nemtelenebbek, a kit rendszerint csak a korlátlan élvezetre, a dúslakodásra és a kényelemre irányuló vágy tesz büntetessé. Ugyanily ellentét mutatkozik hosszabb időtartam alatt a primitív és az előre haladott kriminalitás közt, mely dualitás bizonyos mértékben összeesik az alkalmi és szokásos deliktuóztatás ellentétével.

A büntetendő cselekmények keletkezésére nézve Tarde, ha nem is veti el a klíma, az évszak, a faj és nem befolyását, úgy mégis kisebb jelentőséget tulajdonít nekik, mint Ferri általában a kriminál-anthropológusok. Magyarázati kísérletezésénél a főszerepet természetesen az utánzás játsza. Miként az emberek utánzásból párbajoznak, miként az öngyilkosság legnagyobb fokban az utánzás produktuma,¹ akként az emberek utánzásból lopnak és csalnak, a minék példája abban nyilvánul, hogy valamely rémtett egy békés tömeget mily könnyen képes fanatizálni. Minden ember bármily alsórendű társadalmi állást foglal is el, befolyást gyakorol környezetére. Az úr befolyásolja

¹ Ezt Masaryk is elismeri „Der Selbstmord als sociale Massen-erscheinung” 119. lap.

a szolgát, a tanult ember a tanulatlant, a gazdag a szegényt, a városi a falusit. A történelem bizonyítja, hogy minden, a mi kezdetben a felsőbb osztályok előjoga, lassanként a legszelebb néprétegek közkinccse lesz. Nemcsak a ruházat és a használati tárgyak, de a fogalmak és érzések is. Tarde szerint az egyes bűncselekmények is így mentek át a felsőbbrendűekről az alsóbbrendűekre, így pl. a mérgezés nemcsak a Borgiák körében dühöngött, de XIV. Lajos udvaránál is endemikus volt, a velencei tízek tanácsa pedig több mint száz határozatot hozott, melyben bérgyilkosságot rendelt el. A gyújtogatás ma a legalacsonyabb néposztályok közt dívik, régen pedig hűbérúri privilégium volt, úgy, hogy pl. a brandenburgi örgróf 170 falu felgyújtásával dicsekedhetett. A lopás nemcsak Spártában nem volt szégyen, hanem a középkorban sem, mert mint Janssen említi:¹

Rauben und Stehlen ist keine Schande,
Das thun die Besten im Lande.

Montaigne írja, hogy sok ifjú nemest ismert, kik hazulról nem kaptak elég zsebpénzt s ezért rendszeres útonállással segítettek pillanatnyi pénzzavarukon. Miként hajdan a büntettek a nemességről a népre, úgy ma a fővárosokból a vidékre származnak át. A gyilkosságnak vagy a lopásnak minden változata, melyet a gonoszság szelleme megteremt, először Párisban vagy más nagyvárosban honosodik meg s csak azután terjed át a vidékre; így pl. a vitrioldráma is párisi találmány, melyet először 1875-ben egy Gras nevű özvegy használt, de ma már a parasztleányok is széltében alkalmazzák. Nem mulaszthatjuk el annak hangsúlyozását, hogy a kriminalitásnak ily propagációja nemcsak valószínűtlennek látszik, mert hisz a deliktumoknak számos formája van, mely a városokban el sem követhető, hanem némileg ellentétben áll Tarde-nak a fentebb említett felosztásával, mely a városi és falusi büntetéseket különböző jellegzetes tulajdonságok alapján különíti el. Nem részletezhetjük azokat az eredményeket, melyekre Tarde a műveltség, a munka és az ipar, a szegénység és gazdagságnak a kriminalitásra gyakorolt hatását vizsgálva jut, csupán konstatáljuk, hogy az elemi oktatás szerinte, mikép arra egyébként Spencer is reá mutatott, nem akadály a kriminalitásnak. A munka feltétlenül jó hatással van, az ipar és a kriminalitás emelkedéseinek össze-

¹ Deutschland am Ende des Mittelalters.

függése merőben esetleges.¹ A szegénység magában véve nem befolyásolja a deliktumokat, hanem csupán a nyomornak közvetett hatása, az elégedetlenség jár ily vészes következményekkel. Az emberi kultúra összességének hatása csak úgy mérlegelhető helyesen, ha figyelembe vesszük, hogy a civilizációknak két korszaka van: az egyik, a melyben a találmányok, az újító törekvések uralkodnak, a másik, a melyben a haladás áradata elapad és elemei rendszerben, egységben helyezkednek el. A művelődés gazdag, de nem egyöntetű társadalmat teremthet, viszont a társadalom koherens lehet, a nélkül, hogy gazdag lenne, miként azt az ókori község vagy a középkori társadalom tagozatai bizonyítják. A vallás, a tudomány, a munka alapjainak, a különböző kezdeményezéseknek összeillősége, kohéziója valószínűleg a kriminalitás ellen. Például szolgálhat erre, hogy a római köztársaság kultúrájának elemei könnyen egyesültek kompakt tömegben s az erkölcsiség könnyen fenn volt tartható. Mikor a pún háború befejezésével a görög művészetek és a Cybele kultusz behatoltak Rómába, a korrupció egész határozott jelekben mutatkozik, miként azt a *questiones perpetuae* felállítása is bizonyítja. A bacchanáliák véres orgiáinak felfedését követi a gyújtogatási epidémia, mely ellen a szenátus hiába dühöng. Folyton behatoló új idegen művelődés nem engedett időt arra, hogy elemei összhangban elhelyezkedjenek s a különböző elemeket egységessé csak a kereszténység tette, nem is a római, hanem a bizanci birodalomban, melynek híre rosszabb a valóságnál. Ilykép a civilizáció, mely a kriminalitást emeli, önmaga el is simítja káros hatásait és hathatós ellenszer a kriminalitás intenzitásával szemben. Nem is a civilizáció, hanem a kríziseinek hatása az, mely az elmék megzavarodásában és a büntetendő cselekmények perverzítésében nyilvánul. Kárhoznatni kell-e azért e kríziseket? Nem, mert gyakran átmenetet jelentenek egy jobb állapotba. Ép úgy nem kell kétségbeesnünk, ha megsokszorosodni látjuk azoknak a kivételes lényeknek számát, kiket a pszichiáterek degeneráltaknak neveznek, mert a kultúra lázas haladása úgy hat az emberi nemre, mint a szelidítés az állatokra és növényekre. Az utóbbiak bár a szelidítés által sokat veszítenek természetes tulajdonságaikból, mégis a szelidítés a fajoknak oly változtatosságát, mondhatni oly termékeny keveredéseit hozza létre, mely a legcsodálatosabb

¹ V. ö. *Földes*: Statisztikai előadások 125—126. lap.

alkalmazkodást képes megteremteni. Hasonlóképp a civilizálódó fajok mindenképp felülemelkednek önmagukon és az agy, mely kezdetben megzavarodik, lassanként alkalmazkodik feladataihoz, ép úgy, mint a szem, mely természettől fogva nem szokta meg, hogy miként az olvasásnál egy pontra szegződ-jék. A civilizáció hatása alatt megváltozik a büntetendő cselekmény jellege is. A szenvedélyt, a büszkeséget és a bosszúvágyat, melyek a kezdetleges korszakokban nagyobb szerepet játszanak, felváltják a haszonlesés, az élvhajászat stb., mint a bűncselekmények lélektani rugói. Míg tehát kultúránk fennáll, addig ki van zárva a visszatérés a régi kor brutális kriminalitásához.

Látnivaló, hogy Tardenak magas szempontok, nagy perspektívák mutatják a fejtegetés utalt és ha az alap gondolat, a melyre épít, téves is, úgy az ő nagy tévedéséből többet lehet tanulni, mint a kis elmék igazságainak tömegéből.

Tarde a Philosophie pénale-ban a gyakorlati kérdéseknek csak másodrendű szerepet biztosított. Ennek tulajdonítható, hogy a bűnvádi eljárásról és a büntetésről szóló fejezetei rövidek. Az előbbiben is igyekszik kimutatni az uralkodó eszméknek az utánzás segítségével gyakorolt befolyását. Az istenítéletek megfelelték az istenség személyes közbelépésébe vetett hitnek, a tortúra a középkori racionalizmusnak és az esküdszék az egyéni értelemben helyezett bizalomnak. Az esküdtbíráskodásnak Tarde esküdt ellen-sége. Szemére veti befolyásolhatóságát egyrészt a camorra, a maffia, a mano nera, Angliában a névtelen fenyegetések, másrészt mindenütt a védő ékesszólása által, mely az esküdszéki termeket a divatját múlt retorika közhelyeinek konzervatóriumává süllyesztette. Az esküdszék szigorú, mikor enyhének kellene lennie és viszont. A ki az utolsó év magyar esküdtbíróági ítélkezését szem-mel tartotta, a ki látja, hogy az esküdszék nálunk az *uzsoravétséget*, melynek pönalizációja legalább is problematikus egy politikai irányzat szolgálatában az élet és vagyon jogtárgyainak viszonyát feje tetejére állítva felmentő verdiktjei által *impliciten halállal bünteti*, az aligha tagadhatja Tarde szemrehányásának jogosságát. Hogy a jury minden hibája mellett még fennáll, az csupán a helyettesítése nehézségének tulajdonítható. A szakbírákra ma még nem bízható e feladat, mert kiképzésük civilizisztikus és híjján van a büntettes lélektani és biografikus tanulmányozásának. Az esküdszék eredetileg két funkciót tölt be: a tények bizonyítója, másrészt a tényeknek, a jogi tényálladéknak s köz-

vetve a büntetésnek bírója. A szakbíróásra csak az utóbbi tevékenység volna átruházható, míg az előbbit Tarde egy szakértői testületre bízna, mely a törvényes bizonyíték új nemét képviselné és ha a szakértő »doit être un physicien on un naturaliste d'un certain genre, le juge doit être avant tout un moraliste éclairé, psychologue et sociologue à la fois«.

A büntetésre vonatkozólag Tarde sorra czáfolja az egyes kriminál-anthropológiai elméleteket, melyek szerint a büntetés haszon nélküli. A történelem bizonyítja, hogy a represszió képes visszaszorítani a büntetteket, a melyek ellen irányult. Természetesen nem szabad oly deliktumokra hivatkozni, mint például a párbaj, melyek elkövetéséhez nem fűződik a büntetéssel arányos szegény. A büntetés és a deliktumok gyakorisága oly viszonyban áll, mint az ár és a kereslet. Ha az előbbi növekszik, úgy a kereslet, a mennyiben feltétlen szükségletek kielégítéséről van szó, még sem apad. Ép úgy oly büntettek, melyekre az éhség, a bosszú, a szenvedélyek indítják az embert, sokkal kevésbé szoríthatók vissza, mint a mesterséges vágyakból: a kicsapongásból, az élvhajászatból keletkező deliktumok. Az utóbbiak pedig a kultúra haladásával mindinkább szaporodnak, tehát a büntetésre is fokozottabb szükség van.

A büntetés jogalapja a »volonté sociale«, czélja nem csak a bűncselekmények kevesbítése, hanem a büntettek javítása is, ha pedig ez lehetséges nem volna és az elimináció nem szükséges (Tarde híve a halálbüntetésnek, csak a végrehajtást kívánná villamos kivégzés vagy elaltatás által humanizálni), úgy a társadalom életfogytig tartó fogvatartás által biztosítandó. A társadalom ép úgy védheti magát, mint az egyén, de elég gazdag ahhoz, hogy megengedhesse magának a jóság fényűzését, a mennyiben a büntetés szoros kapcsolatban áll a jótékony-sággal. A kriminalitás és a pauperizmus a koldulás és csavargás által szorosan összefüggnek s az államnak az előbbiekkal ép úgy kötelessége foglalkozni, mint a hogy a betegek gyógyításával, a gyengék és tehetetlenek sorsának javításával törődik.

A mi végül a szorosabb értelemben vett büntetés végrehajtását illeti, erre nézve Tarde a *divide et impera* alapelvét követi. Külön választandók mindazok, a kik többé-kevésbé jellegzetes elmebaj hatása alatt cselekedtek. Ezeknek a *manicomio criminale*-ban (büntettek elmeorvosintézete) a helye, a mi azonban nem azt jelenti, hogy az összes börtönöket ily intézetekkel pótoljuk, mert ha bebizonyíthatnák is, hogy a büntettes

fiziológiailag az elmebeteg vagy elfajult egyén változata, úgy társadalmilag mégis nagy különbség van a megrögzött gyilkos és az elmebeteg közt, a ki világos pillanataiban lelkifurdalást érez. Az elmebetegek szeparációján felül első sorban elkülönítendőek a büntettek, kiknek ez a mestersége és azok, a kik véletlenül bűnöznek vagy a kiknek visszaesése is csak gyengeség. A helyett, hogy ezeket továbbra is együtt tartsuk, meg kellene szüntetni az eddig elfogadott egyetlen osztályozást: a nemek elkülönítését. Tarde úgy véli, hogy a börtönügyi pásztorjelenetek, melyeket ez osztályozás elejtése előidézne, kevésbé elvetendőek, mint a kölcsönös megrontás és a természetelleni fajtalanság, melyek a mai börtönrendszerekkel együtt járnak. A magánzárka, különösen az alkalmi büntettekkel szemben volna helyén, mert a hivatásosak kiszabadulásuk után úgyszólván érintkeznek egymással. De a büntetés végrehajtásában rejülő contagium veszélye legjobban elkerülhető, ha különválasztjuk a városi büntettek a falusiaktól. A falusi eredetű gonosztevéket jólrosszul, de inkább rosszul valamely ipari foglalkozásra tanítani annyit tesz, mint a büntettes elemeknek amúgy is a nagy városok felé irányuló áramlását előmozdítani, a mivel Tarde különösen Magyarországon megszívlelendő igazságot hangsúlyoz. A különböző foglalkozású elítéltek összevegyítése azért is aggályos, mert a parasztok vagy ipari munkások, ha saját fajtájukbelivel beszélnek, elég beszélgetési anyagot találnak, de a különböző foglalkozásúak összevegyítése esetén bizonyára azt a kapcsolatot fogják tárgyalni, mely őket összehozta. A büntetésnemek tekintetében Tarde szerint a XIX. századnak voltaképp csak két találmánya van, a melyre az összes büntetésnemek visszavezethetők: a bűnügyi gyarmatok és a magánzárka. Az utóbbi mellett foglalkozást Tarde, legalább a büntetés kezdetén ép úgy, miként a betegnek is minden komoly baj esetén először is a lefekvést és a diétát rendelik. A magánzárka tartama ne legyen előre meghatározva, hanem csak a maximuma 1—2 évnél időben. Éjjelre a magánzárka minden elítéltnél fenntartandó, de nappalra csak fakultatíve és e mellett bizonyos mozgási és érintkezési szabadságot kell az elítéltnak biztosítani, mert csak így lehet az elítéltek közt a javíthatókat felismerni. A börtön helyes fogalma az, mely a szabadság előkészítésének tekinti s ezért a zárka és a szabadulás közé a belső felszabadítás (*sortie interieure*) idejét kell ékelni, a mi voltaképp nem egyéb a progresszív rendszernél. Végül nem szabad elfelejteni, hogy a börtön lélek-

tani tartalma minden elítélre más, a szerint, hogy minő élvezetekről fosztja meg s a szabadságvesztésbüntetés csak *elvont címjelzés* melylyel az egymástól legkülönbözőbb nélkülözéseket ellátjuk.

Ha az eddigiekben részletesebben foglalkoztunk Tardenak büntetőjogi és kriminológiai munkásságával, mint általános társadalomtudományi elméletével, úgy ez nem csak azért történt, mert a Philosophie pénale egyoldalúsága mellett is a legtökéletesebb mű, melyet a világirodalom e tudományágban eddig létrehozott, hanem főleg annak bebizonyítása végett, hogy az igazán tudományos elme az alapfelfogás helytelen volta mellett¹ is kellő kritikával a részletekben értékes eredményekhez képes jutni. A kriminológia alapigazsága, hogy t. i. a büntett a tettes egyéniségének és a körülményeknek terméke, úgy miként azok a cselekvés pillanatában fennállanak, ép oly kevésbé új, mint a hogy nem új a büntett és a büntettes tudományos kutatása sem. Midőn *Lacassagne*² ez igazságot a mikrobiológiából vett hasonlattal olyképp formulázta, hogy a társadalmi milieu a kriminalitás melegágya, a büntettes pedig a mikroba, mely jelentőség nélküli, a míg fejlődésre alkalmas talajba nem jut s hogy ilyképp minden társadalomnak oly büntetesei vannak, a minőket megérdemel, akkor csak egy *érezett* igazságnak kölcsönzött *értelmi* létet. Újnak a büntetőjog újabb irányában voltaképp csupán két törekvés nevezhető: egyrészt az, hogy e kutatások a büntetőjoggal kapcsolatba hozva arra visszahassanak, a mi főleg annak hangsúlyozásában nyilvánul, hogy a bíró a deliktummal *ex origine* foglalkozzék, másrészt az, hogy a kriminológia az inductio szolgálatában álló megfigyelés és kísérlet segélyével magyarázza tényeit. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a megfigyelési módszer, melyet a kriminológiai alapigazság kifejtésénél mint korunk vívmányát hangsúlyoznak, a büntetőjogi tudományokban a történelmi módszer teljes kiküszöbölésére vezet. Sőt ellenkezőleg. Annak felismerése, hogy a társadalmi feltételek

¹ Hogy az utánzás gondolata mennyire csábító, különösen a társadalom lélektani tényeinek magyarázatánál, azt dr. Phil. P. Beck-nek „Die Nachahmung und ihre Bedeutung für Psychologie und Völkerkunde” (Leipzig 1904.) című nemrég megjelent munkája bizonyítja, mely Tarde alap gondolatát, mint *meine Theorie*-t vezetí végig ugyanazon magyarázati tereken, mint Tarde, a nélkül, hogy ennek nevét egyenél (53. 1. j.) többször szükségesnek tartaná megemlíteni.

² Archives d'antropologie criminelle IX. 406.

visszahatnak a kriminalitásra, miként *Garraud* reámutatott, új történelmi láthatárokat nyit meg a büntetőjog számára »*puisque l'histoire de la criminalité devient une des faces de l'histoire des sociétés humaines*«.² Hogy azonban e párhuzamok felderítésében valaki komoly eredményekre juthasson, ahhoz oly óriási kultúrtörténeti ismeretekkel kell rendelkeznie, mint a minőkkal Tarde rendelkezett.

Mikor Tarde *Philosophie pénale*-járól beszámolva e jelentőségét szerettük volna kidomborítani, beteljesedett rajtunk annak igazsága, a mit Goethe Eckermannal folytatott beszélgetésében mondott, hogy a nagy és eredeti szellemek műremekeit csak lehetőleg hasonló szellem képes felfogni, vagyis a föld szellemének szavait megfordítva: *du begreifst den Geist, dem du gleichst. De vajjon ki volna hivatva közülnk, szakjogászok közül arra, hogy ily feltételek mellett Tarde munkásságát méltányolja? Érezzük, hogy a kép, melyet gondolatvilágáról nyújtani képesek voltunk olyan, mint ha egy virágos kertet az utak és a kerítések mértani megjelölésével ábrázolnák, érezzük azt a törpeséget, mely a természet hatalmas alkotásainak láttára elfog »nature being the circumstance, which dwarfs every other circumstance« (Emerson), de legalább úgy hisszük, talán sikerült megmutatnunk az utat, melyen e szellemóriás alkotásainak élvezetéhez eljuthatni. A történelem csak ismétlés, mondja Tarde és mégis, ha elgondoljuk, hogy az emberi nem szellemének hány századra van szüksége, míg egy ily hatalmas intellektust reprodukálni képes, szinte kétségbe kell esnünk az emberi értelem tragikumán, mely az emberiség vezetőelméiben felhalmozódott kincseket az anyag örök változásában elpazarolja.*

Vámbéry Rusztem.

¹ *Precis de droit erim.* 8-ik kiad. 1903. 12. old.

A MOTÍVUMOK ÉRTÉKELÉSE A SZOCZIOLÓGIÁBAN.

A ki figyelemmel kísérte a *Revue Philosophique* múlt évi hasábjain azt a nagyszabású és nagystílű vitát, a mely a szociológia sarktételei körül forgott, s a melyhez nem kisebb emberek szóltak hozzá, mint Milhaud, Palante, Tarde, Bauer, azt kétségkívül meglepte az a sok ellentét és megoldatlan kérdés, a melyet az a nem mindennapi vita fölvetett.

Valóban úgy tekinthetjük, hogy a szociológiának főkérdéseiben, a melyek ismerettani háttérrel bírnak a mai tudomány világánál, ez az irodalmi harcz nagyban tisztázta a nézeteket. A végső eredmény ugyan most is a dogmatizmus és az individualizmus merev szemben állása, a quietizmus és a szociális teleológia kérdéseinek körülbástyázása, de az egész olyan benyomást tesz reánk, mint a mikor a két ellenség megszámlálja hadi erejét és a csata sorsa (legalább egyelőre) a jobban szervezkedett fél javára van biztosítva.

Ez a »jobban szervezkedett fél« a jelenben a szociális idealizmus, és bármilyen ékesen szóló barátja is Palante az ő abszolút illuzionizmusával az objektív rendszernek, annak kora már egyelőre elmúlt s engedni kénytelen a Stammler és Stein által oly fényesen megokolt szubjektivizmusnak.

De tévednénk, ha azért a kelleténél nagyobb értéket tulajdonítanánk ennek az iskolának. Egyrésztől úgy jelentkezik ez, mint egészséges reakció a Marx és Spencer túlhajtott objektivizmusára, másrésztől a szociális eszméknek föltétlen uralma és hatása (mint pl. e szellemi mozgalom legnagyobb termelőhelyén, Németországban) teszi megérthetővé a szubjektív iránynak egyidőre való felülkerekedését.

Palante a szociális dogmatizmusról s annak mechanizmusáról írt cikkében (*Revue Phil.* 1902. VIII.) az evolúció

rendszerének tűzpróbájaképen tünteti fel a teleológia kérdését. Ő a maga részéről három törvényt állít fel, a melyek a fejlődést uralják, s így a teleológia eszméi rajta felépíthetők volnának: az értelmi tehetetlenség törvényét, (szerinte a primitív ember arra törekszik, hogy primitív céljaiból minél kevesebb eszköz segítségével érhesen célát) azután a maximális eredmény törvényét s végül az élet harmonikus szépségének törvényét, vagyis a lehető legintenzívebb életnek törvényét. Mind egytől-egyig olyan dolgok, a melyek Spencer individualizmusában bennefoglaltatnak s a melyek az ő eszményi jövőjét is irányítják, így akarja ő individualisztikus tanait a szociális dogmatizmus romjain felépíteni. (Lásd még egy másik cikket ugyan-csak a *Revue Phil.*-ben 1902. 14.)

Milhaud a négy fázis törvényéről írt szellemes cikkében Comte-nak három stádium-törvényét folytatja, illetve egészíti ki egy negyedikkel: az egyéni aktivitás és bensőség fokozott hangsúlyozásának, a modern gondolkodásnak korszakával. A spenceri teljes hozzáalkalmazkodottság idejének más alakban való föléledése ez a negyedik stádium, a melyről, minthogy a jövő ideált minden szociológus másképen képzei, csak fenn-tartott véleményt alkothatnánk magunknak.

Sokkal inkább fején találják a szeget azok, a kik ismeret-tani szempontból tekintik a szociológiának annyiszor vitatott alapproblémáit. Marcel Bernés „*Egyén és Társadalom*” című cikkében kimondja, hogy a dolgot akár az individualizmus, akár a kollektívizmus felé eldönteni azért nem sikerül, mert a kollektívizmus eszményi jövőre támaszkodik, a múltból nincsen semmi bizonyítéka, míg az individualizmus álláspontját épen a múlt idők teszik igazolhatatlanná. Szerinte egyén és társadalom korrelatív fogalmak, a melyeket nem kell és nem is lehet egymásra vonatkoztatni, egyiket sem lehet a másikra vissza-vezetni.

Bauer „*A szociológia módszeréről*” írt cikkében (*Revue Phil.* 1902. III.) onnan származtatja az iskolák közötti ellentéteket, hogy mindenki az ő saját egyéniségének megfelelő motívumot lát a társadalmat mozgató végtelen sok motívum között kidomborodni: mindegyik a magát tartja fontosnak, az esztétikus az esztétikait, az antropológus az embertanít stb., azért nem lehet soha senki ment az egyoldalúságtól. Érdekes felfogása hasonlít Adickes Erichnek, a kiélt tanárnak merész véleményéhez, a ki „*Ethische Principienfragen*,” című értekezésében

a determinizmusban minden embernek állásfoglalását az egyénből következőnek mondja s egészen szubjektív jelleget tulajdonít neki.

Tarde, a ki egyébként determinista, a társadalmi realitásról írt cikkében (Revue 1902. II.) bevallja, hogy a szociológiában nincsenek olyan törvények, a melyeket úgy meg lehetne határozni, mint a természettudományokban, itt nem lehet úgy látni előre az eredményt, mint a természet életében, itt csak társadalmi erők működnek, a melyeknek statikáját és dinamikáját meghatározni a szociológia feladata.

Mindezeknek a vitáknak, melyek még mindig a szociológia sarktételei körül forognak, jelentős ismeretani háttére van, a mint erre már Bauer és Tarde is rámutattak. Mennyit ismerhetünk meg a szociológia eseményeinek végetlen motivációjában, meddig terjednek a tudomány mai állása mellett természettudományi és lélektani pozitív ismereteink — meddig tény és meddig hipotézis a társadalmi törvényszerűség — ezek mind oly kérdések, a melyeknek tudományos vizsgálata az ismerettan mai állásának figyelembevételét feltételezi.

A főkérdés most már a társadalmi jelenségekben észlelt *kauzális nexusnak* természete körül forog. Oly kérdések vetődnek fölszínre, melyek megoldhatatlanok s végső határaikban már a metafizikát érintik: az ok és okozat, a cél és eredmény kérdése.

Hume-nak nagy gondolata óta, a ki az okot és az okozatot időbeli kapcsolatnak tüntette föl, ez a kérdés úgy a természettudományokban, mint a lélektanban napirenden van. Azok, a kik megkülönböztetik a természeti tüneményeknek vaskövetkezéssel, szoros oki összefüggéssel bekövetkező csoportját és külön a társadalmi rendben előforduló u. n. rendszerintiséget, a hol az események nem ugyanazon vaskövetkezetességgel jönnek létre, a dualizmus rendszerének lesznek — talán akaratuk ellenére is — szószólói.

Tekintsünk szót egy kissé ebben a két világban; a természetnek és a társadalomnak világában, s nézzük meg az összefüggés természetét az események és előidéző okaik között, — vizsgáljuk mindezt a motívumoknak számszerű, valóban matematikai figyelembevételével. Már Freycinet hangsúlyozza a matematikai módszert a szociológiában (A természettudományi megismerés elemei, ford. Salgó), majd a francia irodalomban egyike az első ilyenemű kísérleteknek a Freycinet által

is sokszor idézett Bussinesque, a ki az egyes emberi cselekedeteket, mint szinguláris mozgásoknak integrálját igyekezett értelmezni. Hogy mily sikerrel, arra még rátérünk. Bauer is számbavehető módszernek tartja a szociológiában a szorosan vett matematikait, de ő maga, azt tudtommal, sehol sem alkalmazza.

Legyen szabad most nekünk néhány könnyen megérthető számtani szimbolikus jelöléssel keresztülmenni a tünemények és jelenségek csoportjain s így levonni az ismerettani tanulságokat.

Ha egy mennyiség egy másik mennyiség bizonyos változásának eredménye, akkor a kettő között függvény-kapcsolat van. Ha pl. az x -nek értékévé függ az y -nak értékétől, akkor azt így jelölhetjük:

$$y = f(x)$$

a hol a matematikai jelölés azt mutatja, hogy a kettő között oki kapcsolat van.

Előfordulhat azonban az az eset, hogy magának az X -nek értéke függ valamely másik q mennyiségtől, ekkor azt mondhatjuk, hogy

$$x = f(q) \text{ és így } y = f'(q)$$

De nemcsak ez a szövevény lehet két dolog összefüggése között. Előfordul az is, hogy egy és ugyanazon eredmény egyszerre több ok hatása alatt létesül, sőt nemcsak két, három, de egyszerre száz meg száz, millió, végtelen számú ok hozhat létre egy eseményt.

Ekkor a számtani jelölés többváltozós funkcióiról beszél s így jelöli az okozati összefüggést:

$$y = f(a, b, c, \dots, z)$$

a hol ezen a, b, c, \dots, z okok mindegyike egyszerre működik s ezek együttes működése hozza létre az eredményt. Az előbbi példa az okok *szukcesszív* működése volt, itt pedig az okok *szimultán* módon munkálnak közre az eredmény elérésében.

Ha már most a legegyszerűbb közéleti példán kezdjük: a számtanból tudjuk, hogy a kör területe egyenes arányban áll a sugár négyzetével, itt tehát a sugár az ok, a terület az okozat. A kettő közötti viszonyt szimbolikus módon így jelölhetem:

$$T = f(r)$$

a hol a T terület értéke egyedül a sugártól függ, mert a rendszeren tényezőül használt n szám állandó értéket képviselvén,

a függvény értékét nem változtatja. Csak egy tényezőt kell tehát ismernem, hogy a kör területét tudjam.

Már a fizikában, bármennyire „*vaskövetkezetességgel beálló*” eseményeknek tudománya is ez, nem elégséges egy tényező ismerete. Hiszen például, ha a szabadon eső test sebességét meghatározni akarjuk, nem elég annak kezdősebességét és idejét tudnunk, s az állandó gyorsulási tényezőt figyelembe vennünk, hanem még a levegő ellenállása, a hőmérsék és párateltség figyelembevétele is szükséges, hogy pontos eredményt kapjunk. Tudjuk, hogy miféle tényezők vannak a dologra befolyással, de nem tudjuk megmondani, hogy ezeken kívül még nines-e figyelembe veendő körülmény. Itt tehát már engednünk kell egy kicsit abból a szigorú »matematikai bizonyosságból« — egyszerűen a befolyásoló tényezők *nem ismerése* miatt.

Földünknek tízféle főmozgását ismerik már a csillagászok, de pontosan nem lehet még helyzetét a világűrben meghatározni. Nem is szólunk a meteorológiáról, a hol csupa materiális megismerhető tényezővel van dolgunk, a miket látszólag csak ismerni kellene, s aztán kiszámítani — s mégis egy tíz év múlva bekövetkezendő háborút könnyebben és biztosabban meg tudunk előre mondani, mint a két nap múlva bekövetkezendő időjárást.

A tényezők ismeretéből vont következtetés biztossága tehát már a fizikai világban, a hol szükségképiség uralkodik, nem feltétlenül megbízható, mert vagy nem ismerünk még minden befolyásoló tényezőt, vagy ha ismerjük is létezésüket, nem tudjuk kiszámítani. A fizikai tünemények világában ismereteinknek megbízhatóságára és a jövőre való következtetésünk bizonyosságára legjellemzőbb az egyszeri kőműves mondása, a ki azt mondta a düledező házról: »Uram, kiáll ez a ház még egy pár esztendő, de ha valami nagy szél jön, akkor nem állok jól érte!«

A fizikai tünemények magyarázatánál, előre való bekövetkezésük vizsgálatánál is nagy szerepet játszik még az, a mit a közélet nyelvéen véletlennek nevezünk, s a mi nem egyéb, mint előre nem látott tényezőknek a beavatkozása. így aztán a fizikai *folyamat*, bármi természetes és logikus legyen is, előrelátottságában csorbát szenved.

Ha most a szerves világ rendjére áttérünk, látnunk kell, hogy ott az előrelátások, de még a törvényszerűségek is alig engednek valami belátást a tudomány mai állása mellett a

szigorú, matematikai törvényszerűségbe. Hiszen a laboratóriumi kutatások megzáfolták az oly sikerrel kecségetető Weber-Fechner-féle törvényt az érzet és inger közötti viszony számtani arányáról. Az egyéni élet ezer titkai — a determinizmus is kénytelen elismerni — a szigorú következetességgel kutató ész előtt alig hozzáférhetők. Még a szociológiában nagyobb és szemmel láthatóbb törvényszerűséget tapasztalunk. Nagyon jól mondja Fayer hasonlata, hogy a mint a léghajón magasba emelkedő ember mintegy madártávlatból nézi az alant elterülő világot s így abba nagyobb belátást nyer, épen úgy, a ki az emberi cselekedeteket nagyobb tömegben: a szociológia mezején vizsgálja, azoknak világánál nagyobb betekintést nyerhet.

Ha a mennyiségtanban egy görbe vonalnak a képét akarom meghatározni, elég ismerni annak két, egymáshoz végtelenül közel fekvő pontját (u. n. elemi közelségben levőket), hogy ezeknek egymáshoz való viszonyából, a függvény u. n. növekményéből, differenciák hányadosából meghatározhassak annak a vonalnak egész irányát, hogy azt minden részében jellemezhessek.

Épen így a szociológiában is minden befolyásoló tényezőnek ismerete, minden ok előreműködésének tudása volna szükséges, hogy ismerettanilag helyesen igazoljuk az indukció értékét, a mit okoskodásunkban felhasználunk.

Már pedig az olyan esetben is, a hol szimultán közreműködő több ok hozza létre az eredményt, a hol tehát

$$y = f(a, b, c, d \dots \dots \dots z)$$

ott valamennyi tényezőnek ismerete volna szükséges, hogy az eseményt matematikai pontossággal előre megmondjuk, mert az egyenlet csak úgy oldható meg teljesen, ha minden ismeretlen értékét feloldjuk. Ha csak egynek is nem ismerjük értékét, ez képes az egész eredményt átalakítani, az ellenkező értelemben eldönteni.

Az a bizonyos megkülönböztetése tehát a *törvényszerűségnek* és *rendszerintiségnek* összeomlik, ha a dolgot így kritikai nézőpontból, az ismerettan és logikus bizonyosság fényénél tekintjük. Mert látjuk, hogy egyrészt a fizikai, szerves világban sem lehet minden eredményt előrelátni, nem ismerhetünk minden okot, másrészt a szociológiában s a lélektanban sem lehetünk bizonyosak arról, a mit cselekedeteink egyes egyéneknél, vagy az egyének összességénél eredményezhetnek.

Azt az állítást tehát, hogy a világrendben bizonyos események „szükségképen”, míg mások csak „rendszerint” következnek be, oda módosíthatjuk, hogy mennél fölebb haladunk a komplikáltabb okozati szövevények felé, a szervetlenről a szervesre, állatról az emberre, annál kevésbé tudjuk az eredmények előidéző okát tudományosan megmondani s annál kevésbé azt a jövőbe nyúló előrelátással megállapítani.

Fölfelé tehát a törvényszerűség gyöngébb, illetőleg kevésbé meghatározható. De hogy egyáltalán van-e törvényszerűség, avagy csak rendszerintiség — azt a tudomány mai álláspontja mellett s valószínűen később is — eldönteni nem lehet. Ez az állítás így egyformán nem hódol meg a determinizmusnak, nem az indeterminizmus induktív igazolhatóságának, de kritikus szigorúsággal nem is lehet e kérdések fölött pozitív ítéletet mondani.

Honnan van mégis, hogy a szociológiában értékeljük a motívumokat s látunk bizonyos törvényszerűséget?

Onnan, mert a motívumok ugyanazon mértékben a természeti rendtől függve *gyakran* ugyanazon körülmények között fordulnak elő s így ugyanazon eredményeket létesítik. Mint a tapasztalatból tudjuk: ugyanazon erők *nem mindig* létesítenek ugyanazon eredményeket. Ezt a hiperorganikus világban kétszeresen tapasztaljuk. A végső kérdés ismerettani szempontból mindig megoldatlan marad: ha valamennyi erőt ismernők, ismerős lenne-e az eredmény, mert nem tudjuk, hogy miféle összefüggési lánczolatok lehetségesek az erők és az eredmény között.

Hogy mégis mindezek mellett a végső eredményben a motívumok hatása benne rejlik, ezek után kétségtelen. De ha $n-1$ motívumot ismerünk is, az n -edik a többinek összes hatását még mindig leonthatja.

A társadalmi cselekvés, a mely a szociológiának tényeit adja, egyéni cselekvések szövevénye. Lehet azoknak egyszerű összeadása, mint pl. az egyéni akaratoknak összege szavazás esetén, de lehet azoknak egyéb, meg nem határozható szövevénye is.

Álljunk úgy a determinizmusnak, mint az indeterminizmusnak talajára, s mindkét nézőpontból figyeljük meg, hogyan alakul a társadalmi eredmény az egyéni cselekvőségekből. Legyenek a, b, e . . . z azok a motívumok, a melyek egyáltalán előfordulhatnak. A determinizmus álláspontja szerint minden egyéni cselekvőség e motívumok számszerű eredménye, a mely

természetesen az egyénnél variábilis, minden egyénnél más-más természetű függvénye a motívumoknak. így lesznek az egyes egyéni cselekvések:

$$R_1 = f_1 (a, b, c \dots z)$$

$$R_2 = f_2 (a, b, c \dots z) \dots$$

$$R_n = f_n (a, b, c \dots z) \text{ ezekből a társadalmi cselekvőség:}$$

$S = F (R_1 R_2 \dots R_n)$ — tehát szintén szövevénye az egyéni cselekvéseknek, mint azok a motívumoknak. Ha most már, a hosszadalmas szimbolikus jelöléseket elkerülendő, az összes motívumokat, illetve azok n-szeres integrációját M-mel jelölöm a következőképen:

$R_1 = f f \dots f_1 (a, b \dots z) da db \dots dz = f f_2 (M) dM$
és így tovább a többinél is, akkor a társadalmi eredmény:

$$S = F [f f_1 (M) dM, f_2 (M) dM \dots f f_n (M) dM]$$

vagy rövidebben, a művelet elvégzése után

$$S = F [f_1 (M), f_2 (M) \dots f_n (M)] = \varphi (M)$$

a miből kitetszik, hogy végső elemzésben a társadalmi eredmény ugyanazon motívumok szövevényéből jő létre, a melyek az egyénre hatnak, vagy más szóval: a társadalmi eredmény is függvényszerű kapcsolatban van a motívumokkal szemben.

Az elmondottak akkor érvényesek, ha a determinizmus nézőpontjából szemléljük az egyéni cselekvést. De egyoldalú volna bizonyításunk, ha csak erre szorítkoznánk. A szociológiában nyilvánuló törvényszerűség akkor is lehetséges, ha az indeterminizmus talaján állunk. Az akarat ugyanis, a mely a motívumok fölött szabadon választhat, úgy tűnik föl az η -szeresen determinált cselekvés mellett, vagy annak ellenében, mint egy állandó erő, mely tetszés szerinti irányban működik. De *állandó*, épen, mert a motívumok fölött áll.

Ha itt is alkalmazzuk a számtani szimbólumokkal való jelölést, az előbbiekhöz nagyban hasonló eredményekre bukkanunk. Mert az akarat a különböző egyéni cselekvőségeknél, mint állandó erő jelentkezik, s a motívumokon kívül állván, bár módosíthatja azoknak integrációját, mégis a különböző egyéneknél állandóan ugyanaz lévén, a szimbolikus jelölésnél is érvényre juthat ez az állandósága. (Úgy jelöljük, a hogyan a felsőbb mennyiségtanban az állandó mennyiségeket, melyeknek differenciálhányadosa zérussal egyenlő.) Itt tehát az egyéni cselekvőségek:

$$R_1 = f_1 (a, b, c \dots z) + C$$

$$R_2 = f_2 (a, b, c \dots z) + C.$$

$R_n = f_n(a, b, c \dots z) + C$ a társadalmi eredmény:

$S = F(R_1, R_2 \dots R_n)$

$S = F[f_1(M), f_2(M) \dots f_n(M)] + C$

az állandóan működő erő azonban, bár magában az eredményben el nem hanyagolható — a függvény kapcsolatban nem szerepelvén, itt is az előbbihez hasonló eredményhez jutunk:

$S = F(M)$

azaz: *a társadalomban a motívumokkal arányos törvényszerűség és az akarat szabadságának elve nem zárják ki egymást.* A kettőnek együttléte matematikai szigorúsággal elemezve is, lehetséges.

Magától értődik, hogy e szimbolikus jelölések a törvényszerűség *mikéntjének* tisztábazatalára semmi igényt nem tartanak. Nem kívántam velük egyebet bizonyítani, mint az okozati összefüggés tényleges fennállását, illetve annak lehetőségét minden viszonyok között s precízebbé tenni azt a fogalmi kört, a melyet mindeddig »szükségképiség, rendszerintiség, föltétlen törvények, nem föltétlen törvények« stb. néven jelöltek.

Magyar szociológiai irodalmunk újabb termései között két, igen figyelemreméltó jelenséget találhatjuk a motívumok értékelésének. Egyik Somlónak „*Erkölcsei túlkövetelés*” című értekezésében, a hol ő a paralelogramm szisztémáival operál, úgy tünteti föl az erkölcsi cselekedet eredményét, mint rezultánsát az erkölcsi cél (ideál) és a motívumok komponensének, ezért mondja, hogy az erkölcsi szabály túlságosan sokat, többet követel, mint a mennyit az egyén átlagos körülmények között teljesíteni képes.

A motívumok azonban nem egy komponenset képeznek, hanem végtelen láncolatát a komponenseknek, a melyek aztán egy rezultánsban egyesülve, törnek az erkölcsi ideál vagy az erkölcsi cél ellen. Így Pollák Illésnek „*Erősek és gyengék*” címen megjelent könyvében is a komponensek voltaképen millió és millió motívációnak a leszűrődései s nem úgy kell a dolgot felfogni, hogy csak az a két komponens működik a cselekvésre, avagy a társadalmi eredményre elhatározóan. Magának Pauernek is ott van tévedése, a mikor az ethikai determinizmust a motívumok és a karakternek egymásra hatásától származtatja.

Az, a mit Pauer karakternek nevez, nem valami állandó, az egyénnel inherens tulajdonság, a mire a motívumok hatnának, hanem szinte végtelen sok motívumnak az integrációja. Mert mi az a jellem? Tán csak az átörökölt tulajdonságoknak

konglomerátuma? Csakis ez esetben Tolna értelme a motívumoktól való megkülönböztetésének és éles szembeállításának, de ekkor is Ribot-nak a lelki átöröklésről felállított elvei illuzóriussá teszik az egyénileg átöröklött és az élet folyamán nem változható jellemnek átöröklését. Ha pedig a jellem nem csupán örökség, akkor erre is hatással vannak a motívumok, kár tehát azokat a jellemmel szembeállítani. Az ethikai determinizmus ebben az alapon leli czáfolatát.

Sokkal jelentősebb és természetesebb Piklernek fiziológiai determinizmusa, mert egyforma jelentőséget tulajdonít minden motívumnak, egyforma szerepet juttat nekik, mint komponenseknek a cselekményre való befolyásban. Ha a föltétlen determinizmus elveit vallanók, a fenti matematikai szimbolikus jelölés szerint ez állana legközelebb álláspontunkhoz.

Bármilyen bonyolódott tehát az okszerű összefüggés a dolgok és jelenségek között, azok mindig visszavezethetők az n-változós függvények sémájára. Akkor is, ha deterministák vagyunk, akkor is, ha nem vagyunk azok.

Az a »szigorú matematikai vaskövetkezetesség« pedig, a melyet a dolgok és okai között tapasztalunk, egyre kisebb lesz és egyre jobban tünedezik, a mint a komplikáltabb szövevényű jelenségek felé haladunk, sőt a dolgok végén transzcendenssé leszen. Hogy mikor? épen azt nem tudjuk megmondani, mert igaza van Pulszkynak, hogy az átmenetek iránt vakok vagyunk.

Épen úgy, a hogy a számtanban közelítő értékekről beszélünk, úgy hozhat létre a tudomány fejlettsége nagyon sok dologban — több és több motívum megismerése folytán — közelítő valószínűséget is. De teljes bizonyosság, vagy a motívumoknak és működésének teljes ismerete nem lehetséges. Éppen ez az a rés, a mely a föltétlen determinizmusnak mindig akadályá fog lenni s a mely a determinizmusnak ezen sokat hányatott kérdését a filozófia megoldhatatlan, transzcendens alapproblémájává teszi.

De a mit nem szabad felednünk: az *átmenet* föl nem ismerhető, a megoldás valószínűsége alulról fölfelé fokozatosan fogy.

Ez az, a mit olyanok is, mint pl. Palante, Bauer, a kik egyébként deterministák, s a monizmusnak lelkes szószólói, feledni látszanak, mikor azt mondják, hogy a szociológiában kár a törvényszerűség után kutatni, mert a társadalmi jelenségek csak »esetleg« következnek be.

Nem szabad azt sem felednünk, hogy mindig elég egy új változó közbeiktatása a függvényben, hogy a függő változónak értékét egészen megváltoztassa. Azért a szociális törvényszerűség bizonyításának és megállapításának elengedhetetlen mértéke: *az indukció lehető teljessége*, a motívumok mennél nagyobb tömegének pontos ismerete.

A szociális törvényszerűségnek három hatalmas rendszere épen a motívumok elhanyagolása miatt lőn egyoldalúvá. *Nem lehet tudományos az a rendszer, mely azzal az igénynyel lép föl, hogy elkerülte az egyoldalúságot.* Értjük e három, egyoldalúságában is nagyszerű építmény alatt Marxnak gazdasági, Spencernek biológiai, Piklernek pszichológiai alapon felépült rendszerét.

De minden egyoldalúságnak a zsenialitása az, hogy egy azelőtt ismeretlen, vagy kevés figyelemben részesült nézőpontra hívja fel a figyelmet, hogy abból tekintve a dolgokat, új világításban tárja elénk és sok oly tüneményt, a melynek okát sem ismerték, ily úton megmagyaráz.

Minden egyoldalúság az n-változójú függvényben *egy* független változót magyaráz, vagy legalább is csak egynek tulajdonít jelentőséget: a dolgot egy oldalról véve figyelembe, kívánja megvilágítani. Az »actio parit reactionem« elve itt is érvényesül: a túlhajtott objektivizmus után a filozófiában csak hamar túlságos szubjektív irány következik be s viszont.

Ismerettani szempontból mérlegelve a dolgokat: azt látjuk, hogy az okozati összefüggés főproblémája, a szociológia »sark-tétele« mindig megoldatlan marad, a quietizmus és a teleológia, a determinizmus és indeterminizmus egymással szemben fognak mindig állani, mert az, a mi a kettő között a válaszfalat ledönthetné: a motívumok teljes számának megismerése, lehetetlen s a problémát transzczendenssé teszi. Azért az objektív rendszerek föltétlen determinizmusa ellen mindig joggal hangoztathatjuk a quietizmus vádját, míg a szubjektív gondolkozás teleológiája mindig transzczendens kérdések útvesztőjében fog eltévedni.

Ha nem is tartunk mindenben Du Bois-val az *ignorabimust* illetőleg, azt mégis elmondhatjuk, hogy a legkomolyabb tudomány az, a mely ma még a legtöbb kérdésre az *ignoramus*-szál felel.

Dr. Buday Dezső.

AZ OROSZ VILÁGHATALOM JÖVŐJE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Az oroszország térfoglalása.

Az Oroszbirodalom organizmusa és mai hatalma: egyike a történelem ama feltűnő jelenségének, melyet egy nemzet vagy faj *végzetének*, nagy történelmi hivatásának szokás nevezni, a legcsodálatosabb életerőről tesz bizonyosságot. Kelet-Európa nagy síkjain, az erdőkoszorúta Ural-hegység, a Volga és Danasztris folyók rónáin alakult a varég Rurik alatt 864-ben az orosz monarchia. A belviszályokba merült, ellenségtől környezett orosz törzsek maguk hívták be a normann Rurikot és testvéreit, mondván: »Országunk nagy és mindenben bővelkedik; rend azonban nincs benne. Jöjjetek tehát s uralkodjatok rajtunk.«*

A normann hódítók által alkotott Oroszország mintegy 930,000 km² területével be volt zárva nagy síkságába, az őt körülvevő lengyelek, litvánok, ruthének, Freeman szerint** horvátok vagy fehér szerbek; a Fekete-tenger partjain a kazárok birodalma: a Csudok tengere; Keleten a besenyők, bolgárok, kunok birodalmi közé.

Az orosz területen is szlávok s behódolt finn-ugorok, veszek, ingriek, muromiak, meriek; livonok, esudok; másféle török törzsek zagyva néptömegei éltek. Kelet-Ázsiában pedig a finn-ugor-, török-, mongol-birodalmak terültek el az Ural és Csendes-tenger között.

* V. ö. Márki Sándor: *Európa a magyar honfoglalás idején*, Budapest. Marczali—Borovszky: *Nagy Képes Világtörténet* 4. kötete. Rambaud A.: *Oroszország története*. 1. kötet. Budapest, Akadémiai kiadás. Sz. Szoloriew és Ernői János: *Oroszország története*, Ungvár, 1895.

** Freeman: *Historical Geogr. of Europe* third edit, by J. Bury, London, 1903 Chp. X. és XI.

Oroszország alig tette mai területének egyötödét. Csekély műveltségű, földművelő, rabló és halász szláv népe azonban, az erős varég kormányzat alatt, egy században nagy változásokat hozott létre Kelet-Európa nagysíkságán. Változásokat a területen s a népesség jellegében.

A kalandozó természetű orosz-szlávok előbb a folyók s mellékvizeik völgyén előzönlöttek az idegen, finn-ugor, bolgár, besenyő, kazár, csud népek által lakott keleteurópai rónaságot az Uralig, nyugaton a lengyelek, finnek földjéig. Mindenütt falvakat, néha várost alkottak, vásártér-jogot szereztek az idegen népek területein. Vakmerő hajós kalózaik pedig a Danapriszon lehajókázva, végig rabolták a Görögbirodalom partjait, sőt Konstantinápolyt is csak »csuda mentette meg« az oroszok elfoglalásától!

A térhódítással párhuzamosan meghódítja, magábaszívja a rajta élő idegen népeket is; rájuk erőszakolja orosz nyelvét, szokásait, életmódját, vallását. *Kettős kolonizálás* történik tehát az orosz területen *egyidőben*. A földnek meghódítása és idegen népének beolvasztása. Az egykor orosz területen élő finn-ugor, tatár, török népeknek ma csak kicsiny, elszórt töredéke maradt még meg, hogy az is minél hamarabb eltűnjön a szlávtengerben.*

Fölveszi Oroszország a kereszténységet is csakhamar. Bár ezt nem a tisztább római forrásból meríti. Hanem a kiélt, romlott Bizáncz hitét, kultúráját, törvényeit húzták rá egy ifjú, életerőtől duzzadó, önálló, nemzeti erővel bíró fajra, melynek a nyugati, római műveltségű Európával e kereszténység volt a XI. században egyetlen köteléke. Az egyház szakadása után, e kereszténység is — mondhatni *ázsiai formájú* kereszténység — gátja lett inkább a nyugati Európával való érintkezésnek.

De még ez idegen hitbe, idegen törvények uralmába is alig szokott bele az orosz nép, midőn Ázsia északi és középső rónáiról elöntötte a mongol-tatár áradat egész Kelet-Európát, egész a Kárpátok aljáig, sőt egy hulláma átcsapott hazánk területére is, sivataggá söpörve a virágzó Magyarországot. Ezen

* Íme, így szívja magába az orosz nép az idegen népek *tömegeit* a közjök való vegyülés és házasság által. Ez az igazi asszimilálás. Ehhez hasonló *tömeg-beolvasztás* Magyarország nemzetiségeivel nem történt. Habár a magyar föld a magyar paraszthoz teszi hasonlóvá külsőleg a svábot, szerbet, francziát is az alföldön, azok mégis megőrizték *külön* nemzeti, nyelvi egyéniségüket. A magyarság mindig megelégedett a nemzetiségek vezetőinek elmagyarosításával. A magyarság híres »asszimiláló ereje« micsoda erőtlen tehetetlenség az oroszok tömegfelszívó ereje mellett!

mongol-tatár uralom 1224 és 1480 között, harmadfél századon át tartotta igájában Oroszországot. Az Amur vidékén székelő nagy kánnak s vazallusainak a karakorumi kánnak és a Volga partján Szarájban székelő »aranyhorda« kánjának fizettek adót és katonát az orosz fejedelmek s finn főnökök. A mongolok különben — iszlám hitűek — nem törődtek az oroszokkal, hitőkkel, szokásaikkal, életükkel, fejedelemségeikkel, ha azok elismerték a mongol fenhatóságot s az adót megfizették; miként a török uralom nem törődött a magyarsággal.

A versengő orosz fejedelmek között, már a XII. század végén legerősebbé lett a moszkvai fejedelemség, melynek urai különösen értettek ahhoz, miként kell a tatár kánok kegyelmét állandóan biztosítani s így nyert erejükkel mint kell az orosz vetélytársakat elnyomni. Ügyességük s a kánok támogatása, a XIV. században létrehozta a »Moszkvai nagyfejedelemséget«, mely a XV. században felbomlott ázsiai Mongolbirodalomnak, kínai-, indiai-, perzsa- s turáni mongol birodalmakra való szakadása után, megtörte a mongol-tatár uralmat Oroszországban s tért nyitott az újabb szláv fejlődésnek.

Azonban a megszűnt mongol uralommal együtt, magáról többé nem rázhatta le az orosz nép, a tatár jellemvonásokal. Bár az oroszokat jellemző asszimiláló erő, beolvasztotta az orosz terület tatár népességének jó részét.

A tatár uralom után, vége lett az ős szláv törzsfőnök, családfő uralmának; nem utánozták ezután a csárok, mint Rurik és utódai a bizánczi császárt. *Hanem uralkodásuk mintája az ázsiai tatár kán lett, a brutális, zsarnoki, felelőtlen, ázsiai kán.* A moszkvai fejedelem és czár nem különbözött a mongol kántól, a török szultántól, a perzsa sahtól. Alattvalói, remegő szolgálivá lettek lassankint. Az orosz czár lett Európa keresztény hitű ázsiai zsarnoka.

Ez ázsiai jelleget erősítette sok más tény. A moszkvai udvar, a czár, nemesei, bojárjai öltözete ázsiai; a mint ázsiai a szolgálai etiquette, a trón lépcsőjének homlokkal való érintése, a főurak alázatos szertartásai, melyekkel a czár szolgálinak vallották magokat. Ázsiai jellegű a lovasság felszerelése, a magas nyereg, rövid kengyel; a fölfelé hajlított orrú csizma; a fegyverzet; a görbe kard, a fejevédő; a nőknek a törökök hárem - jéhez hasonlóan, a »*terem*«-ben való elkülönítése.

Az oroszok ez öltözködését, társas életbéli szokásait, a hadsereg ruházatát, szervezetét, taktikáját, zsarnoki önkényével

Nagy Péter czár egy tollvonással változtatta meg, a német hadsereg német bürokrácia, német ruházkodás, életmód mintája után. Mert átlátta, hogy ázsiai szervezetével győzelmesen állhat ugyan ellent Kelet támadásainak, de nem bír megbirkózni Európa, műveltebb, szervezettebb német, svéd, lengyel népei támadásaival. Birodalma népét azonban még az ő aczélos akarata sem tudta egyszerre átformálni. Az ázsiai külsőt ha levetette is parancszoára az ország, a történelmi alakulatok belső következeit meg nem változtathatta emberi akarat.

A tatár uralom, tatár, ugor, finn népek fölszívása megkeményítették a lágy, szláv jellemet. *Uralkodásra termett néppé tette a vérkeveredés*, mint a magyarokkal rokon, bolgárok, besenyők beolvadása a bolgár-szlávokba, hasonló eredményt termett. Most következett volna, a művelt Nyugattal való érintkezés által, az orosz kultúrának, iparnak fejlesztése, az állam szervezése. Oroszország azonban izolálva volt Európától; ellenségei, a Balti-tengeren svédek, lejjebb lengyelek, délen a Fekete-tengeren törökök uralma zárta be végtelen rónáira az oroszországot. Nem érhatték az oroszokat Nyugat-Európa nagy forradalmi. A renaissance, a reformáció, a francia forradalom nagy áramlatai nyomtalanul, érintés nélkül suhantak el mellette; az orosz nép mitsem tudott ezekről. Megmaradt félig ázsiai jellegű hitében, jellemében, kultúrájában. Erre törekedtek különben ellenséges nyugati szomszédai is, kik már ekkor kezdtek félni barbár szomszédjuk hatalmától. Izolálni akarták a nyugati műveltségtől Oroszországot, hogy népének elmaradottsága ölje meg ambícióit. Midőn a XVI. században Eettenetes Iván elfoglalta Narva kikötőjét s ott megjelentek az angol kereskedők, Zsigmond lengyel király levélben figyelmeztette Erzsébet angol királynőt, hogy kereskedői életüket, vagyonukat veszítik, ha Narvát tovább is fölkeresik. »Mert — folytatja — ez új kereskedelem lehetővé teszi a muszkának, a mi és minden szabad nemzet örökös ellenségének, hogy megszerezze a mi fegyvereinket s hadiszereinket, azonfelül pedig, hogy ellássa magát ügyes munkásokkal, a kik olyan hadi felszerelést készítenek neki, a milyenről a barbár népnek eddig fogalma sem volt . . . Mi — úgy véljük — eddig győzelmet arathattunk rajta azért, mert nem értett a háború mesterségéhez s nem volt meg diplomáciai *finesse*-e. Ha e kereskedelem tovább is akadálytalanul folytatódik, ugyan mi tanulni valója marad még neki.«

Oroszország uralkodói közül a tengernek, mint a nyugattal való szabad közlekedés útjának jelentőségét, s a nyugathoz való

simulás szükségét Nagy Péter ismerte fel először, világos tudattal. 1697-ben Szaardamból, a moszkvai patriarchához írott levelében a hajóacsság tanulása közben meg is fogadja, hogy »tökéletesen megtanulja a tenger meghódításának mesterségét, hogy Oroszországba visszatérve, megszabadíthassa országát a kereszténység és megváltó ellenségétől, a törököktől«.

A svédekkel való háborúja azonban meggátolja e tervét. Huszonegy évi háborúban való makacs kitartása gyümölcse a Balti-tenger egy kis partjának meghódítása lett, a hol a tenger hullámaitól s az ellenség hatalmától egyaránt veszélyeztetett szigeten alapítja 1703-ban, országának új fővárosát, Szent-Pétervárt. Szűk ablakot vágott ezzel birodalmából az akkori Európa gazdasági középpontjaiba, Flandria, Dánia, Poroszország felé.

E szűk ablakot hamarosan szélesebbre vágták ugyan utódai. De az ország gazdasági élete s kultúrája nem sok hasznát látta a tengeri közlekedésnek a kikötőkben uralkodó 4—5 havi erős fagyok s politikai okok miatt. Az orosz nép, ösztönétől, s a természeti viszonyok erejétől hajtva, azóta szétterjedt a Csendes-tengerig, s az előre nem látó orosz politika nem okulva a múltakon, újabb ablakocskát vágott az Oroszbirodalom keleti oldalára, a Csendes-tengerre, a világtörténelem jövő színpadára, és ott alapította meg »Kelet megszabadítójá«-t, »Vladivosztoke«-ot.

A két világtörténelmi esemény között azonban jó két század tűnt tova a szárnyas idővel, melyet Oroszország birodalmának folytonos bővítésére, nagyítására használt fel. Mai óriási birodalma azonban mégis véres háborúk, nemzeteket dúló berohanások nélkül alakult ki. Annál nevezetesebb e jelenség, mert hasonlótl csak egyszer produkált a világtörténelem, a Kínai-birodalomban. Az Egyesült-Államokat másféle erők, másféle helyzet, viszonyok hozták létre. Az orosz faj birodalma, az oroszság belső erőinek eredménye inkább, mintsem külső hódításainak. Az orosz nem is hódító nép, a szó szokott értelmében. Sohasem borított el ellenállhatatlan, gyors, hódító rohamaival nagy területeket, országokat, mint szomszédaik s uraik a tatárok a Csendes-tengertől, hazánkig; vagy a hunok Európán át az Atlanti- s Földközi-tengerek partjáig. Rendes becsapásokat sem intéztek, mint a törökök, mások területeire; kedélyes lovas kirándulásaikban sem rabolgatták végig a megrémült Európát magyar őseinkhez hasonlóan; és nem foglaltak országokat, az arab, török népekhez hasonlóan. Ellenkezik ez a szláv lelkiületével, természetével.

Előre eltervezett háborúkat is keveset vívtak, bár az európai közhit az ellenkezőjét vallja.* Nagy Péter és II. Katalin után a csárok politikája nem volt tudatos, tervszerű hódítási czéllal bíró politika. A Törökbirodalom ellen vallásos háborúkat, keresztes hadjáratokat folytattak.

Másfelől a svéd és lengyel háborúkat részben az önvédelem, részben az európai politikai viszonyok idézték föl; bár a harc közben s győzelem után megéhezett az orosz medve nyugati határai felé, egy-egy szomszéd állam területére. Azonban a kard nem volt a *szláv fajnak* eszköze valamely nagy politikai gondolat vagy ideál megvalósításában. Szolgált a háború kormányának ambícióját, elnyomó politikáját, de nem szolgált *a faj aspirációit*. A háború az állam életében lehet magasabb czélok megvalósítására szervezett törekvés, miként a mohamedánoknál. Kifejezi a faj cselekvő erejét, határozottságát, akarátának súlyát, mértékét; miként a nyelv inkarnációja egy faj képzeletének; a vallás gondolatának és érzelmeinek.

Századokon, *nemzedékeken át valamely konstruktív ideál szolgálatában vívott háborúkat a szláv faj története nem ismer*, a tizenkilencedik század közepéig. Háborúi védelmi háborúk voltak.** Az oroszok zordon bátorsága, makacsul kitartó vitézsége, fanatikus halálmegvetése *védelmi* háborúkban nyilatkozott. Mint Napoleon már megjegyezte rólok: »a védelemben heroizmusuk páratlan!« Háborúikban nem is voltak soha valami különösebben szerencsések. Lengyelek, svédek, cserkeszek, törökök, angolok megverték őket. És mégis, az orosz uralom állandó kitolása nagyobb területekre feltartóztathatlan volt. *Akkora* birodalmat, olyan *gyorsan* és *véglegesen* csak a brit nép tudott meghódítani. És a meghódított területet *meg is tudta tartani*. *Birodalmának kiegészítő részévé tette* hamarosan. Lehet, hogy durván, erőszakkal, de könnyörtelen szigorúsággal tartott mindig birodalmában rendet, a mi uralkodó, kormányzó erejének bizonyítéka.

Lengyelországot, Finnországot, a Balti tartományokat teljes alávetettségben tartja. A harcias kozákokat teljes hűségre,

*V. ö. Rambaud Alfréd: *Oroszország története*, Budapest, 1890. II. köt. 38 f. és 34 f. Francis H. Skrine: *The Expansion of Russia* Cambridge, 1903. 1 ch. G. Morfill: *Russia* 4. ed. London, 1903.

** V. Ö. H. C. Lodge: *Some Impressions of Russia*, Scribners Magazin New-York, 1902 május; J. A. Cramb: *Imperial Britain*, New-York, 1900, lect. V.; Dr. E. Reich: *The Foundations of Modern Europa*, London, 1904.

***A. Rambaud: *The Expansion of Russia*, Barlington Vermont, 1900. Chapt. I., VIII.

engedelmességre szorította; Középázsia nomád, fékezhetetlen törzsei belenyugodtak s elfogadták uralmát. Műveltebb nyugati népei megvetik ugyan a tudatlan orosz, uraikat, de engedelmessé válnak neki; a déli és keleti kevésbé civilizált idegen népek szívesen fogadják az orosz uralmat, s a népek összeolvadnak az oroszokkal.

Hódításról szólván, ne Nyugateurópában szerzett lengyel területeire gondoljunk, hanem azon óriási rónaságra s hegyvidékre, mely az Uraltól Kelet felé a Csendesoczeánig s a Jeges-tengertől a Kaspi- és Bajkál-tavak vidékéig terül el. Ez nem a kozákok haderejével s a ravasz diplomácia fufangjaival szerezte meg, mint Turkesztánt a múlt században. Kétségtelenül, volt része benne mindkettőnek, de még sem a tervszerű hódítás, hanem a békés előntés, a nép foglalása adja meg a főjellegét annak.

Miként európai Oroszországban megmutatta az orosz nép, hogy békés foglalással, háború nélkül tud idegen területeket, népeket hódítani és kormányozni; ugyanazon tulajdonsága működött ázsiai birodalma megalkotásában is. Viszont fegyveres küzdelmet vívott ott délen a törökkel; itt a turkomán s mongol törzsekkel; a Balti-tengeren a lengyelekkel, svédekkel.

Nem hajtotta az a vágy sem az orosz kereskedőt vagy orosz kormányt, miként imperialista korunk nagy hatalmasságait, hogy kereskedelmi, ipari kolóniákat szerezzen, az anyaországtól távol; a mely kolóniák *külön és alávett részei* maradnak a birodalomnak és nem válnak az anyaállamnak integráns részeivé. Az orosz foglalás ama nagy rónaterületen, *jellegére, módjára* nézve tehát *teljesen elüt* a modern imperiális, koloniális politikától. *Békés hódítás, békés letelepedés volt ez.** *A birodalom határainak belső, fokozatos, lassú kiterjesztése:* az anyaország területének és politikai testének *pari passu* kibővítése volt. »Az orosz parasztságnak a steppéken való letelepedése nem kolonizáció, hanem a nemzet testének közvetlen és rögtöni növekedése. Az elfoglalt terület így azonnal a nemzet területének kiegészítő részévé válik s ha ideiglenesen kivételes politikai rendszabályok alá esik is, az állam azonos politikája és adminisztrációja az újabb területeket hamarosan a törzshöz csatolja.«**

Miért fontos ennek a hangsúlyozása? Azért, hogy megkülönböztessük az orosz imperializmus régebbi jellegét, a többi

* Lásd P. Leroy-Beaulieu: *De la colonisation chez les modernes*. Paris, 1898; és Leroy-Beaulieu: *The Empire of the Czars and Russians*, New-York, Putnam vol I. ch. I., III., V.

** Paul Reinsch: *Colonial Government*. New-York, 1902. 21. 1.

nemzetek jelenlegi imperializmusától és a mai orosz imperializmustól. De különösen fontos azért, mert itt szemünk láttára ismétlődött meg a történelemnek igen ritka s igen nevezetes jelensége: egy nagy népességnek előre kitűzött politikai czélok nélkül való térhódítása, egy világbirodalomnak békés megalkotása. *A kínai birodalom keletkezésének módja s ebből származó belső szervezétének következményei: ugyancsak lassú telepítés eredménye.* Fokozatos előrenyomulással, inkább békés, mint hadi eszközökkel szíttá föl és olvasztotta magába az idegen népeket, ezért lett olyan nagygyá, mint a milyen jelenleg.* »Területe kétezer év alatt alig változott; sőt a sok történelmi változás ellenére azon idő alatt még egységesebb, szilárdabb lett belsejében; s hatalma kifelé sem csökkent« a legújabb időkig.

Hasonló terjeszkedés, hódítás történt az amerikai Egyesült Államokban. Határait épen olyan természetesen terjesztette ki, mint Oroszország, újabb-újabb területekre a távol nyugat végtelen rónáin. Ez a hódítás, a nemzeti életnek kibővítése s a meghódított területnek a birodalmi szövetségbe mint önkormányzatú testnek *pari passu beolvasztása*: ma a legtökéletesebb hódítás.** Valóban nagy jövőjű, nagy népességű és mégis egységes világállamok másként nem keletkezhetnek. Egy világhatalom csak olyan nagy területen lehet maradandó, fejtheti ki világraszóló történelmi erőit, ha az a terület 1. el tudja tartani a nagy népességet; 2. ha részei elszakadási törekvésekkel nem gyöngítik s befelé nem aprózzák föl a nép összes erőit; 3. elegendő teret nyújt az illető hatalom nagy népességének százados fejlődésére. A kínai népesség például nemcsak erkölcsstanának, vallásának, értelmi állapotának stb. következtében »kövesedett meg«, hanem, inkább összes maradi tulajdonságai, eredetükben gazdasági okokban találják gyökerüket, A mely területen olyan sűrű a népesség évszázadokon, talán évezredekén át, »mintha bacillusok nyüzsögnének a mikroszkóp alatt«; a hol a föld termőereje újabb foglalásokkal nem növelhető s a meglévő területek termését is folytonos veszedelem fenyegeti; s a hol a nagyszabású, ipari rendszer nem segített a bajon, a népesség főlegesen munkarejének produktív munkában való gyümölcsötetésével — a minthogy a múlt század közepéig modern

* V. ö. Lóczy L.: *A kínai birodalom leírása*, Budapest, 1886. Ratzel Fr.: *A föld és az ember*. Budapest, 1887., 196. 1.

** L.: H. E. Egerton: *The Origin and Growth of The English Colonies and of their System of Government*. Oxford, 1903, ehaps. I.

gépek s közlekedési eszközök hiánya miatt ilyenképen segíteni lehetetlen volt — ott nem következhetik be más: mint lemondás e világról, mely a gyötrelmek, bajok tanyája; s a népesség szellemi megkövesedése. Természetesen, a mai Kína létrehozásában másnemű, (*belső*) fajú erők is működtek. Mind a mellett is, *a gazdasági élet nyomorúságának bénító hatása egy egész országra évezredekken át a gazdasági nyomorúság megszűnésének újjáteremtő rögtöni hatása*, nem illusztrálható pregnansabb példával, Japánia példájánál. Kedvező alakulatok esetén, ha fejlődése zavartalanul történhetik, hasonló regeneration esik át Kína, a világ nagy csodálatára s a fehérfajú hatalmak nagy bánatára. A mondottakból nyilvánvaló, hogy az orosz nép terjeszkedése mikéntjének vizsgálat alá vétele — egy nép jövőjéről szólván — nagyon is szükséges. Az oroszok hatalmának *belső*

A békés terjesztését lehetővé tették az orosz nép következő
térhódítás tulajdonságai: 1. Az orosz nép *nomád hajlandó-*
segítői *sága*, melyet átvett, örökölt a tatár népektől; s részben kifejlesztette benne a sík, határtalan terület, a természeti korlátok: nagy hegyek, vizek, sivatagok, tenger hiánya. 2. *Kolonizáló ösztöne*, mely túlvetette a népet a birodalom tényleges határain épen úgy, mint elvitte a brit kereskedőt, brit gazdát ismeretlen területek fölkutatására, meghódítására. 3. *Sajátszerű földművelése* s a fölületes kollektív gazdálkodása, melyek miatt a meglevő földterület nem tudta eltartani a szaporodó népességet, a nép ezért mindig újabb területeket vett hatalmába. 4. *A szapora, bő, nagytömegű népesség*. 5. A kedvező, az egész nagy síkságon uralkodó, egyforma, *klimatikus viszonyok*, melyek csábították az Uralon inneni parasztot az Uralon túlra, a hol ugyanolyan földet, ugyanolyan éghajlatot talált s ugyanolyan életet élhetett, mint régi falujában; és hozzá az új területen szabadon is foglalhatott: szintén előmozdították a parasztságnak új területekre való kivándorlását. 6. Terjesztette, nagyobb területekkel növelte az Oroszbirodalom határait: *az önvédelem* kényszerűsége. Hiszen ma is igyekszik megvédeni minden állam a maga polgárait, még akkor is, ha idegen nagyhatalom területén él. Hogyne védte volna hát meg parasztjait Oroszország, olyan terület nomádjai ellen, melyet nagyobb erő kifejtés nélkül, saját vérével benépesítve kínált a kormánynak a történelmi végzet.

Ilyen önvédelmi harcot vívott Perzsiával harmadfélszázadon át, a melynek eredménye lett az egész Kaspi-tó vidékének meghódítása, s a Perzsa-öböl felé nyomulása, mely fölkel-

tette Türkesztán elfoglalásával és afganisztáni terveivel Németország és Nagybritannia féltékenységét.

7. Önvédelmi harczokat vívott a *mozlim* áramlatok ellen déli, keleti, délkeleti határain s a midőn hódításaival a Fekete-tenger, Indus-tenger közelébe jutott, *akkor* támadt föl a kormányban a *vágy a tengerpart meghódítására*. Minden életerős nép — a magyar kivételével — ösztönszerűen igyekszik akadálytalan, szabad, senkitől nem függő tengeri kijárást biztosítani magának. Ez a természetes vágy érthető, megmagyarázható. Ha másra nem, legalább határainak biztosítására, védelmére használhatja egy ország a tengert.

Csak természetes, ha Oroszország is törekedett határait előbb a Balti, majd a Fekete-tengerig kitolni. Századokon át sóvárgott, küzködött a tenger szabad bírásáért, szabad kijáratért. Soha sem tudta elérni az európai népek féltékenysége miatt. Konstantinápoly meghódítására ösztönözte nemcsak az a »történeti jog«, hogy az utolsó Paleologos-ivadékot, Zsófiát III. Iván császár vette nőül s ezzel, a török hatalmában levő Balkán-birodalom, hite szerint reá szállott*; hanem ösztönözte az orosz népet a Hagia Szófiának, a mozlim templommá lett keresztény (görög) templomnak visszavétele is. Olyan vallásos, fanatikusán hívő nép** fantáziáját nem hevíthette-e az a tudat folytonosan, hogy hitének forrása, műveltségének, kormányformájának, szokásainak szülőhelye »pogány uralom alatt van?« Kell-e hozzá a csárok nagyravágása, hogy népét egy *balkáni szlávállam* megalkotására s véreinek, az egyház szertartási nyelvét beszélő, bolgár »volgár« népnek felszabadítására századokon át ösztönözze? Konstantinápoly meghódítására ösztönözték a népet hitbeli, történelmi, tradícionális kötelek. És ezenfelül buzdította kormányát, a Fekete-tenger kijáratának megszerzése.

Mikor pedig ez sem sikerült, s a haladó korban meggyőződtek róla, hogy a Balti-tenger alig használható; idegen országok zárják el kijáratát az Atlanti-tenger síkjára; azonfelül

* Ezóta viseli a Görögbirodalom kétféjű sasát címerében az Oroszbirodalom.

** Az oroszok szertartásos, de benső vallásosságát minden író kiemeli, v. ö. Leroy-Beaulieu: *The Empire of the Czars* 3 köt. 41 és köv. lap; D. Mackenzie Wallace: *Russia, The Land and its People* London, 1888, 415 és köv. 1. F. H. Palmer: *Russian Life in Town and Country* 9 f. F. H. Skrine: *Expansion of Russia*, 1903, 12., és 122 1. Cambridge. A. J. Beveridge: *The Russian Advance*, New-York, 1903 III., XXIII., XXIV. f.

a jég több hónapig tartja hajóit partra zárva; mikor látták hogy Európa félelme Oroszország hatalmának megnövekedésétől még hosszú ideig lehetetlenné teszi, a Boszporus s Dardanellák meghódítását; a mikor időközben az Indus-tenger felé nyomultak, annak közelében megkísérelték a Perzsa-öböl meghódítását. Európai hatalmak miatt azonban ez sem sikerült.

Látjuk miként haladt útjában egy proceszus. Ösztönszerű vágygal, öntudatos cél nélkül húzódtott az orosz nép mindig a világtengerek felé. A tengeren való uralkodás óhaja élt ugyan benne, de *politikájának nem volt uralkodó, kizárólagos célja* a tengerek meghódítása. Egy-egy csár ha indított is e célból háborút, de a harmadfélszázados orosz terjeszkedés alatt *nem* a tengerpart meghódítása volt *főcélja, legfőbb politikai törekvése* és vágya az orosz diplomáciának és kormányzatnak.

Kétségtelenül igyekezett az orosz kormány jégmentes, szabad kikötőt magának biztosítani, ez a törekvése azonban nem gyakorolt *irányító* hatást történelmére; sőt valami különösebben, mélyebben sem befolyásolta az orosz nép térhódítását, mely egyszerű s öntudatlan népmozgalom volt inkább, mint a kormányzatnak vagy bürokráciának tervszerű telepítési ténye.

Mint Paul *Reinsch** jellegzetesen kifejezi: »Az ilyen terjeszkedés inkább hasonlít a láva alakatlan, iránytalan szétömléséhez, mint a mérnök tudományos és gondosan eltervezett munkájához.«

A lávafolyam elterülésének azonban gátja vagy segítője lehet a geográfiai helyzet, a földfelület alakulata. A nép térhódítását is nagy mértékben segítette az *eurázsiai* nagy rónaság összefüggése és a rónaság természete. Erről azonban később szólok.

Az utolsó évtized alatt az orosz imperializmus békés jellege is megváltozott. Régebben a kormányzat *követte* a nép öntudatlan tömeges, ösztönszerű vándorlását. Újabban a kormány felhasználta, irányítólag befolyásolta a tömegek mozgalmát. És pedig *politikai célok elérésére* használta fel. *Tervszerű, öntudatos imperialista politikával kolóniákat és kikötőket* igyekezett szerezni. Perzsiában és Mandsuriában már nem a régi orosz hatalom, mint a természet ellenséges erőinek legyőzője, s néptelen területeket milliók hónává változtatójaként jelent meg, hanem azzal a szándékkal, hogy mint az ellenséges emberek legyőzője,

* *World Politics* etc New York 1900, part. III. ch. I.

politikai eszközökkel alkossa meg ázsiai birodalmát; a nép természetes térhódítását sietteti, irányítja a jelenben már politikai hatalmával is.

E változás oka részben a nemzetközi politika általános imperialista irányában rejlik. Minden nagyhatalom mohón törekszik ma már a még el nem foglalt területeket a maga számára elfoglalva biztosítani „*for commercial and industrial exploitation*”. Azonban a föld »nagyon kicsiny« ma már; kevés a le nem foglalt terület. Az egyetemes terjeszkedő politika féltékenynyé tett minden nemzetet. Siet mindenik politikai hatalmával foglalni el, az elfoglalhatót. Egyik sem várja meg, míg kereskedelme és ipara meggyökeresedve egy területen, politikai befolyásának terjesztésére alkalmat nyújt, hanem politikai foglalással biztosítja a maga népének iparának, kereskedelmének a biztosíthatót. Ez a kapzsi hódítási vágy nyilatkozott meg az orosz diplomáciában is az utolsó tized alatt. Kínára és Mandzsuriára, a hatalom és erő ki nem meríthető forrásaira vetette szemét s minden erejét, hogy meghódítsa azt, mielőtt más hatalom ott lábát megvetette. A szibériai vasút a Bajkál-tótól Port-Arthurig ezt a törekvést szolgálja. Tervszerű, rendszeres imperialista politikáját mutatja a perzsa-kölesön, perzsa vasúti-engedmény.

E tervszerű politikai terjeszkedést elősegítette az orosz katonai párt, mely utóbb különösen nagyratörő volt, különösen vágyott hódító terjeszkedésre. A közös érdekek s érzelmek által egységessé tett ama leghatalmasabb párt, agresszív, élesesű, nagy koncepeziójú diplomataival a czárra is csaknem kizárólagos befolyást gyakorol.*

Ez a párt tette az orosz politika *fő, egyetlen céljává*: a Csendes-tenger partján való *szabad, melegvízű kikötőnek megszerzését* azért, hogy e kikötő kapuja legyen az Oroszbirodalomnak a világtörténelem középpontja felé; és azért is, hogy Kína szomszédságában, vasútjával és kikötőjével, kizárólagos befolyást gyakoroljon Kína gazdasági fejlődésére. Oroszország ázsiai birodalma azonban, mely *tizenhatezer négyszögkilométer területével majdnem kétszer múlja fölül az Egyesült-Államok területét: egyetlen jégmentes kikötővel sem bírt a mai napig.* „Vladivosztokba — tudjuk — e télen is befagyott a hajóraj. Ravasz,

* A londoni *The Times* 1903 és 1904 márcziusig megjelent számaiban igen sok, érdekes cikket közölt e tárgyról, általában Oroszország belső és külső viszonyairól.

kitűnő taktikával biztosította hát Port-Arthurt. Ez azonban stratégiai okoknál fogva, nem volt másra való, minthogy biztosítsa a Pecsili-öböl s Peking uralmát Oroszországnak. A Sárga-tengerre kivezető utat azonban délen Kína, északon a japán Korea tartotta volna hatalmában. Port-Arthurba bezárhatta volna az orosz hajóhadat az új életre kelt Kína és a japánok birtokában meg erősített Korea. Jól tudta ezt az orosz kormány. Ezért kezdte meg Korea északi felében az előnyomulást, hogy Koreából kiszorítsa a japánokat. Viszont Japánia teljesen tisztán látta, hogy egy orosz uralom alá került Korea kitűnő talaj volna arra, hogy a felkészült orosz-világhatalom — mikor idejét elérkezettnek tudta volna — megfojtsa Japánia hatalmát s elvegye függetlenségét. Ezért volt olyan fontos kérdése a két állam diplomáciai tárgyalásainak: Korea megerősítésének, és meg nem erősítésének kérdése.

A két nemzet kiegyenlíthetetlenül összeütköző érdekei, tudjuk, háborúban keresik a megoldást.

Ezzel a fegyveres hódítás politikájának útjára lépett Oroszország.

A viszonyok ilyen megváltozását megérezte már régebben az orosz intelligencia is. Jellegzetesebben, tudatosabban senki ki nem fejezte azt, mint a szentpétervári *Novoje Vremja* szerkesztője, Alexis *Endrikhine* egy cikkében: »Oroszország a maga érdekében több joggal állíthatott volna föl — a Monroe doktrína után — egy ázsiai elvet, a Balkánra s Konstantinápolyra: öröklött jogánál s orthodox hiténél fogva; Ázsiára: mint fél-Ázsiának ura.«

»E helyett azonban, lassú, biztos lépésekkel haladtunk isteni végzetünk által kijelölt rögzös ösvényen; minden lépésünket ott, fiaink vére pecsételte meg. Visszatérni Oroszországnak épen annyira lehetetlen, mint visszafolyni a lánának vagy visszatérni a napnak. Fegyverrel foglaltuk el Mandsuriát*, kétszáz ezer emberünkől húsz ezer, harcban esett ott el; milliókat költöttünk kincstárunkból rája; rendet, nyugalmat teremtettünk ott. *Mandsuria minden jogok legjobbjával az igazság-jogával a mienk; és bármely követelést Mandsuria ellen, nem tekinthetünk másnak, mint a mi jogaink, mi tulajdonunk ellen intézett támadásnak.* «**

* Tudjuk, hogy nem egészen úgy van a dolog.

** *Harpers Weekly* New-York, 1903 május 9.: *Russia in Manchuria*.

Ezzel végeszakadt Oroszország békés terjeszkedésének időszaka. A természetes spontán, nagyobb ellenállásra nem találó térhódítás ideje lejárt. Bármit akar ezután az orosz hatalom megnyerni vagy megtartani, azt *politikai, állami hatalmával kell kiküzdenie.*

Birodalma, mely hosszú történelmén át, csodálatos erővel tudta ezt elkerülni, *ezután a fegyveres küzdelem és háború törvényei uralmának lesz alávetve.* Áll vagy bukik, a mint ez újabb küzdelemben és az ezzel egyidejű gazdasági versenyben szervezni tudja erejét. Ezután kettős küzdelmet kell folytatnia végső erőfeszítéssel. Idegen államokkal fegyveres küzdelmet a Balkánon, Perzsiában és Keletázsiban. Gazdasági erőinek, gazdasági és társadalmi élete újjászervezése feladatával pedig meg kell diadalmasan küzdenie otthon, a saját földjén.

Milyen, eddig alvó, életre nem keltett erőkre számíthat az orosz nemzet nagy feladatában, milyen anyagi alapokra támaszkodhatik jövője kiépítésében, annak megvizsgálása következő feladatunk.

(Folytatjuk.)

RÁCZ Gyula.

SZEMLÉK.

Az osztrák-magyar monarchia válsága.

Az osztrák-magyar monarchia a múlt évben válságon ment keresztül, a melynek okait, most befejezése után, érdemes bővebben kutatni. Sok tanulságot találunk benne a legkülönbözőbb szempontból. A jelen szemle azt a célt tűzi maga elé, hogy az osztrák-magyar monarchia említett válságát geográfiai szempontból világítsa meg s a geográfiai meg ethnografiai tényekből levont következtetéseket adjon elő objektíve, minden politikai pártszínezettől menten.

Két tábor néz egymással farkasszemet a Lajtán innen és túlon: a *separatisták* és az *unionisták* felekezete. Amaz a geográfiai fejlődésnek világtörténelmi menetét, vagy mondjuk logikáját követi, midőn a bourgeoisie-tői kihasználta és minden eresztékében meglazult centralisztikus konstitucionalizmust fel akarja cserélni a föderalizmussal; ez az államfentartó geográfiai, ethnografiai és politikai erők konzervativizmusába kapaszkodik s a jelenlegi statusquo fentartásával igyekszik az államéletet kulturális és erkölcsi törekvéseivel megakasztani. Mindkét álláspontot lehet érvekkel támogatni.

Az osztrák-magyar monarchia geográfiai egysége nem agyrém, non sens, miként sokszor halljuk, hanem geográfiai valóság, mely az Alpok és Kárpátok geológiai kapcsolatán, a Duna medenczéinek egységén alapszik. Midőn tehát az unionista Habsburgok e földrajzi egységet a törökök kiszorításával helyreállítani, a szudeti és kárpátvidéki országok egyesítésével kikerekíteni igyekeztek, ép oly okosan cselekedtek, mint a mikor Imre király Szerbiát, IV. Béla Stájerországot, II. Lajos Romániát és Moldovát I. Mátyás Alsó-Ausztriát csatolta Magyarországhoz. Ez uralkodói és politikai raison volt, melyet meg kell érteni, nem legyalázni. Mert hiszen a népek és nemzetek politikai élete sem más, mint küzdelem a geográfiai *térért*, már pedig e térért való küzdelem csak a geográfiai adottságok keretében történhetik. A mely nemzet geográfiai helyzetét ki nem tudja használni, az okvetetlenül elbukik, mint p. o. a török, de az is elpusztul, mely a geográfiai keretén túl terjeszkedik, p. o. a napóleoni császárság.

A magyar nemzet térért való viadalmában helyes ösztönét követte a mohácsi csatavesztés után, hogy a nyugoti népekhez csatlakozott. Ez oly

geniális cselekedet vala, mint Szent István, vagy a sokat szidott IV. László elhatározása, kik azonképpen cselekedtek. I. Ferdinánd idejében még sokan éltek, kik emlékeztek Mátyás független Magyarországra, azt is érezték, hogy ez az önálló Magyar birodalom nyugoti segítség nélkül megdől a törökök támadásakor. Valamennyien pedig ugyanazt a geográfiai igazságot követték, hogy a dunai medenczék természetes kapcsolatában politikai erő rejlik, melyet okvetetlen ki kell használni a szlávság, későbbben törökség támadó terjeszkedése ellenében.

Hogy az unionisták a geográfiai egységen kívül másban is kerestek egyesítő tényezőket s azokat hatalmi czélok elérésére fordították — az szintoly természetes, a minő logikus eljárás volt részükről.

Midőn, teszem azt, az imperializmus szele sűvöltött végig Európán, megszületett XIV. Lajos imperiumának példáján az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása. I. Lipót a törökség és protestantizmus levezetése után a *katholicizmusban* kereste s meg is találta a kapcsolatot, mely a török járom alól felszabadult országokat egy birodalomban egyesítette. Feloszt-hatatlanságát házi törvénnyel a *pragmatika szankcióval* biztosította, melyet előbb az osztrák rendekkel, majd Magyarországgal elfogadtatott. III. Károly törvénybe iktatta s a diplomáciában szerzett neki elismerést, Mária Terézia pedig a fegyver erejével. Ő és fia a monarchia szellemi művelésével (germán kultúra) kívánták az összetartozás érzését a kormányzott népekben meggyökereztetni, de a nemzetiségi és közjogi ellentét már akkor is harcra kelt a központosítási unionista törekvésekkel, míg végre 1848-ban, midőn a demokrácia vihara recsegettette meg a trónokat, kitörésre került a széparatizmus, de mindkét államterületen az egész vonalon leveretett. Az erőre kapott *nemzetiségi* eszmét azonban nem lehetett katonai erővel a monarchia keretéből eltüntetni, sőt az buktatta meg az 1849 márczius 9-iki alkotmányt, Bach abszolutizmusát (1851—1860.) s Goluchowsky egy évig tartó föderalizmusát. Az utóbbinak visszautasítása s a birodalom két legerősebb nemzetének, a németek és magyarok ellenállásán múlt, mert egy föderatív osztrák-magyar monarchiában a két vezető nép minoritásba kerül vala s a vezetést a szlávok veszik át. Azért Schmerling a februári pátenssel (1861 február 26.) újból a centralizmust s a parlamentet hívta életre, mely a németeknek és magyaroknak adta volna kezébe a politikai hatalmat, ha a magyarok t. i. belementek volna a Reichsrathba. A német-szláv tartományokat közösen érdeklő ügyek elvégzésére egy szűkebb Reichsrath, olyan delegáció-féle intézmény létesítettet volna, a tartományi gyűlések pedig autonómiát kaptak. Mivel azonban Ausztria széparatista szláv tartományai a szűkebb Reichsrath teendőit mind maguk számára követelték s abba belemenni szintén nem akartak — Schmerling lemondott. Látnivaló, hogy a nemzetiségi eszme felülkerekedése óta a monarchia német, szláv népei és magyarok vívnak élet-halálharcot az elsőségért, engedni egyik sem akar, azért Belcredi szeptemberi manifestuma (1865. szept. 20.) sem tetszett a németeknek ép oly kevésbé, mint a magyaroknak és Beust az 1866-iki szerencsétlen kimenetelű porosz háború után megint a monarchia két legerősebb nemzetét, a németeket és magyarokat tolta előtérbe, mi Deák Ferencz helyeslésével is találkozott. Az unionista németek és magyarok hozsannával fogadták a Deák—Beust-féle kiegyezést, mert a monarchia kettévált: osztrák császárságra és magyar királyságra s amabban a nemzetek kerül-

tek túlsúlyra, a magyarok pedig a németül vezényelt hadsereg és közös vámterület elfogadásával nem veszélyeztették a monarchia nagyhatalmi állását.

A dualizmus a németeknek és magyaroknak hajtott hasznot. Mindkét nemzet megizmosodott, s különösen Magyarország haladt nagyot az utolsó emberöltő alatt. Ez azonban fölkelte a lengyelek és csehek irigykedését. Így jött létre 1871-ben a Hohenwarth-miniszterium, mely a szláv és föderatív irányzatnak kedvezett, mire a németek megint a centralista Auersperg minisztériumát juttatták a kormányra. Az időközben meggazdagodott és megszorodott szláv népek sem maradtak azonban vesztig s Taaffe kiegyenlítő minisztériumát segítették uralomra, mely 1880 augusztus 13-án a német nyelv elsőségét nemcsak Csehországban, hanem az egész császárságban deposedálta. Evvel maga ellen ingerelte a németeket, kik most a naczionalizmus bódulatában iskolaegyesületeket, az egyetemekben alldeutsch Burschenschaftokat s 1884-ben osztrákellenes szélső szeparatista nagy német pártot alakítottak, úgy vélekedvén, hogy a német tartományoknak a porosz-francia háború óta hirtelen föllandult német császársághoz való csatlakozásával adóterhük kisebbedik, kultúrájuk, rangjuk a szlávok előtt nagyobbodni fog. A németek chauvinista mozgolódása persze megteremtette a szlovéneknél a Cyrill és Method egyesületet, a tótoknál, szerbeknél a Maticzát, a horvátoknál a Nagy-Horvátország vágyát, az olaszoknál a Pro patria kört, a ruthéneknél a Bazil társaságot s a kisorosz propagandát, szóval a naczionalizmus mezébe bujt szeparatizmus mindenütt felütötte fejét s a sokfejű sárkánynak nem akadt s nem is fog egyhamar akadni Siegfriedje, míg a naczionalista bódulat ki nem párolog a fejekből s mindegyik nemzet és nemzetiség meg nem találja *szellemi, gazdasági és politikai értékének* megfelelő helyét a monarchia keretében.

Az 1885-iki választások eszükre térítették az osztrák németeket; nagyobbik részük nem akart többé poroszszá lenni s megint az unió híve lett; az alldeutschok így jelentéktelen töredékké zsugorodtak össze. Az 1897-iki választások erre a fordulatra föderalisztikus többséget hoztak össze, a mely Badenit arra bátorította, hogy a cseh nyelvnek paritását proklamálta Cseh s Morvaországban. A félretolt németek nagy lármát csaptak, ezért utódja Thun az ischli egyezményvel akarta elejét venni az O. M. M. feldarabolásának. Az ischli klauzula a tíz évre szóló gazdasági kiegyezést állandósítani akarta, megnyerte Bánffy báró hozzájárulását is, de mindketten belebuktak a klauzulába s újra a németek kerekedtek felül, persze gazdasági kiegyezés meg parlamenti béke nélkül, mert a szlávok és nagynémetek minduntalan megakasztották a birodalmi gyűlés tárgyalását. Széli Kálmán a szeparatizmus megfékezése végett újfent Deák Ferencz eszméjéhez: a németek és magyarok politikai szövetségéhez tért vissza, de sem ő, sem lajtántuli társa Körber nem bírtak a szeparatizmus egyre dagadó áramlatával. A gazdasági kiegyezés megakadt, sőt a függetlenségiek a közös hadsereg megoszthatatlanságát is kezdték feszegetni a csehek, horvátok s nagynémetek nagy öröme, kik ezzel megint közelebb tolattak szeparatista céljaik valósulásához.

Az unionisták és szeparatisták imént vázolt harczaiból kiviláglik, hogy a küzdelem fő mozgatói mindkét monarchiában a háttérbe szorított szláv nemzetiségek, kiknek sehogyan sincs inyükre a magyarok és németek hegemóniája az osztrák-magyar monarchiában, a hol tulajdonképpen statisztikailag

ők vannak többségben, mit legjobban szemünk elé állít a közös hadsereg nemzetiségi statisztikája.* Ezért sok fejtörést okoz a Lajtán innen és túl való államférfiaknak a nemzetiségek területi és közigazgatási beosztása különösen a választások szempontjából, mert ha akár az általános választási jog alapján, akár más egyéb választási törvény útján a nemzetiségek özőnlík el a parlamenteket: megdől a dualizmus s vele a két leghatalmasabb és legműveltebb népének, a magyarnak s a német politikai elsősége. Ausztriában kivált a gazdaságilag előhaladott szudeti tartományok, nálunk a románok, és horvátok törnek e cél felé. Amott az északi és délszlávok közé ékelt németség éppen olyan helyzetben van, mint nálunk a románok és horvátok, közé helyezkedett magyarság. Mindkét állam területén a szeparatisták külső és belső fegyvertársakra is számíthatnak, azért létkérdés mindkét vezérlő népre nézve a politikai megosztatlanság s a német és magyar parlamentek kölcsönös megértése és egyetértése, ezért nagy politikai eszmének képviselője még vagy félszáz évig Deák Ferencz neve.

Ezért meghaladott anakronizmus manapság a boldogult Kerékgyártó Árpád egyetemi tanár osztrák-gyűlölete, mely egy tuczat chauvinista tanárt és hírlapírót nevelt Magyarországnak és előbbre vitte a szeparatisták ügyét; megokolatlan azonban szintén az osztrák nemzetiségeknek német gyűlölete, mert bármennyire rászolgáltak az osztrák-német centralisták 1849—1866-ig tartó abszolút kormányzatukkal ez ellenszenves magatartásra: a németség meg *nem*, semmisíthető hatalmi tényező volt és marad a monarchiában nemcsak világnyelvénel, értelmességénél, vagyonánál fogva, hanem azért is, mert közel 106,000 km² területen tömör magvát teszi a két dunai álladalomnak, a 11 millió német-Ausztria népességének, az osztrák-magyar monarchia 47 millió lakosságának ¼-ét teszi; mert a politikai vezetéshez szükséges többség kezében van és ezentúl is leszen, mert a német gyermekek mint legszorgalmasabb iskolalátogatók megint csak a német generációnak biztosítják a társadalmi és szellemi elsőséget. Egy fizikai körülmény persze a nemzetiségek javára billenti a statisztikai mérleget; a németség t. i. az utolsó 10 évben *lassabban* szaporodott mint a többi nemzetiség, ez azonban múlt tünemény lehet. Nagyobb veszedelem fenyegeti a németséget a vegyesajkú tartományokban, hol a nemzetiségek a nemzetektől eltanult szellemi és ipari kultúrával s izmosodó vagyonosságukkal szorítják ki a németeket a hivatalokból, tartományi gyűlésekből s a városokból, melyekkel eddig p. o. Galíciában, Csehországban a nem németek felett uralkodtak vaia. Áll ez különösen a szudeti tartományokra, hol a *trializmus* felállítása a politikai program. De még a trializmus vagyis a cseh királyság fölüjítása sem szüntetné meg a nemzeti érdekek feszültségét, ellenkezőleg, ez csak első lépése lenne a szlávok politikai érvényesülésének s a föderatív alkotmány behozatalának.

Mihelyt a cseh királyság felújul, behozzák a cseh államnyelvet, a megválaszthatást és hivatalra való képesítést a cseh nyelv tudásához kötik: ezzel három millió német és 180,000 lengyel élet-halálra van kiszolgáltatva a 6 millió cseh-tótnak. Hogy pedig ez *északi szláv* királyság felállítása

* Az 1900-iki kimutatás szerint volt a közös hadseregben 400,000 szláv, 227,000 német, 120,000 magyar, 48,000 román, 14,000 olasz. A tisztek legnagyobb százaléka német és szláv.

hatással lesz a nagyhorvát álom a katolikus *délszláv* királyság megteremtésének vágyára, az oly bizonyos, a minő kényszerűséggel fel kellene állítani ez esetben Galícia és Bukovina egyesítésével a *lengyel* királyságot is, mert Ausztria és Galícia között megszakadna a földrajzi összeköttetés. Ebbe azonban beleszólna a német, orosz, talán oláh fejedelem is, hiszen egyik se engedné ellengyelesíteni alattvalóit. Azonkívül Ausztriának csupán az alpesi tartományok maradnának meg öt millió némettel, $\frac{1}{2}$ millió románnal, 32 millió szlávval. így abszolút többségre jutna ugyan a németiség s talán elfojthatná a szlovéneket és olaszokat, de feláldozna 3 milliónál több németet a csehek és lengyelek chauvinizmusának. Azután alig képzelhető, hogy a tömören lakó csehországi németiséget a szomszédos porosz ne segítené.

A föderalizmus egy másik alakja Ausztriában megtartja a vámközöséget és a birodalmi s védelmi egységet, de a Reichstag jogait átruházza a tartományi gyűlésekre. Ezzel a többségben levő nemzetiségek p. o. lengyelek, csehek hurkot vetnének a kisebbségekre s Ausztria 14 kis államra szakadna, melyekben hétféle nyelven folya a tanítás, közigazgatás, honvédelem s a 14 országgyűlés tanácskozása. Szóval ez szétszedése a monarchia eddigi erős keretének, mert szerfelett megkönnyítené a szomszéd aspiránsoknak: oroszoknak, németeknek s olaszoknak a birodalom ügyeibe való beavatkozást.

A birodalom válságának megszüntetésére kiesztelt nyelvterületek, megyék és kerületek szerint való felosztás sem fog Ausztria baján segíteni. Ausztria nyelvterületi beosztásánál mit csinálnak majd a rutén területen levő lengyel, a morva és cseh nyelvterületen levő német nyelvterületekkel? Megyei felosztásnál a mi megyei anomáliánk állana elő; vegyesajkú megyékben és kerületekben nemcsak két vagy három nyelvű iskolát, hanem ugyanannyiféle nyelvű hatóságot kellene állítani, ha elejtik t. i. a német közigazgatási nyelvet. Az egyes tartományok geográfiai és történeti egysége s önállósága azzal megszűnnék s vele a nemzetiségek tömörülési vágyai. De ez az újítás forradalmi ellenállás nélkül el nem képzelhető. Magyarországra e tekintetben nem lehet hivatkozni, mert a magyar megyei rendszer századok megsokszorozott beosztása s a magyarországi nemzetiségek nem mindegyike autochton, a rutének, svábok, bolgárok s tótok egy része a megyék főnállásakor költöztek be az országba, lassankint terjedtek el megyéről megyére, nem követelhetik tehát maguk számára, lakott földjük, nyelvterület szerinti kikerekítését.

Magyarországon az unionisták (Deákpárt, kiegyezés liberális pártja) és szeparatisták (függetlenségiek) pártján és néhány felemás jellegű töredéken kívül (újpárt, néppárt, Ugronpárt) sokszor hallani a magyar *imperializmust* emlegetni, természetesen Bismarck receptje szerint: hagyjon fel az uralkodóház történeti hagyományaival, bizza sorsukra az osztrák tartományokat és Budapestet tegye birodalma fővárosává.

Magyar szempontból igen csalogató gondolat Mátyás monarchiájának „Nagy-Magyarországának” à la Hoitsy, felújítása Galícia, Bukovina, a cseh és horvát királyság, Dalmácia és Boszniának egy korona alá való egyesítésével. Ily módon a magyar királyság 550,348 km²-re terjedne és 38 milliónál több lakost számlálna, 20,000 km²-rel nagyobb lenne Németországnál és 24,000 km²-rel Franciaországnál. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a pangermánok Poroszország kezére játszzák az osztrák alpesi és karsztvidéki országokat. Akkor is, mint magyar imperializmus csak úgy tarthatná fenn magát, ha a 8 milliónyi magyarság, feltéve a románok rokonszenvét,

nem félténé hatalmát a 19 millió szlávtól s a kisebb vallásfelekezetek bele-nyugodnának a 23 millió katolikus hegemoniájába, Német- és Oroszország pedig a dolgok új rendjébe. De Mátyás autokracziájának sem sikerült a három korona egyesítése, annál kevésbé gondolható el az északi, déli szlávok, tartós egyesítése föderatív alapon is.

Segítőtársa a magyar imperializmusnak a radikális németek linzi programja. Ha Dalmácia Boszniával s Galiczia Bukovinával a horvátoké-hoz hasonló autonómiát kapna, a németek többségre (50%) vergődnének a Reichsrathban s Ausztria megszabadulna improduktív tartományoktól, melyeknek silány adóképeségét szorgalmasabb országok adójából kell kipótolni. E program azonban a Reichsrathban nagyhangú csehek ellenzésén dőlné meg. Megoldását e kérdéseknek itt nehéz megtalálni, ha csak le nem mond valamennyi nemzetiség és nemzet túlhajtott chauvinizmusáról, ha el nem ismeri a két politikai vezérnemzetnek a németnek és magyarnak hegemoniáját és minden nyelvi denomitáció helyét a monarchia keretében keresi fel szellemi, vagyoni és teherviselési értékelése szerint.

Dr. Czirbusz Géza.

A magyarországi öröklési szokások.

(Dr. Mattyasovszky Miklós: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. I. Rész. A németországi törzsöröklési jog és szokás. II. Rész. A magyarországi öröklési szokások. Budapest, Eggenberger. 425 l. 7 K.)

Újabb időben ismételten felmerült a panasz, hogy a gyermekek törvényes örökösödésénél érvényesülő egyenlő osztály elve, kapcsolatban a kötelestérrel intézményével, a parasztbirtok széthullására, törpebirtokok keletkezésére és általában a paraszt osztály dekomponálására vezet. Az e téren kétségtelenül mutatkozó bajok ráirányozták a szakkörök figyelmét arra a kérdésre, nem volna-e szükséges és lehetséges oly különleges agrár, s jelesül parasztörökösödési intézmények létesítése, a melyek az örökösök jogainak méltányos figyelembevételével az örökségül átszálló parasztbirtokot egy kézben tartanák együtt? Az ez irányban megindult vizsgálódás első sorban Németország felé fordult, a hol (különösen északon: Hannover, Westfalen) partikuláris jogszabályok sokfelé oly különleges parasztöröklési jogot (Anerbenrecht) honosítottak meg, mely a birodalmi polgári törvénykönyv uralma alatt is fennmaradván, virágzó parasztsztyát segít fenntartani.

Egyfelől az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, másfelől a földművelésügyi minisztérium egy-egy szakferfiút küldött ki ezen intézmények tanulmányozására. Az OMGE kiküldöttje, Dr. Baross János, tavaly számolt be útjának eredményéről egy tekintélyes könyvvel (Agráröröklési jog I. k.), melyben az agrárjogi és különösen az agráröröklési intézmények általános jogpolitikai méltatása után a német törzsöröklési törvényeket rendszerbe foglalva ismerteti; a földművelésügyi miniszter szakembere pedig, dr. Mattyasovszky Miklós, most tavasszal adta közre munkáját, a mely első részében szintén tüzetesen (284 l.) foglalkozik a legfontosabb német törzsöröklési jogrendszerrel és az azok területén élő törzsöröklési szokásokkal. Nem lehet feladatunk, hogy e két tüzetes monográfia érdemeit egybevetve, azoknak viszonylagos előnyeit szembeállítsuk; ebből az alkalmából csak

arra utalunk, hogy Mattyasovszky különösen súlyt helyez az illető törvényeknek az élő szokással való kapcsolatára és tanulságosan mutatja ki, mint sarjadzott ki ezekből a százados jogszokásokból szükségszerűen a mai német agrárjogi törvényhozás és mint lengi körül ott a törvény betűjét a környező életben az az eleven „törzsöröklési szellem”, a mely az erkölcsi, gazdasági és művelődési viszonyokat egyaránt áthatva, az intézmény jó hatásait megérleli, visszasságait pedig elsímítja. Arra, a ki az Anerbenrecht intézményének gyakorlati érvényesülését kutatja, kiváló érdekességűek azok a birtokátadó szerződések, a melyeket a szerző a különböző német jogvidékekről bemutat és gazdasági és jogi jelentőségük szerint kommentál.

A németországi parasztöröklési jog és jogszokás tehát immár két hazai monográfiában van minden szempontból a lehető legnagyobb részletességgel elénk tárva. A főkérdés már most az: mit tanulhatunk belőlük a hazai viszonyok szempontjából?

Szerencsére elmúlóban van az az idő, midőn az ország bajait akkép orvosoltuk, hogy felületes diagnózis alapján rögtön azt az idegen intézményt vettük be orvosságul, a mely ott úgy első tekintetre a nálunk konstatálthoz hasonló bajok ellenszerének látszott. Ma már iparkodunk a társadalmi bajokat nem tünetszerűleg kezelni, hanem behatóbban kutatjuk azok okát, hogy azután ezt az okot a viszonyoknak leginkább megfelelő módon próbáljuk kiküszöbölni. Szakköreink dicséretére legyen mondva, hogy mielőtt a német Anerbenrecht meghonosítására komolyan gondoltak volna, először számot akartak vetni hazai tényleges viszonyainkkal és e végből rendszeres *adatgyűjtést* kezdeményeztek.

Ez az adatgyűjtés is egymásután két irányban indult meg: egyfelől az OMGÉ kezdett országos gyűjtést a községi és körjegyzők útján, másfelől pedig a földművelésügyi miniszter megkeresésére az igazságügyminiszter intézkedett az adatoknak a kir. járásbíróságok és kir. körjegyzők által kitöltendő kérdőívek segítségével való összegyűjtése iránt.

Ez utóbbi, hivatalos adatgyűjtés eredményeit, melyek egyrészt a hagyatéki eljárás során, másrészt a végrendeletek alkotásánál tett tapasztalatokon nyugosznak, dolgozta fel a szerző, kiegészítve azokat a saját maga által, ugyancsak kir. körjegyzők körében, magánúton gyűjtött adatokkal.

A feldolgozás úgy az anyaga terjedelménél és teljességénél fogva (maga a hivatalos anyag közel hetedfélszáz jelentésből áll, mely az egész anyaországra kiterjed, mint kivitelénél fogva egyaránt becses. Elismerőleg kell megemlékeznünk arról a szigorú tárgyilagosságról, melylyel a szerző dolgozott. A legtöbb adatfeldolgozás magában hordja az egyoldalú kiszínezés, az akaratlanul is irányzatos csoportosítás veszedelmét; ezt a szerző gondosan elkerülte. Könnyve sem a törzsöröklés mellett, sem ellene kovácsolt fegyverek tára, hanem elfogulatlan és pártatlan tényleírás; s ez nálunk, a jelszavak világában nem kicsinylendő érdem.

Országgrészek és vármegyék, s ezen belül járasok és községek, nemzetiségek és művelési ágak szerint nagy részletességgel vizsgálja meg végig a szerző az ország állapotát, mindenütt kutatva, hogy minő összefüggés van az öröklési osztálynak ott dívó módjai és a népesedési mozgalom (különösen az egy- vagy két gyermekrendszer) valamint a kivándorlás között. E kutatásnak csak az eredményeit közölhetjük, s ezek a *törzsöröklés behozatalára nem kedvezők.*

Háromféle öröklési szokás van az országban: egyenlő osztály, fiági öröklés és törzsöröklés. Ezek közül azonban nemcsak hogy a törzsöröklés nálunk nem uralkodó szokás, hanem épen a fajmagyar lakosság nem él törzsörökléssel, csupán egyes — német, szerb — nemzetiségek. A magyar faj sohasem kedvezett a primogeniturának; még a jobbágytelek relatív oszthatatlansága sem bírta létrehozni a fiúörökösök közti jogegyenlőtlenséget; a magyar jogfejlődés mindig csak a fiukat együttvéve helyezte az ingatlan vagyonban a leányok elé. Ennek a fiágiságnak a hatása ma is érezhető: Az ország nagy részében a szülői ingatlanban ma is csak a fiuk osztoznak. A szülők intézkedéseiben mindenütt felismerhető a törekvés, hogy az ingatlan a fiúk kezében maradjon. De itt is meg van a folytonos fejlődés az egyenlősítés felé, s egyre gyakoribb, hogy a leányok a fiukkal egyenlően osztoznak. Ez abban a mértékben történik, a mint a régi fiági hagyomány elhomályosodik és az új jogrendszerből fakadó egyenlőjogúság tudata mindinkább áthatja a nép széles rétegeit. Az árvaszékek is egyre jobban gondoskodnak az összes gyermekek egyenlő jogának oltalmáról.

Mindez magában véve nem szólana a törzsöröklés ellen; hiszen természetes, hogy az egyenlő osztály ma uralkodó jogrendszerének olyan kényszerítő hatásai vannak, a melyeket nem lehet érvül felhasználni, e jogrendszer fentartásának helyessége mellett. De még a hol a mai jog alapján a felek viszonylag szabadon rendelkezhetnek, ott sem lehet valami különös hajlandóságot tapasztalni a szerződő felekben a törzsöröklési osztály iránt. A hol a szülők még életükben megosztanak gyermekeikkel, vagy a hol előre osztályegyezséget köttenek velük: ritka eset, hogy a szülők az ingatlanban *több* fiú közül az *egyiknek* akarnának kedvezni; már pedig a törzsöröklésnek ez a lélektani alapja.

Így áll a kérdés a felek *szubjektív* hajlandóságát illetőleg; de ezenkívül jórészen hiányoznak nálunk a törzsöröklés helyes funkcionálásához szükséges *objektív* előfeltételek is. A külföldön a törzsöröklés a gazdagabb középparasztbirtokos-osztályban virágzik, melynél a vagyon megengedi, hogy abból az osztályos testvérek javára apanageokat lehessen fizetni; ilyen parasztosztály nálunk nincs. E mellett, mint a szerző konstatálja, a kereseti viszonyok ma hazánkban olyanok, hogy azok mellett alig lehetne más foglalkozási ágakban elhelyezni a törzsöröklés által deposszedált földmives-elemeket, és így ezzel csak növelnők a keresetnélküliek számát. A törzsöröklés tehát valószínűleg a kivándorlásnak is újabb forrásait nyitná meg; az egy vagy két gyermekrendszerre való hatása pedig kétes, mert a hol erre megvan a faji hajlandóság, ott az minden öröklési redszernél érvényesülhet, mert a gyermekek megélhetése tekintetében mindegyiknél erősebb hatású is. Már pedig a szaporaság korlátozása első sorban nem a földbirtok fentartását, hanem a gyermekek jobb megélhetését célozza. Igaz, hogy másrészt nem szabad elzárkóznunk az elől a panaszok elől sem, a melyek a parasztbirtokok túrhetetlen elaprózásának, a parasztbirtokosok gazdasági romlásának fájdalmas képét mutatják mindenfelé. Ennek a jelenségnek azonban az egyenlő osztály elve lehet egyik oka, de a gyermekek közti jogegyenlőség behozatala aligha lesz hathatós orvosszere. A parasztosztály „földéhségének” kielégítéséről, a közterhek súlyának és aránytalan megosztásának enyhítéséről, az alkoholizmus okozta züllés meggátlásáról, a köznépet kizsákmányoló elemek elszánt visszaszorításáról, s mindezek útján a parasztosztály

általános gazdasági emelkedéséről kell igen is gondoskodnunk; s ha ily módon lesz a családnak miben osztozni, s lesz mód a meglevőhöz újabb földet hozzászerezni: az egyenlő osztály lesz bizonyára a legkisebb baj.

Hogy az egyenlő osztály mechanikus alkalmazása, mint minden túlságba vitt merev szabályozás, visszas eredményekre vezethet: azt természetesen ezek az adatok is megerősítik. Bizonyos, hogy az egyenlő osztály alapelvének megőrzése mellett is meg kell könnyítenünk a gazdasági egységek fentartását s e végből a testvérek pénzbeli kielégítésére méltányosabb kulcsot kell alkalmaznunk, mint az ingatlan forgalmi értékét, mely alig kerülhet ki az ingatlanból annak adósságokkal való túlterhelése nélkül; sőt talán majd a bíróságnak módot kell nyújtanunk arra is, hogy bizonyos kisgazdaságokat, melyeknek csupán egységes művelése lehetséges, hivatalból kivehessen az osztozás alól és egy testvérnek ítélhessen oda. Az egyenlő osztály gazdaságilag helyes keresztülvitele kétségtelenül még sok dolgot fog adni agrárpolitikuskainknak. Alig hisszük azonban, hogy a leirt adatok feltárása után komolyan gondolhatnánk a törzsöröklés behozatalára, melynek úgy az ethnikus, mint a gazdasági előfeltételei nálunk, épen az irányadó fajmagyar lakosságnál, jórészt teljesen hiányoznak. Az, hogy a törzsöröklés kérdését ezzel *pozitív* térre vitte át, Mattyasovszky könyvének kiváló érdeme.

Dr. Szladits Károly.

A nők nemzetközi szervezkedése.

A szervezett nőmozgalom hatalmas méreteinek megfelelő hatalmas gyülekezetek foglalkoztatták Berlinben június havában az öt világrészről összegyűlt nőket. „Nőkongresszus” elnevezés alá foglalták össze általában a megtartott három értekezletet, melynek pedig a kongresszus csak harmadik, ugyan rendkívül érdekes, de lényegileg nem legfontosabb gyűlése volt. Kezdték a legfontosabbal: a politikai szervezkedéssel, melyet a június 3 és 4-iki értekezletből kifolyólag a nők szavazatjogának nemzetközi szövetségének alakításával tetőztek be. Az Egyesült-Államok, Németország, Anglia, Hollandia, Dánia, Svédország, Norvégia, Ausztrália, Canada és Finnország szavazatjogi szervezeteinek képviselői mellett a Svájc, Magyarország, Ausztria és Uj-Seeland egyes személyek által voltak képviselve. Legtöbbjük rögtön csatlakozott is az új szövetséghez, a mely hosszú, komoly megvitatás után a következő főpontokat tartalmazó programot dolgozta ki: „Férfi és nő egyenlő szabad és önálló tagja a társadalomnak. Kölcsönösség a természetes alapja a különböző nemek közti viszonyoknak, eltérő dolgok tehát mindazok a törvények és szokások, a melyek a nő függetlenségét korlátozzák. Minden felnőtt normális embert megilleti az önrendelkezés joga. Csak a szavazatjog birtokában bizhat abban a nő, hogy személyes jogai érvényre jutnak.” A program végül kijelenti, hogy „azok a kormányok, a melyek törvényeket alkotnak és adókat rónak ki, a nélkül, hogy az általános szavazatjogot megadnák, *visszaélnék* a hatalommal és arculcsapják az igazságot.”

Ez a politikai szövetség teljesen független az *International Council of Women*-től. Ennek vezetősége nem is látta szívesen alakí-

tását, mert az I. C. W. maga is erősen foglalkozik a nők politikai jogainak megszerzésével. De az új szövetség, a mely néhány éven át szorosabb nemzetközi-szervezet nélkül dolgozott, azt tartja, hogy az I. G. W. többoldalú munkássága miatt nem fejthet ki olyan érteles munkát politikai téren, mint a milyen odaadó buzgalomra van szüksége éppen a politikai mozgalomnak. Az I. C. W. 6—11-ig tartott közgyűlése ugyan azt bizonyította, hogy a Nemzetközi Nőszövetség legkomolyabb feladatai egyikének tekinti a politikai mozgalmat, de ha a kettős szervezkedés arra visz majd, hogy kettős erélylyel foglalkozzanak a dologgal, hasznát látja majd az ügy. A közgyűlésen a szövetség valamennyi csatlakozott szövetségét képviselték; hozzá tartoznak az Egyesült-Államok, Canada, Németország, Svédország, Nagy-Britania és Írország, Dánia, Új-Délwales, Hollandia, Új-Zeeland, Tasmania, Svájc, Olaszország, Franciaország, Argentína, Viktoria, Ausztria, Dél-Ausztrália, Norvégia és Magyarország. Belgiát, Finnországot és Oroszországot, mert nemzeti szövetségük még nincsen, egyes személyek képviselték. A közgyűlés *business-meeting*-ekben elvégezte az adminisztrációs ügyeket, azután megvitatta a jövő öt évre tervezett munkára vonatkozó határozati javaslatokat. Elfogadták a norvég nőszövetségi határozati javaslatát, a mely így szól:

„Mínthogy a leánykereskedés a civilizált emberiség gyalázata és szégyene valamennyi nőnek, sürgősen felszólítjuk a nemzetközi nőszövetséget, hogy e kereskedés kiirtásával erélyesen foglalkozzék és e munkát mindaddig programjának tekintse, a míg mindenütt teljesen ki nem irtotta.” Madame Avril de Saint-Croix, Franciaország képviselőjében a javaslatot azzal toldotta meg, hogy miután sok állam a prostitúció szervezése által az erkölcselenséget hatóságilag organizálja, ezzel a kétféle erkölcsöt támogatja és határozott protektora a leánykereskedésnek, a nemzetközi nőszövetség teljes erővel küzdjön a hatóságilag szervezett prostitúció ellen. A javaslat kibővítésének elfogadásával ethikai szempontból a legmagasabb feladatra, az erkölcsök nemesítésére kötelezte magát az I. G. W. Második nemzetközi munkát, a politikai jogokért való küzdelmet a következő javaslat elfogadásával vállaltak:

Mínthogy minden kormány az alatta élő férfiakat és nőket egyaránt befolyásolja, köteles minden kormány, akár republikánus, akár monarchiái, a nőknek egyenlő feltételek mellett mindazokat a politikai jogokat és privilégiumokat megadni, a melyeket a férfiak élveznek.

Igen érdekes vitában arról volt szó, hogy a javaslat követelésében ne csak azokat a jogokat kívánják, „a melyeket a férfiak élveznek”, hanem egész radikálisan a „feltétlen, egyenlő, titkos szavazatjogot”. Taktikai szempontból eltértek ettől, mert könnyebbnek ítélik a nők egy részét besegíteni a politikai sánczokba, mint az egész sereggel egyszerre benyomulni az oly jól őrzött vár kapuin. A szervezett nők szolidaritásában pedig oly feltétlenül bízik mindenki, a ki a szervezethez tartozik, a szolidaritás őszintesége oly kétségen kívüli, hogy belenyugodtak a követelés fentebbi stílizálásába, hozzájárultak a taktikai felfogáshoz abban a meggyőződésben, hogy a hol nők, ha csak részben is politikai jogokhoz jutnak, első kötelességüknek tartják majd az igazi, demokratikus népképviselőtért síkra szállni.

A *business-meetingeken* angol nyelven tárgyaltak; csak a legfontosabb dolgokat fordították németre is, francziára pedig csak kívánságra egy-egy beszédet, melyet nem értett meg jól mindenki. Ez a rendszer nagyon egyszerűsítette az internacionális tárgyalást, melyen polyglott

zürzavart okozott volna a többnyelvű értekezés. A közgyűlés tartama alatt esténként nagy nyilvános gyűlést tartottak. Amerikai szokás szerint *welcome-meetinggel* kezdték, egy estén a csatlakozott országok képviselői számoltak be nemzeti szövetségük tevékenységéről, egy estét pedig a békemozgalomnak szenteltek. Az az ernyedetlen figyelem, melylyel Berlin közönsége végighallgatta a nőmozgalom szakembereinek munkáját, a mellett szól, hogy e gyűléseknek eléggé meg nem becsülhető propagandisztikus értéke volt. Bizonyos, hogy szenzációért jött el a hallgatók óriási tömegének egy része, de bizonyos az is, hogy a közönyösöket felrázta gondatlanságukból, az ellenségeket pedig megfosztotta elavult érvelésüktől az a munka, melynek tanúi voltak.

Az I. C. W. közgyűlését követte a német nőszövetség által rendezett nemzetközi nőkongresszus. Ehhez fogható kongresszus még nem volt soha. Ha szervezési hibát találtunk is, taktikait, meg egyebet is, az mind eltörpül a szervezet imponáns rendszeressége mellett. A hibákat felsorolni felesleges, mert a rendezők maguk épp úgy észrevették, mint a résztvevők és bizonyos, hogy az öt év múlva Canadában tartandó kongresszust rendezők levonták itt a tanulságot, mint a hogy a most lefolyt kongresszus az 1899-ben Londonban tartotthoz képest is összehasonlíthatatlanul jobban volt szervezve. Ha tehát eltekintünk attól, a mi jobb lett volna és elfogadjuk annak a mi volt és lenni akart: őszinte elismeréssel adózhatunk annak a rengeteg munkának, melyet úgy a szervezők, mint a résztvevők végeztek. Nyolcz napon át, négy szektióban egyidejűleg folyt a kongresszus munkája. Az egyes szakosztályok a következő négy főcsoportot tárgyalták:

I. Nőképzés, II. Női pályák, III. Szociális berendezések és törekvések, és IV. A nő jogi helyzete. Egy-egy csoport alcsoportokba osztotta fel munkáját, pl. coeducáció, egységes iskola, a nő részvétele a tanügyben, a mezőgazdasággal foglalkozó nők helyzete, cselédkérdés, ipari és háziipari munkásnők szervezkedése, kereskedelmi és állami alkalmazottak helyzete, művészet és irodalom, gyermekvédelem, az erkölcsök nemesbítését célzó mozgalmak, börtönügy, anti-alkoholista-mozgalom, szakszervezetek és szövetségi mozgalom, jóléti berendezések, jogvédelmi szervezetek, a nő magánjogi helyzete, a törvénytelen anya és gyermek helyzete, szülői hatalom, munkásvédelmi törvénykezés, biztosításügy, egyesülési jog, a nő városi hivataloknál, a községi választási jog, politikai jogok, stb. stb.

Az alcsoportok tárgyalásán a szó szoros értelmében az egész világ asszonyai vettek részt. Az európaiak között még a Balkán is szerepelt egy török és egy bolgár nő személyében, a többi világgrész pedig minden zugával képviselve volt. Voltak ott Ceylonból, Tasmaniából, Új-Délwalesből, sárgabőrű, rézbőrű asszonyok, cselédék, alkirálynék, polgári nők, szociálisták, városi és parlamenti képviselők, előbbi Bristolban (Angolország, utóbbi Salt-Lake-Cityben (Utah). Mindenféle fajú, vallású, rangú és rendű nő. Az a kölcsönös bizalmas testvériség, a mely mind e nő között mutatkozott biztató jel arra nézve, hogy az emberi szolidaritás előkészítésének munkája a nők kezében jó helyen van. A feltétlen és természetes, keresetlen demokratikus érintkezés üdítően hatott az éles társadalmi ellentétekhez szokott országokból jövőkre.

A kongresszus résztvevőinek száma is felülmúl minden más eddig tartott kongresszust. Körülbelül nyolczezerre rúgott a közönsége. A kongresszuson határozatokat nem hoztak. Az előadások inkább tanulságos és felette érdekes közvetlenül ható revuejét adták a női szervezkedés eddigi munkájának. A kongresszus tárgyalásain az elő-

adásokat mindig vita követte. Sok érdekes szempont merült fel e viták alatt, sok félreértést oszlattak el. Így pl. megvilágították azt a félszeg helyzetet, melyet a szocialista nők — főképpen a németek és ausztriaiak — foglalnak el a nőmozgalommal szemben. Az u. n. polgári mozgalom szolgálja a proletárnők mozgalmát, bár ez rendszeren visszautasítja a szolgálatokat. Az olasz, holland, angol, svájci stb. szocialista nők eljöttek, ők otthon is azokban a kérdésekben, mikben legcsekélyebb eltérés sincsen a nőmozgalom és a szocialisták követelése között, együtt dolgoznak, közösen haladnak. A németek közt pedig megoszlik a vélemény. A pártfegyelem eltiltotta a nőket a kongresszuson való részvételtől. De Lily Braun, ez a genialis asszony felül-emelkedett e „tilalmon” s bár mint előadó nem szerepelt a programon, a hallgatóság lelkes öröme a viták alatt nem mulasztotta el álláspontjának ismertetését. Több ízben mutatott rá azokra az eszközökre, melyekkel éppen a „polgári” mozgalom — a mely a maga részéről azonban nem ismeri el azt az elnevezést — szolgálhatná a proletármozgalmat. Megvallotta őszintén, hogy helytelen a proletárnők szigorú tartózkodása. Élénk vitára adott alkalmat és a saját táborból is erősen hangzott érte vád, hogy a kongresszus résztvevői elfogadták Bülow és Posadowszky *grófnék* meghívását, a mikor ugyanabban az időben férjeik megtagadták a nőknek a kereskedelmi bíróságoknál a szavazati jogot. Érthető és magyarázható a méltatlankodás, de a kicsinyesség vádja alól még sem menthetők fel azok, a kik ezt az eseményt a szónoki emelvényről, újságokban, külön üléseken disharmonikus perpatvarra lapították. Az asszonyok hitták meg a kongresszust, ők férjeik illiberális politikájáért nem felelősek. Hogy a meghívottak egy része elment, bizony nem olyan jelentékeny hiba, hogy azért világcsúfjává kellett volna tenni az egész kongresszust, Tapintat dolga volt. Vétettek benne, de nem nagyot. Mert hiszen a feleséget nem kell bojkottálni a férfi tettei miatt és viszont. Ezt csak a mi jelenlegi helytelen szokásainknak megfelelő teória követelheti. Sokkal jelentéktelenebb mozzanat volt ez a látogatás, minthogy kimerítően foglalkozzunk vele, de a sok tendenciózus ráfogás követeli, hogy objektív tekintetet vessünk az annyira kihasznált tényre.

Örvendetes jelenség és a nőmozgalom törekvéseinek mély tartalma mellett szól, hogy a 3—19-ig tartott gyülekezetek alatt oly elenyészően kevés időt szenteltek pihenésre, szórakozásra. Munkára, tisztán munkára használták fel ezt a hosszú időt. Egy „ismerkedési” és egy bucsú-bankett 16 napi együttlét alatt elég kevés arra, hogy a nemzetközi nőkongresszust megóvja a „bankettkongresszus” csúfnevétől. A délutánok és esték éppen úgy előadásoknak szolgáltak, mint a hivatalos tárgyalások ideje: a délelőtt.

A kik csak a kézzelfogható eredményeket nevezik eredménynek, gúnyosan kérdezzetik, mi a haszna a sok hűhónak. Nekik nehezen tudunk felelni, érdemesnek sem tartjuk. De a kik tudják, hogy a szellemi mozgalmaknak mire van szükségük, hogy az emberiség lelkéhez férjenek, hogy minél nagyobb hullámokat vetve elborítsák az emberiség minél nagyobb részét, azoknak felesleges szóba foglalni: mi volt, mi lesz eredménye e nemzetközi összejövetelnek. Ok tudják, hogy a lelkesedés lángja ily tömör sűrűségben messzire vet fényt. Bele a jobb jövő csodaországába, a mely vágyat ébreszt aztán azokban is, a kik az erős fény nélkül tán sohasem vették volna észre, holott szükség van rájuk, ha el akarjuk valaha érni az igazabb élet honát.

Schwimmer Rózsa.

A MUNKÁSMOZGALOM.

Szociálista mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI román és szerb szociálista mozgalom kialakulásában van; egyidejűleg enyhül az elnyomás is, mely alatt a magyarországi munkásság ennek fejében hónapokon keresztül szenvedett. Könnyen megértjük a nemzetiségi vidékek szocializmusának ezen hanyatlását. A gazdasági faktor: a parasztok proletárizálódása jó rég meg volt a legnagyobb mértékben e vidékeken és így egészen kezdetleges agitáció elegendő volt a mozgalom kitöréséhez. Ha tervszerű, intenzív agitáció követte volna ezt, hatalmas szociálista mozgalom fejlődött volna ki ezen nemzetiségek között. De ennek hiányában nemcsak, hogy nem terjedt, hanem alászállott, s ha jósolni szabad, jó időre. Ezt bizonyítja az is, hogy az *Adeverul* című román és a *Narodna Bece* című szerb hetilap havi alakult, annak daczára, hogy egy másik román nyelvű szociálista lap megszűnt.

A forrongásokra és lázadásokra keresztelt tüntetések apadtával, melyeknek mindig az óriási nyomor volt az okuk, az üldözések is enyhébbek lettek. De napirenden vannak még folyást a lapelkobzások, nagy pénzbüntetések, melyek-

hez újabban néhány egyesület bezárása járult. Csupán az utóbbi hetekben 9 év s 9 hó szabadságvesztés és 2850 kor. pénzbüntetéssel sújtották a munkásokat és a pörök egész halmaza van még függőben.

Gyűléseket fölülte kis számban tartanak s ezek is leginkább szakszervezetek. Meg kell itt említeni azt a szellemi tornát, melyet a szociáldemokraták a keresztényszociálistákkal több helyen, így Pécsen, Szombathelyen, Angyalföldön és Ó-Budán vívtak. Fölülte sajnálatos, hogy néhol nemcsak szavakkal, hanem furkós botokkal is érveltek mindkét oldalról.

A magyarországi szociáldemokrata párt 1904 március 15-től június 30-ig terjedő időről megjelent pénztári kimutatása szerint az összebevétel kerek számban 53,000 kor. (tavaly ugyanezen időben 26,000kor.), az összkiadás 54,000 kor. (tavaly 25,000 kor.) volt. Az idei kimutatás tehát, mely fél hóval több időt ölel föl, ezt leszámítva is, 100%-os emelkedést mutat a tavalyival szemben.

A KÜLFÖLDÖN általános irányzatként a politikai mozgalom háttérbe szorítását látjuk. Ez részben azon kisebb és nagyobb vereségeknek tulajdonítható, melyek az utóbbi

időben a szocialista mozgalmat politikai akcióiban sújtották. Kezdődött ez a porosz országgyűlési választásokon aratott teljes kudarccsal; majd birodalmi pótválasztásoknál három mandátumot veszített a német párt. Franciaországban Millerand kizárása, Olaszországban a kongresszus antiminiszteriálista határozata szintén a parlamentáris politika ellen irányult. De vereségek dögében legújabbban *Belgium* áll elől.

Május 29. napján voltak ugyanis itt a parlamenti választások a kamara és a szenátus felére, mi győzelmet hozott a liberális ellenzéknek, vereséget a szocialistákra és a klerikális kormánytöbbségre. A szocialisták e kudarcza meglepő. Vandervelede a választás előtt például mandátumvesztést kizárnak tartott, sőt ellenkezőleg a szavazatok szaporodását várta. A szocialisták egy mandátumot nyertek és hetet vesztek, melyek közül négyet a klerikálisok, hármat a liberálisok hódítottak el és a szocialista szavazatok száma körülbelül 2%-kal apadt. A belga kamarában tehát most 28 szocialista képviselő ül. A liberálisok egy mandátumot sem vesztek, viszont kilenczet nyertek, a klerikálisok hatot vesztek, négyet nyertek. Fölötte érdekes, hogy mily különbözőképp ítélik meg ezen eredményt a belga szocialisták, a szerint, a mint a revolucionista, avagy a reformista irányzat hívei. Eduard Ansele például csak ennyit mond a *Socialistische Monatshefte*-ben: „A választások eredménye a szocialistákra részben kedvezőtlen és csupán *Wahlunfalle*-nek nevezi a vereséget. Cikkének irányzata a választás rossz kimenetelét, melyet az 1902. évi általános sztrájknak tulajdonít, jelentéktelennek tartja. Viszont Emile Housiaux a *Neue Zeit*-ben így szól: „Ez talán a legnagyobb vereség,

illetve választási vereség, melyet a szocializmus Európában valaha szenvedett”, s azzal vigasztalja olvasóit, hogy kiheverjük ezt is, a mint az Internationale bukását, a párisi kommunet s a német kivételes törvényt. Megszólalt még Louis Bertrand is, a belga reformista irányzat egyik vezére, az *Avenir social*-ban; a miniszterializmus mellett törve lándzsát, az ellenzéki liberális párttal való szorosabb együttműködést követeli az ily vereségek elhárítása céljából.

Ez a vereség kulcsa. A mint ugyanis majd mindenhol, Belgiumban is elkövette a szocialista párt azt a taktikai hibát, hogy nem állított föl elég magas válaszfalat közte és a polgári ellenzék között. Az apró és nagyobb kompromisszumok, a választási küzdelmek gyakori közössége végtére is a liberálisoknak kedveztek, így volt ez most is a választás előtt és a fegyver visszafelé sült: a szocialisták érzékeny vereséget szenvedtek. Ebből egyszersmind megértjük, hogy miért akarják a reformisták e kudarc jelentőségét elsimítani: mert ők voltak mindig a liberális-szocialista harczi közösség propagátorai.

A szenátusi választásoknál két szocialista jelölt nyert többséget; de közülök csupán egy fizeti a megkívánt magas cenzust s így a másik mandátuma elvész, nem lévén választható. Jelenleg hat szocialista szenátor van.

*

OLASZORSZÁGBAN a bolognai kongresszus ismeretes határozata természetesen nem szüntette meg az ellentéteket. A reformisták külön bizottságot választottak a kongresszus után, hogy akcióik egyöntetűek legyenek, szóval külön pártvezetőséget. Azonkívül követelték, hogy az ő külön szervezeteik elősmertessenek

és ezek egyenjogúak legyenek a párt-szervezetekkel, noha az olasz szervezeti szabályok egy községben csupán egy pártszervezetet ismernek el. Referendumra bízta az olasz pártvezetőség e kérdést, melynek döntése — a vezetőség javaslatának megfelelőleg — az volt, hogy egy helyen csak egy pártszervezet lehetséges. Bár e határozatot óriási többség szavazta meg, a reformisták már eleve kijelentették, hogy nem vetik magukat alá. Hogy a pártegység lehetetlen forszírozása ezek után még mire jó, igazán nem értjük.

*

A FKANCZIAORSZÁGI községi választások pontos eredményét csak Parisra vonatkozólag tudjuk, a hol is 144,719 szavazat esett a szociálistákra. E szavazatok a következőképp oszlanak meg: *P. S. F.* 51,653, független szociálisták: 21,436, allemanisták: 26,983, *P. S. de F.*: 24,546, autonóm csoportok: 22,102. A párisi községtanácsban most 24 szociálista ül, még pedig 9 jaurésista, 8 független, 4 allemanista és 3 forradalmi szociálista. A vidéket illetőleg Lyon, Dijon, Saint-Etienne, Toulon, Brest és Toulouse továbbra is a szociálisták kezében maradt, viszont a miniszterialisták elvesztették Marseillet, a guedisták pedig Lillet. Az utóbbi vereséget az armentières-houpliaiesi nagy sztrájjal (1. a *H. Sz.* júniusi számát) egybefüggő egyenetlenkedések okozták. Az egész választás jellegét a nacionálista-monarchisták viszszaosztása adja meg. A *P. S. F.* legutóbb ismét kizárt egy képviselőt, hasonló okból mint Millerandot.

*

NÉMETFÖLDÖN az anarchisták nagy ereje miatt még mindig fölötté lassan halad előre a szociálista mozgalom. Ezt árulja el a pártvezetőségi jelentésük is, melyet a legutóbb megtartott pártgyűlés elé

terjesztettek s melyből kitűnik, hogy 124 vidéki csoportban 5600 tagjuk van. Elhatározták, hogy párttagjaik az anarchistákkal és az u. n. szabad szociálistákkal nem működhetnek együtt a saját szakmájuk szakegyletét kivéve. A kongresszuson az általános sztrájk kérdését tárgyalva, elutasítólag foglaltak állást. Az általános sztrájk ellenesei, különösen a reformisták erősen kihasználják e határozatot, arra hivatkozva, hogy a németalföldiek tapasztalatból (ott ugyanis tavaly általános sztrájk volt, mely vereséggel végződött) határozta meg. A német szociáldemokrata párt 9000 márka segélyvel járult e párt tavalyi kiadásaihoz.

NÉMETSZÁGBAN a drezdai pártkongresszus hatása még mindig érezhető, különösen a személyes vitákban. Több, a mozgalomban kiváló szerepet játszó egyén ellen kizárási indítványokat nyújtottak be, a melyeket azonban a választott bíróságok elutasítottak. A pártvezetőség proklamációt bocsátott ki, melyben kéri a személyes harc beszüntetését. — A mint főtebb röviden jeleztük a Zschopau-Marienbergi kerületen kívül, még két mandátumot veszítettek Sachsen-Altenburgot és Frankfurt-Lebus-t.

Az OROSZ szociáldemokrata munkáspártban nézetkülönbségek merültek föl a szervezkedés elvét illetőleg. Az egyik és többségben levő rész erősebb centralizációt kíván, a másik nem. Az előbbi magát intranzigensnek mondja s opportunusnak hirdeti a kisebbséget, a melynek vezetői orthodox marxisták, mint Plechanov, Axelrod, Vera Szaszulics stb. Különös eltolódása a fogalmak

értelmének. Az ily küzdelmek sohasem ártanak a mozgalomnak, mert megakadályozzák, hogy dogmákká kövesüljenek a szocializmus alap-tételei.

Hogy a SPANYOL munkáskínzások a külföld tudomására juthassanak, új lapot alapítottak *L'Espagne Inquisitionale* címmel, melynek feladata egyedül: ébren tartani a közvéleményt ezen szörnyű üldöztetésekről. E lap legutóbbi száma kimutatja, hogy a hadbíróságok csupán a legutóbbi időkben 92 munkást ítélték el, de maga is utal arra, hogy e kimutatás hiányos. Az üldözések miatt sok munkás menekült Angliába, Amerikába, Franciaországba és egyéb országokba. Hogy e lap már némi hatást gyakorolt, mutatja az is, hogy José Bergillonak, kit, a mint ezt megírtuk, antimilitarista cikk miatt 12 évi kényszermunkára ítélték s ki a sarragossai bagnoban már meg is kezdette büntetését, — megkegyelmezték.

*

ARGENTINIÁBAN a legutóbbi választásokon egy szocialista képviselő: Palacios dr. ügyvéd jutott a kongresszusba. Buenos-Aires egyik kerületében választották meg s ezenkívül még kettőben állították föl jelöltet. Ezúttal választottak először az új választói jog hatálybalépte óta; utóbbi általános, nyilvános, közvetlen és semmiféle korlátozással minden férfi rendelkezik vele. A választási jog gyakorlása az u. n. választó-könyvecskékkel történik, melyeket — s ez jellemző az ottani korrupciónak — több helyt nyilvánosan elárvereztek. Ezen körülmény miatt, továbbá, mert a kormány igen nagy pressziót gyakorolt, a választóknak csupán 47%-a szavazott le. — A májusi ünnep Buenos-Airesben az idén véres volt; a

rendőrség s az anarchisták között utcai harc tört ki, melynek eredménye sok halott és sebesült volt mindkét részről. Általában az anarchisták igen erősek Argentiniában; erre mutat az is, hogy a *Protesta Humana* című napilapjukon kívül, még öt folyóiratjuk van.

*

Az ANARCHISTA sajtó elterjedéséről kimutatást adott nemrég a német generálsztrájkerek lapja, *Der Freie Arbeiter*. Közzöljük ezt, mert elég pontosan következtethető belőle az anarchista mozgalom nagysága az egyes országok szerint.

Olaszországban 13. az Egyesült Államokban 10, Spanyolországban 8, Németalföldön 7, Argentiniában 6, Portugáliában és Braziliában 5 lapjuk van. Ezután jön Ausztria és Franciaország 4—4, Anglia, Belgium, Svájc és Egyiptom 3—3, Német-, Svédország és Norvégia, Cuba, Uruguay és Chile 2—2, Románia és Paraguay 1—1 lappal. Megjegyzendő, hogy az Ausztriában megjelenő 4 lap mind szláv nyelvű. Legnevezetesebb közülök a kitűnően szerkesztett párisi *Les temps nouveaux*, mely nemrég ünnepelte 25 éves fennállását. Neves még a *new-yorki Freiheit*, mely szintén ily jubileumot ült néhány hónap előtt. Érdekes, hogy *Germinal* címmel 3 lap jelenik meg.

A szocialista pártok NEMZETKÖZI KONGRESSZUSA augusztus 14-ik napján kezdődik Amsterdamban. Napirendje: 1. a szocialista politika nemzetközi szabályai (párttaktika); 2. a gyarmatügyi politika; 3. a ki- és bevándorlás; 4. az általános sztrájk; 5. szocialpolitika és munkásbiztosítás, a nyolczórás munkanap; 6. a trustök és a munkanélküliség.

RÖVID HÍREK. Malaschitz Mátyás, magyar anarchista június 6-án halt meg Ruszton. Mechanikus volt, autodi-

akta, ki az agitáció mellett a megszűnt *Allam nélkül* s a berlini *Sozialist* munkatársa volt. Sok helyről kiutasítva, üldözve, hazajött: meghalni. — A franciaországi szocialista párt (*P. S. de F.*) Lille-ben tartja idei kongresszusát augusztus 9, 10 és 11-ik napjain. — Az Angliában várt pártegység a *S. D. F.* és az *J. L. P.* között eddigéle nem jött létre, bár mindkét párt erre törekedett kongresszusán. — Az amerikai Egyesült-Államok szocialista pártja Eugen Debs-t és Ben Hanford-ot jelölte az elnökválasztásra. — Amsterdamban június hó végén nemzetközi antimilitarista kongresszus volt F. Domela Nieuwe Dhuis, németalföldi munkásvezér kezdeményezésére.

Szakszervezeti mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI munkásság azon félélme, hogy az üldöztetések folyamán sor kerül a szakegyletekre is, nem volt teljesen indokolatlan. Három egyesületet oszlattak föl a legutóbbi időben s csupán egynek feloszlátása semmisített meg. A sok függő szociálpolitikai intézkedések között, e kérdés is törvényhozási megoldást követel.

Viszont a szakszervezeti mozgalomban a munkásokra is még sok feladat hárul s a magyarországi szakszervezeti tanács által ez év december havának 25. és 26. napjára egybehívott 3. szakegyesületi kongresszus sokat tehet e tekintetben.

A sztrájkok és bojkottok száma kevésbé apadt, különösen a nagy területű sztrájkokat illetően. A legtöbb és fölötte nagyszámú bérharcot az építőmunkások vívják; a famunkások, a vas- és fém munkások is gyakran élnek a sztrájk fegyverével. Aratósztrájk csak elvétve akadt. Megemlítendő a budapesti raktári szabómunkások sztrájkja, mely e sorok írásakor még tart.

A KÜLFÖLDÖN a boryslavi nagy bérharcz áll előtérben. Július 12-én a petroleum-telep 10,000 munkása lépett sztrájkba, kikhez a földviasz- és a rovní, rogi-i s fotok-i petroleum-bánya-munkások csatlakoztak. — Az amsterdami és antwerpeni gyémánt munkások sztrájkja, illetve kizárása, mely 4Va hónapig tartott, június 17-én véget ért. A főkövetelést, a kilencz-órás munkaidőt kivívták.

*

A NÉMETORSZÁGI szakszervezetek fejlődéséről az 1903-ik évben most már pontos kimutatás jelent meg. E szerint a *Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands* kötelékébe tartozó szakegyletek az elmúlt esztendőben 192,707 taggal szaporodtak, a mi 25,6%-os emelkedést jelent. Taglétszámuk jelenleg: 945,126. A legtöbb új tagot a vas- és fém munkások nyerték, még pedig 31,293-at; a kőművesek 23,489, a bányamunkások 20,750 taggal szaporodtat. Ezzel szemben 4 szakegylet 844 tagot, vesztett. — A Hirsch-Duncker szakegyletek, melyeknek taglétszáma mindössze 110,215, csupán 71%-kal emelkedtek a lefolyt esztendőben.

*

Az OFFICE DU TRAVAIL legutóbbi évi jelentése nyomán érdekesen ecseteli Jean Longuet a francia szakszervezeti mozgalmat. E szerint az összes szakszervezetek, az osztályharcz alapján s azon kívül állók (utóbbiak a keresztény-szociális és az u. n. „sárga” vagyis a munkaadók által alapított szakegyletek) száma 3934. Ezen adat jelentősége fölötte csorbul az által, hogy a szervezkedés nem egységes; így például egyedül Párisban a festőknek 19. a könyvnyomdászoknak 17 szakegyletük van. A szervezett munkások száma 643,757; legelői a bányászok állanak, kik közül 44,28% szervezett, legvégül a földműves munkások.

0-45%-kal. Megemlíthetjük végül, hogy a statisztika a „szocialista újságírók szövetségét” is a munkásegyesületek közé sorozta.

Az ANGOLOKSZÁGI sztrájkokról és kizáratásokról az 1903. évről most jelent meg a kimutatás. E szerint az elmúlt esztendő a munkásokra kedvezőtlen volt. A munkabérek emelésére irányuló sztrájkoknál mindössze 8%, általában 31%-ban győztek. Alább közöljük öt évre visszamenőleg az adatokat:

Év	Sztrájkok száma	A résztvevő munkások száma
1899	719	180,217
1900	648	188,538
1901	642	179,546
1902	442	256,667
1903	387	116,901

Látjuk tehát, hogy 1899-től fogva a sztrájkok és kizáratások folytonosan kevesbednek, de viszont — rendkívüli körülményeket leszámítva — lassan, de folytonosan emelkedik a sztrájkoló munkások száma. Így

1899-ben egy sztrájkra 250, 1903-ban pedig 300 munkás esett.

*

RÖVID HÍREK. A nemrég megalakult magyarországi famunkás szövetséghez eddig Budapesten 5 szakma, a vidékről pedig 24 város csatlakozott. — A munkaadók szervezkedését illetően megemlíthető a *Szegedi Munkaadók Szövetsége* s a június hó 20-án megalakult *Szabómesterek Országos Szövetsége*. — Az angol szakszervezetek Leedsben tartják az idei kongresszusukat szeptember 5-én.

Szövetkezeti mozgalom.

MAGYARORSZÁGOT illetően a szövetzeti törvényjavaslatról tehetünk említést, mely azonban, a megelőző törvényeket szem előtt tartva, alig tartalmaz a munkásszövetkezetekre új intézkedéseket. A 108. §-ból álló javaslat a kereskedelmi törvénynek a szövetzetekre vonatkozó intézkedéseinek hatályon kívül helyezését célozza. A javaslat egyik függelése a „Keresztény szövetzetek központjának” kötelékében álló vidéki szövetzetekről az alábbi kimutatást hozza; közöljük ezt, mert érdekes képet nyerünk a keresztény szövetzeti mozgalomról.

Év	Szövetkezetek száma	Szövetkezetek forgalma, kor.	Tagok száma
1898	98	1.578,000	19,600
1899	140	2.820,000	28,200
1900	180	2.940,630	29,436
1901	210	3.469,600	34,352
1902	241	3.650,250	36,360
1903	275	4.977,935	41,536

* Törvényjavaslat a szövetzetekről. Készítette Dr. Nagy Ferencz. Budapest, Grill Karoly. 1904.

Itt említhetjük meg, hogy Budapesten szeptember 5—8-án nemzetközi szövetkezeti kongresszus lesz kiállítással kapcsolatban.

Az ANGOL szövetkezetek legutóbi 36-ik kongresszusa, melyet Stratfordban tartottak, többek között egy határozatában — úgy mint az angol szociálisták is — Chamberlain védvámpolitikája ellen fordult. A szövetkezetek száma Angliában az 1903-ik év végén 1701 volt 2.116,127 taggal. Fogyasztási szövetkezet ezek között: 1481, termelő: 146, földművelési: 54. Az angol szövetkezeti mozgalom hatalmas voltát legjobban bizonyítja az, hogy 1903-ban 2.141,189,352 K

forgalmat és 236.961,243 K nyereséget értek el.

*

RÖVID HÍREK. A svájci fogyasztási szövetkezetek szövetségéhez 142 egyesület 109,557 taggal tartozik. E szövetség június elején megtartott kongresszusa kimondotta, hogy a saját termelést megkezdi. Először szövetkezeti malmokat állítanak föl. — Dessauban nemrég szövetkezeti alapon munkás-nyomdát állítottak föl, mely kitűnően bevált. Jelenleg 450 tagja van, kik már körülbelül 10,000 márkát fizettek be. — Az ostendei szövetkezeti szálloda, mely fogyasztási szövetkezettel van egybekapcsolva, nagy kedveltségnek örvend.

Mérő Gyula.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG,

Vita a társadalmi fejlődés irányáról.

III. vitaülés 1904 április 19-én.

— Folytatás. —

Vésci József szerint, ha a társadalmi fejlődés irányait vizsgálni akarjuk, tartózkodnunk kell mindenek felett attól, hogy ideáink túlságos szárnyalást vegyenek. Nem a fantáziával kell itt dolgoznunk, miként *Prohászka Ottokár* lendületes előadásában tette volt. Szólót megdöbbsentette a Geócze Sarolta-féle előadásnak sajátos kombinatív tartalma, a mikor ő konzervativizmust és keresztény szocializmust együvé kopulált. Nem tudja, szerelmi házasság-e ez, vagy pedig raison-házasság, de úgy véli, hogy ennek nemsokára válópör lesz a vége, mert e kettő nem haladhat együtt, csak az első pár lépésnél legfeljebb.

Most azt hallottuk *Prohászka Ottokár* egyetemi tanár úrtól, hogy nem is keresztény szocializmusról, nem is konzervativizmusról, hanem egy harmadik dologról, a krisztianizmusról van szó. Ez egészen új dolog. A minapában mi hozzáalkalmazkodtunk egy olyan társadalmi felfogáshoz, a mely kombinálni próbálja a keresztény szocializmust, a melynek határozottan radikális tartalma is van, a feltétlen konzervativizmussal. Ma pedig azt halljuk, hogy ez sem helyes, hanem helyes egy theologiai társadalmi felfogás, a melynek krisztianizmus a neve és a keresztény szocializmus is, a konzervativizmus is csak annyiban jogosult, a mennyiben a krisztianizmus széles gyékényén el tudnak férni. Igyekezünk eligazodni ebben a tömkelegben.

Egyetért *Prohászka*val tökéletesen abban, hogy voltaképen szorosán elválasztani egymástól a társadalmi fejlődés négy irányát nem is lehet, mert az anyag azonossága kétségtelenül megvan mind a négy fejlődési irányban. Az emberrel dolgoznak, mint anyaggal és mind a négyben a centrifugális és centripetális erők egyensúlya vagy

megbomlott egyensúlya esetén az egyiknek vagy másiknak hegemoniája dönti el az egyiknek vagy másiknak hatalmát és célzatát. De azért olyan nagyon könnyen még sem hidalható át az ellentét a négy irány között. Hiszen az alfabét betűi is ugyanazok, a melyekkel Darwin műveit szedték és az ó- meg az új-testamentumot, de azért senki sem fogja mondani, hogy mert egy anyagból szedték őket, ennél fogva rokonság van a kettő között.

Azt mondja a fő tisztelendő úr, hogy a krisztianizmus követői abban is különböznek a szocializmustól, hogy ők nem az önzésnek az emberei; ők nem az egyéni boldogulásban és az anyagi javak kellő élvezetében találják a boldogságnak előfeltételeit, hanem nekik ideáljaik vannak, ők önfeláldozóak. Szóló, a ki nem czéhbeli szocialista és a kinek a szocializmussal szemben erős fentartásai vannak, kénytelen a szocializmust védelembe venni.

Határozott tény, hogy nagyobb porció altruizmus egyetlenegy fejlődési irányában sincs a társadalomnak, mint éppen a szocializmusnak irányában. Hiszen hallottuk a szocializmus tudós fejtegetőjét, dr. Szabó Ervin urat itt, a mint órák hosszat védekezett az ellen, hogy az ő altruizmusuknak van határa is, hogy ők nem olyan ideológusok, mint a milyenek képzelik. Ezzel szemben nem látja a főtisztelendő úr előadásában a krisztianizmusnak azt az önzetlenségi pluszát, a melylyel a szocializmust a porba sújthatta volna.

Azt mondja a főtisztelendő úr, hogy a krisztianizmusról nem kell oly megvető hangon beszélni, meg van az jól alapozva, legalább is oly jól, mint a liberalizmus, oly szilárdan, mint a szocializmus. Ez igaz. Kétségtelen, hogy a krisztianizmus alapozása csodálatos. Hiszen immár két évezrednek vérzivatarjai között megállt. De konstátalom, hogy a krisztianizmus, noha alapja sokkal szélesebb a többi négy iránynál, de hátránya mellettük az, hogy a többi irány tartalma szigorúan körül van írva; ott tehát mindenféle tévedés és tévesztés lehetetlen. A krisztianizmusnál az nincs így.

Például szóló szeretné tudni, hogy még egyazon felekezeten belül is melyik a krisztianizmus helyes kifejezője? Vajjon az a Tolsztoj-e, a ki az orthodox egyháznak hatalmi túltengései, szívtelen ridegségei ellen kikél, vagy az a Pobjedonoszczev, a ki őt kiátkozta; mind a kettő a görögkeleti egyház hatalmi talajából nőtt ki, mind a kettő egy klíma szülöttje. Legyen szíves megmondani a főtisztelendő úr, hogy a krisztianizmus tekintetében melyikhez szegődünk?

Vagy a protestantizmus területén belül melyiknek van igaza? Stöckernek-e, a kinek felfogása orthodoxiájával egészen közel jár a katholicizmushoz, vagy Harnaknak, a ki a berlini egyetem tanszékén hangoztatja, hogy az evangéliumi kereszténység meg van hamisítva, mert tévedésből, Luther elnézéséből belecseppent két olyan dolog, a melynek sem helye, sem jogosultsága nincs benne, t. i. két szentség: az úrvacsorája és a keresztelés szentsége.

De tovább kell menni. Magában a katholicizmusban szeretnék egy kicsit eligazodni. Szeretném tudni, hogy melyik krisztianizmus az igazi; az-e, a melyet Loisy hirdet, mely a történelmi kritika szabadságát vindikálja magának és gyakorolja is az új-testamentummal szemben is teljesen korlátlanul, avagy az indexek kongregációjáé, a mely öt indexre helyezte és végül meg anatómia alá is. Így tehát a krisztianizmus a kategóriák világában nem dicsekedhetik a tartalomnak azzal az átlátszóságával és egységével, a melyre pedig a másik két társadalmi irány méltán hivatkozik.

A krisztianizmus tartalmára vonatkozólag azt mondta a tanár úr, hogy ott van ennek a krisztianizmusnak egy társadalmi alkotása, a középkori társadalom. De akkor azt kell kérdezni, hogy a jobbágy-ság, a feudalizmus, az az irtóztató bilincrendszer, ez a krisztianizmusnak társadalmi ideálja? És nekünk a XX. század embereinek akarják azt imputálni, hogy melegedjünk fel, hevüljünk fel, mámorodjunk meg ezen egyetlen alkotás láttára? Annak az egyetlen alkotásnak úgy el kellett pusztulnia, hogy ma már csak Prohászka Ottokár egyetemi tanár úr emlékezik reá, s hogy még az apológiáját sem tudják a világtörténelemből kimutatni. Miért kellett ennek olyan gyökeresen kipusztulnia? A tanár úr megmondta az okát, nem itt ugyan, hanem másutt már korábban és későbbben is. Ez egy *missing link* az ő előadásában. Itt egy láncszem hiányzik az ő okoskodásában. Azért kellett elpusztulnia, mert megváltozott a társadalomalkotó erőknél az anyagja, az ember. A primitív emberből tanult ember lett, a szolgáltságba könnyen beletörődő ember a maga emberi önrzetét vindikáló istenalkotása lett, a ki itt áll a föld kérgén és azt mondja: rám süt a nap, számomra terem a föld; én a magam részét az élet javaiból egyenlően kérem ki minden isteni teremtménnyel.

Azt mondta a főtisztelendő úr, hogy nem kell a krisztianizmus híveitől félni, nem reakciósook ők, nincs bennük retrográd törekvés; ők nem a múltat akarják visszahozni — a világért sem! — ők is fejlődni akarnak és így mi joggal vádolják őket reakcióval? Könnyű volna kimutatni a keresztény szocializmus krédójából, hogy van benne elég retrográd törekvés, a mely csak a nevét változtatja talán abban a reményben, hogy az új czégér alatt nem fognak ráismerni. Hiszen a reakciónak és a retrográd-törekvésnek nem abban kell megnyilatkoznia, hogy a múltat akarják visszaidézni. A reakció a XX. században nagyon természetesen szerényebb lett. Nem akarja visszaidézni a múltat, csak megakarja akasztani a jövőt; nem lehetetlenné akarják tenni a fejlődést, csak meg akarják mesterségesen lassítani, úgy hogy mindig előtte vágathassanak azok, a kik a lassú menetből a maguk hatalmi érdekeit ki akarják elégiteni.

Hogy fejlődni akarnak, azt hallottuk. De hallottuk azt is, hogy a keresztény szocialista-konzervatív-krisztianisztikus világfelfogás alapján, vagyis csakis a régi alapon akarnak fejlődni és perhorreszkálnak minden

új alapot. Hát mi a régi alap? A vallás. Ők konzerválni akarják a vallást. Melyiket? Azt mondják a Krisztus vallását. De kérem, melyiket? Hiszen sok van és mind maga-magának tulajdonítja a krisztianizmus-igazi tolmácsolását.

A második régi alap, a melyet szentesíteni és konzerválni akarnak, a magántulajdon. De ha elég kompetens a krisztianizmus tartalmának megfejtésére az, a ki a krisztianizmus megalapítója, akkor a magántulajdon oly alap, melyhez jó lesz nem ragaszkodni. Mert az evangélium elejétől-végeig tagadja a magánbirtokot. Nemcsak, hogy tagadja, hanem a mikor a gazdag ifjú lelki tépelődésektől hajtatva odamegy a mesterhez, és hozzá kivan szegődni, akkor a mester egy szelíd legyintéssel hátrafordul és azt mondja: „Eredj vissza, dobj el magadtól mindent, a mi a tied, dobd el magadtól vagyonodat, kincseidet, koldusul jer vissza hozzám, mert csak úgy fogsz tökéletesedni.” Hát ki tudja ebben feltalálni a magánbirtok szentségét! Azt hallottuk, hogy a magántulajdonnak az irtására és az anyagi létfeltételek egyensúlybáhozatalára irányuló ez a törekvés, mely a szocializmust jellemzi, hogy ez Nietzsche-féle klasszikus embergyűlölet. Geőcze Sarolta előadásában is a mumus szerepét játszsza Nietzsche, pedig Geőcze Sarolta csak mennyiségileg különbözik Nietzschétől, különben tökéletesen azonos vele. Stúdiuma négy helyén ugyanis refrainként visszatér az a meggyőződés, az az alapelv, hogy a tömegek zsarnok uralma olyasvalami, a mi megvetendő, és az igazán kiválóké legyen a vezetés hatalma. Geőcze Sarolta előtt Nietzsche mondta, hogy a tömegben nincs lélek, önérzet, emberi szikra, a mi Nietzschénél ugyanaz, mint isteni szikra, hogy az egy majom-csorda, és hogy volta-kép az *Uebermensch*, a melyről álmodoz, nem egyéb, mint egy mester-ségesen, ember-tenyésztés útján elérendő olyan kiválasztás, mely a mezitelen, malicziózan kaczagó és tánczó félvad arisztokratát fogja létrehozni, a ki azután pórázon fogja korbácsolni maga előtt a csorda-embereket. Ha a főtisztelendő úr helyesli Geőcze Sarolta elveit, ő meg Nietzsche elveit vallja, akkor mi jogon mondják nekünk, hogy Nietzsche; klasszikus embergyűlölet. Hisz úgy látszik, hogy Nietzsche jó keresztény szociálista. Ha Nietzsche az embergyűlölet evangéliumát hirdeti, akkor jó lesz Nietzschétől eltávolodni a keresztény szocializmusnak. Mert az, a tan, a mely azt mondja, hogy a tömegek zsarnokságának semmi szín alatt nem szabad érvényesülni, lehet keresztény tan, de semmi esetre szociális tan s az a másik tan, hogy a kevés kiváló akaratának kell érvényesülni a túlnyomó többség felett lehet keresztény, de semmi esetre szociális tan. Azért dicséret illeti Prohászka Ottokár főtisztelendő urat, ki a gyermeket a maga nevének nevezte meg; nem mondta keresztény szocializmusnak, mert nem szociálista, konzervatívnek se, mert nagyon sok benne a demagóg elem, hanem mondta annak, a mire valóban rászolgált, krisztianizmusnak.

Azt is hallottuk a főtisztelendő úrtól, hogy a régi erkölcsi alapokat is mind meg kell tartani. Szerettük volna nyilván többen ebben

a társaságban tudni, hogy melyek azok a régi alapok? Vannak legrégibb alapok, mint például a magánbirtok eltörlése az evangéliumban, azután vannak régibb alapok, melyek a magánbirtokot felélesztették és kevésbé régi alapok, a melyek az egyház szervezetébe beillesztették. A magánbirtokot a holtkéz vagyonává tették, és újabb erkölcsi alapok, például Geőcze Sarolta előadásában, melyek a holtkéz vagyonát — ne tessék megjedni, annyira nem szociálisták, hogy felapróznák — csak nemzeti megőrzés alá akarnák helyezni, kivált a bérlőktől megóvni. Itt van négy erkölcsi alap csak a földbirtok-kérdés szűk dobogóján. Hát még a nagy, nagyobb és legnagyobb erkölcsi alapok. Mennyi eltérés a múlt különböző fázisai között, másfelől a jelen különböző krisztianisztikus felfogása között.

Segíteni! Ez volna egyik feladata a keresztény szociálista konzervatív krisztianizmusnak. De lehet segítséget oktrojálni valakire? Ha valaki azt mondja: „Én magamon akarok segíteni, én nagykorúnak érzem magam, a magam sorsának kizárólag én akarok a gazdája lenni, én akarom a boldogulásom előfeltételeit megteremteni; ha pedig ebben a harcban elég szívósságot, kitartást, vitézséget nem tudnék kifejteni, ha elesem, akkor én a magam hibája folytán akarok elesni.” Mi jogon akarunk valakin segíteni, a ki a segítséget nemcsak, hogy nem kéri, de el se fogadja és visszautasítja.

Wolfner Pállal együtt szóló is túlzásnak tartja ezt; nem kellene a szociáldemokráciának oly büszkének lennie, el lehetne a burzsoá társadalomtól egyet-mást fogadnia. Sőt tovább megyek, el is tagadtak egyet-mást. Például a választójogok kiterjesztése ellen nagyon kevés kifogás volt s mikor a burzsoá kamara Franciaországban a 9 órai munkaidőt megcsinálta, a szociálisták nem utasították vissza. De rájuk oktrojálni a segítséget mégse lehet s egy egész társadalmi fejlődési rendszert arra építeni fel, hogy mi leszünk a magunk magasságából a zsarnok tömeghez, mely oly buta s alávaló, hogy az ő uralmát megadni nem szabad — lásd Geőcze Sarolta — de azért oly jó emberanyag, hogy mégis le kell hozzá szállani. S mit kell vele csinálni? pórázra szedni őket, hogy a segítség orvén vezessük őket. Idealizmust akarnak nevelni az emberiségbe s azért akarják a vezetést magukhoz ragadni. Melyik idealizmus? A világtörténelemnek ahány korszaka van minden korszaknak meg volt a saját testéhez szabott idealizmusa. „Melyik idealizmust akarják belénk nevelni — mondhatják bátran a munkások — ha az urak nem tudnak megállapodni egymásközt, hogy mi az ő idealizmusuk, hogy mire akarnak bennünket nevelni? Nézzenek miránk! Mi a hány nemzet szerint tagolódnak, a hány állam műhelyeit töltjük be a magunk tömegeivel, nekünk meg van a magunk közös ideálja. A mi szívünk ritmikusan, egységesen lüktet egyazon ideálért. Legalább egy napján az esztendőnek a földgömb öt világrészén, minden helyen, a mennyi munkás van, egyazon órában glédába áll s a ki kinyitja fülét ebben az órában, az hall

százmillió szívet összedobbanni s ez erősebb minden harangzúgásnál, minden ágyúdörgésnél. S erre mondják, hogy ez nem egység és egységre akarnak ott tanítani, a hol az urak nem tudják egymásközt megérteni magukat?”

Hallottuk mégis egy közelebbi meghatározását annak, hogy mi hát az idealizmus, a mit bele akarnak nevelni az emberiségbe. Az evangélium idealizmusa. Helyes. Az evangéliumban van egy ima, ebben az imában az, hogy „panem nostrum da nobis hodie”. Hát mi kifogása van a keresztény szocializmusnak az ellen, ha összeáll a munkástömeg s minthogy az evangéliumot a maga széles természetében egyszerre megvalósítani nem lehet, kihatja magának ezt a parcellát teljes kontaktusban a krisztianizmus megalapítójának szellemével s azt mondja: „Add meg nekünk, a mi mindennapi kenyerünket.” Hjah — mondják erre — igen, de erőszakkal. De kérem a kereszténységet sohse terjesztették erőszakkal? Hát a szocialisták forradalmának lesz a privilégiuma, elsőbbsége, hogy erőszakot alkalmaz új eszmék meghonosításában? Például mostanában Kelet-Ázsiának távoli partvidékein nem szentképes lobogóknak előlvetelével, nem a tábori papok áldásai közben mennek embert gyilkolni az oroszok?

Prohászka Ottokár a tudományt is megbántotta. Megbántotta a tudományt, azt mondva róla, hogy még sem olyan *voraussetzungslos*, mint a milyennek magát képzei. Szó szerint igaz. A tudomány, fájdalom, nem oly elfogultság nélkül való. Azonban *voraussetzungslos*abb már, semmint bizonyos körök szeretnék látni. E körökhöz Prohászka nem tartozik, ki természettudományi alapon igyekszik művelni a teológiát. De ép tőle furán esik ez a magáról való megfeleledkezés, hogy ő azt mondja, hogy meséket mondanak az új filozófiák. Szóló nem tudja, micsoda meséket mond az újabkori filozófia. A természettudományokra, az exakt ismeretekre támaszkodnak, összegyűjtik, desztillálják belőle a megismerés törvényeit, új régiókat nyitnak meg az embernek. Ezek ő szerinte mesék? Hát mi a valóság? Az ó- és új-testamentum legendái. Bocsánatot kérek társadalomtudományi társaságban vagyunk itt, mégis merész dolog olyanokat hirdetni, hogy mi higyjünk a vízözönben és Lázár feltámadásában, de Spencer Herbertnek nem.

A főtisztelendő úr, egy német tudóst czítálva, feljajdult az erkölcsi pátoszon, mely a kereszténység lerombolásának pátosza, pedig épen e tekintetben azt mondja, hogy nincs mit tennünk a helyére még, mert nincs *voraussetzungslose Wissenschaft*. Az utóbbi, fájdalom, nagyon igaz, de az már nem igaz, hogy a tudás ma is ott bírja a határczölöpöket, a hol bírta ezelőtt 100 esztendővel. Az emberi szellem dolgozik, tanul, megkülönböztet, megismer és a mikor ezen a procedúrán végigmegy, a hová eljutott, oda lerakja a határkövet. Ez a határczölöp egyúttal tilalomfa, a mely a hit szolgáinak azt mondja: „Idáig eljöhettek de ezen innen ez az én birodalmam. A pozitív tudás birodalma. A ti dolgotok mostan, hogyan egyeztetitek össze azt, a mit ti hisztek, azzal,

a mit mi tudunk. Ha megtaláljátok az áthidalást, tant mieux pour vous, ha nem, tant mieux pour nous. De itt azután határsértéseket nem tűrünk el.” Szóló ismer bölcselőt, a ki ebbe a világrendbe bele is törődött. A ki azt mondja, hogy az a kozmológia, a mit az ó-testamentum a genezisben elmond, az mese. Most már az a mese! Nem Spencer Herbert a mese, hanem a teremtés története. Még az sem igaz, hogy szimbolikus tartalma lett volna. A teremtés története, úgy, a mint az ó-testamentum leírja, primitív embereknek felfogása arról, hogy ez a világ hogyan képződhetett. Ugyanaz az író azt is mondja: „Nem szeretem látni, hogy a kereszténységet antropomorf isteneszmékkal teli tik meg. Nem helyes és nem jó dolog. Az istent meg kell szellemíteni. Az átszellemített istenhit fogja regenerálni az emberek lelkét s az uralmat magához ragadni a világon. Hisz az isten azért isten — mondja ez a keresztény író — mert törvényei örökek és megmásíthatatlanok, még a saját maga számára is. Nem kell proceszzióval esőt kérni, mert csak nem gondoltátok, hogy akkor az isten odanyúl kezével s mert ti szépen énekeltek, a felhőkárpitot el fogja vonni. Mert hisz az az ő akarata, az ő emanatiója s az örök és változatlan, mint ő. S ha azt mondja, hogy ilyen feltételek között legyen eső, szárazság, azt semmi körülmények közt nem változtatja.” Ez az író tehát már nagy mértékben hódolt annak a tudománynak, mit az imént Prohászka Ottokár egyetemi tanár úr le akart sajnálni. Önök sohse fogják kitalálni, hogy ki ez a keresztény író. Ez a keresztény író: Prohászka Ottokár! Végezetül csak egyet akar mondani: Akármelyik táborba tartozunk, akármiféle irányok felé haladunk, igaz marad az, a mit Prohászka Ottokár főtisztelendő úr mondott, hogy a cél azért mindnyájunk előtt egy, habár különböző utakon haladunk feléje: megkeresni az emberi társadalom helyes fejlődésének igaz irányait, azokra meg lehetőséggel következtetni és ha az igazságot felismertük, annak szentelni gondolkodásunkat, érzésünket, életünket, törekvéseinket. Ezt az impulzust a magyar társadalomnak a Társadalomtudományi Társaság adta s ezért a közvélemény elismerése illeti meg.

IV. vitaülés 1904. április 22-én.

Ifj. Leopold Lajos a Társadalomtudományi Társaság most lefolyó vitaciklusát több szempontból tartja feltétlenül eredményesnek. E szempontok közt nem áll utolsó helyen az a reménysége, hogy a vitaciklus a legszélsőbb elméletek képviselőit is az objektivitás közös tűzhelye köré csoportosítja és hogy az objektivitás e diadalmas ereje egy sugarát el fogja küldeni a magyar osztályküzdelem egész vonalára. Kezdeményezője lehet ez eszmecsere osztályharcunk *genfi konvenciójának*. És valóban, ha valaha, úgy napjainkban, s ha valahol úgy hazánkban

különösen alkalmasnak gondolja a pillanatot, hogy emlékezetébe idézze első sorban a munkásosztálynak a szavakat, melyeket korai nagy tanító-mestere Lassalle Ferdinánd mondott Schultze-Delitzschről: „Wahrheit und Gerechtigkeit auch gegen einen Gegner, — und vor allem geizmet des dem Arbeiterstand sich dies tief einzuprägen — ist die erste Pflicht des Mannes.” Analitikusan és szintetikusan kíván az elhangzott négy előadáshoz hozzászólni. Analitikusan akkor, mikor már kialakult, egybeforrott világrend elméletét tárgyalja s szintetikusan akkor, mikor még egybe nem nőtt, ki nem egészült világrend-részekről lesz szó, melyek közt az összefüggést megtalálni a szintetikus szociológia súlyos feladata.

De a midőn e módon a liberalizmus elméletének tárgyalásába fogna, zavarba hozza a genfi konvenció iménti emlegetése. Dr. Gratz Gusztáv ugyanis mélyenjáró és ép ezért őszinte fejtegetései folyamán a társadalmilag szabályozott kooperáció képviselőivel szemben félig-meddig felvonta a fehér lobogót s így szólót a genfi konvenció emlegetése megfosztja az üldözés jogától. Mindazáltal érdemes lesz az ő előadásából kihámozni azt az inkompatibilitást, mely első sorban okozta a liberalizmus gyakorlati csődjét mindjárt a liberalizmus hajnalán. Érti szóló azt az inkompatibilitást, mely a közszabadságok kiterjesztése között egyrészt és a korlátlanul szaporítható magántulajdon megtartása, sőt széleskörű kibővítése között másrészt, gyökeres és kiirthatatlan. A francia és az északamerikai liberális forradalmaknak pld. birtokpolitikája meggyőző példa erre. Ez inkompatibilitás gyakorlati megállapítása tele van tragikus elemekkel. A liberális elméletben hívó államférfiak sorsa is kivétel nélkül tragikus. A relatív-liberálisoké, az osztályliberálisoké nem, de igenis az abszolút-liberálisoké, a minők Eötvös József és Mazzini Giuseppe. A csillogó szemű, ifjú Antigone tragikumuma ez, a mint lassan botorkálva kénytelen vezetni világtalan apját, Oedipust. Az abszolút-liberális elmélet nem volt társadalomtudományos, kombinációkból, elvontságokból és ösztönökből táplálkozott. A gazdasági fejlődést, a társadalmi öntudatot messze megelőzte, ezért néhol meghamisították, másutt elbuktak vele, de mindig és mindenütt korainak, kivihetetlennek és hiábavalónak bizonyult, így keletkezik az abszolút-liberálisumból a relatív-liberalizmus. A „revizionizmus” a klasszikus szociálista elméletnek nem sajátos válsága, a liberalizmus egész gyakorlati pályafutása nem volt egyéb, mint hosszú revízió.

Így értjük meg, miért különbözik döntő pontokban dr. Gratz elmélete a be nem avatkozás klasszikus teoretikusaitól. Az ő revidiált, vagy szociálpolitikai liberalizmusa megbírálásához először meg kell értenünk, mikép jutott bele a szociálpolitikai tartalom a liberalizmusnak tőle teljesen idegen keretébe s másodsor az adott jelek lehető számbavételével e szociálpolitikai liberalizmus jövődő kilátásait is szemügyre kell vennünk. Vészi képviselő úr az előző gyűlésen a

keresztény-szociálizmussal hadakozott. Hadakozott pedig a sóhajok ama hídján, mely a liberális és szociálista táborokat összeköti, és a mely híd annyira zsúfolva van immár menekültekkel, hogy ideje kinek-kinek jobbra vagy balra differenciálódni, mert a híd már nagyon is fenyeget az összeomlással. A keresztény-szociálizmust támadva Vészi úr e hídon egy lépést tett visszafelé a liberális partok irányában, a midőn kérlette a szociálistákat, ne legyenek oly kényesek és meddően válogatósak burzsoá-reformokkal szemben. Minthogy Vészi úr német szociálpolitikai példákat hozott fel, szóló német államférfiú nyilatkozatával válaszol, a kit senki sem fog azzal vádolni, hogy a szocializmus javára lett volna elfogult s a ki gyakorlati politikájában is kívül áll a szoros értelemben vett progresszív vagy reakciós kereteken — quasi „jenseits von Gut und Böse” — Bismarck mondotta a német parlament 1884. november 26-ki gyűlésén: „A szociáldemokrácia úgy a mint van mégis csak nevezetes egy tünemény, mene tekel az uralkodó osztályok számára, hogy nincs minden úgy, a mint lennie kellene s hogy ideje lesz hozzáfogni a javításhoz. *Ha nem lenne szociáldemokrácia s ha nem félne tőle egy csomó ember, akkor a szociálpolitikában eddig tett mérsékelt előmenetelünk sem jött volna létre.*” Ennyit a szociálpolitikai liberalizmus geneziséről.

Második kérdés a liberalizmus sorsára vonatkozóan a jövő problémája. Itt a következő alternatíva áll: vagy megmarad a liberalizmus eddigi gyakorlata mellett, az izolált kisexisztenciák szabad s egymástól egyénileg független versenyét képviselve továbbra is, ez esetben a gazdasági fejlődés világos törvényszerűségével szemben akar gyöngye emberi kézzel gátat emelni, tehát el kell múlnia; vagy pedig liberalizmusnak fogják nevezni a jövőben azt az irányt, mely a társadalmi teljesülések, a természetesen kiforró társadalmi kristályosodások elé akadályt nem gördít, ez esetben egyenes utón jár s a szociálizmushoz vezet. De az utóbbi alternatívával szemben mit látunk? Látjuk, hogy pld. Németországban a liberális pártok főkontingensét kitevő kisiparos és kiskereskedő elemek politikai képviselőik útján sürgetik a szövetkezetekkel való egyenlőtlen elbánást. E nyomás alatt az egészen vagyontalan kisexisztenciák tipikus tömörüléseit, a fogyasztási szövetkezeteket ugyanazon, sőt itt-ott hátrányosabb adópolitikai elbírálás alá vették, mint a nagy áruházakat. Sőt még a szövetkezeti adópolitikán belül is — jellegzetes osztály-ösztön eredményeképp — aránylag közel kétszer oly súlyos adóteher sújtja német földön a fogyasztási, mint a vagyonosabb elemekből álló hitelszövetkezeteket. Anglia fogyasztási szövetkezetei ugyané sorstól félvén, 1901-ki gyűlésükön — egyelőre elvben — kimondták parlamenti képviseltetésök szükségességét. E tényekkel szemben a liberalizmus megújhodását hirdető jelszavak értéktelenek. Laufener tanár beszélt egyik előadásában, hogy azok a németek és svédok, a kik kora gyermekkorukban vándoroltak ki Amerikába s ott hosszú életen keresztül teljesen elfeledték anyanyelvüket, sokszor késő

öregségökben, halálos delíriumuk közben gyermekségük rég elfelejtett nyelvén kezdenek imádkozni. Ha a liberalizmus újra anyanyelvén kezd szólani, melyre hosszú életén át, úgy látszott, alig-alig emlékezett, ha a liberalizmus annyi idő múltán megint szabadságot, erőfelszabadítást és jogkiterjesztést ígér, ez a mi szemünkben — számolva a megjelölt tünetekkel — nem a liberalizmus regenerálódását hirdeti, hanem alkonyát, pusztulását, elemeire foszlását.

A liberalizmusról, mely minden, csak nem liberalizmus, áttér a konzervativizmus vagy keresztény-szocializmus tárgyalására, mely még leginkább konzervatív, már valamivel kevésbé keresztény és legkevésbé szocializmus. A keresztény-szocializmus egymást kiegészítő, egymást támogató talajrétegei a következők:

1. A katholicizmus világszerte elismert fényes organizációja, hatalma az emberi kedélyek felett, vezetői önfeláldozó készsége, végül a tömegszuggesztió tömérdek eszköze, melylyel rendelkezik. A gyakorlati keresztény-szocializmus a katholicizmus közremunkálása nélkül ma már alig képzelhető. A nagyobb részt protestáns Németországban is a keresztény-szocializmus kizárólag katolikus papok vezetése alatt és katolikus vidékeken jelentős. Az evangélikus szocializmus nem képes zöld ágra vergődni.

2. Filozófiai téren a keresztény-szocializmus gyakran (pld. Angliában) mint az egyoldalú történelmi materializmus egészséges reakciója jelentkezik. A marxizmus ugyanis a történelmi materializmus kifejtésében nem volt eléggé precíz s a nagy tömeg gondolkodása azon nyersen asszimilálta. A történelmi materializmus hiányairól, sebeiről szólni ma már közhely, ezért szóló itt csak arra óhajt kiterjeszkedni, hogy a történelmi materializmus legtöbb híve egészen helytelenül fogja fel az etikai felépítmény szerepét. A felületes szemlélőnek azt kell a homályosan felfejtett történelmi materializmusból kimagyaráznia, hogy a gazdasági alap megváltoztatásával rögtönösen, spontán, vele együtt változik az etikai felépítmény is. Elhanyagolják a rudimentumok s az oly gyakori szociális reversiók szerepét. Pedig a történelmi fejlődés folyamán sűrűn akadunk új gazdasági alapokra, melyeket már elnyűtt, foszlányos, hozzájuk nem illeszkedő etikai takarók borítanak. Ha látja szóló eltűnni a társadalmi fejlődés okozta sűrűsödő homályban a régi jó táblabírákat, a pusztuló kúriák nagyasszonyait, minden hiányosságuk és meghaladottságuk mellett is számba veendő, tömérdek erényöket és jó tulajdonukat, melyek velük együtt könyörtelenül elvesznek a társadalmi fejlődés mély avarjában: termékeny józanságukat, a földtől soha messze nem távolodó természetes életfelfogásukat, világos emberismeretöket, az élet minden bajával szemben tanúsított tisztes méltóságukat, akkor szóló lelkében megelevenedik az óhajítás, vajha a fejlődés hatalma kegyelmes lenne e morális kincsekké! szemben, vajha durva egyetemlegességgel ne temetné el az értéktelen mellé az értékest, a hasznavehetetlen mellé a még hasznavehetőt. Mert ilyen

a gazdasági osztálytagoltságtól független morális kincsek nélkül az új társadalom sem lehet el. E morális kincseket, ha a változások korában megsemmisülnek, az új társadalmi rendnek tömérdek próbálkozás, félreértés és áldozat árán kell majd újjátermennie! Mert elkerülhetetlenül szükségesegek. Úgy véli szóló, minden objektív szociálista ezzel az érzellemmel búcsúzik el a régi udvarházak utolsó gazdáitól.

3. A keresztény-szocializmus talán legjellegzetesebb talajfeltétele, hogy csak olyan földben díszlik, melybe a szociáldemokrácia magvait már elvetették, a) Nem jelenik meg sua sponte, hanem mindig mint a szociáldemokrácia árnyéka, pertinenciája: vele születik, vele pusztul. Katolikus államokban (Olasz-, Spanyol-, Magyarország) terjedelmes vidékek vannak, a melyeken a szociáldemokrácia fellépéséig senki sem hall keresztény-szocializmusról. b) Elméletileg is a keresztény-szocializmus a szociáldemokrácia részleges kisajátítója. A míg Ketteler püspök, a német keresztény-szocializmus méltán tisztelt nagy alapvetője, a múlt század hatvanas éveinek derekán meg nem ismerkedik Lassalle irataival, társadalmi elméletében tisztán parafrázist ad Aquinói Szent Tamáshoz. Lassallel való levélváltása után megjelent könyvében már világosan szociálista elemek látszanak, sőt az 1869-ki fuldai püspöki kongresszuson egy pillanatra „lelketlen izgatónak” csap fel és megállapítja a fejlődés töke-konzentráló és másrészt proletarizáló irányzatát.

4. Benső kapcsolatban áll a keresztény-szocializmus a *foglalkozási* harcokkal. Korunkban ugyanis az osztályharc erősen komplikálódik a foglalkozások éles érdekellentéteivel, melyek sokszor keresztül-kasul járnak az osztálykereteket. Magában véve a foglalkozásnak s a vele járó lakás, érintkezés, társadalmi elhelyezkedés sajátos módjainak megvan az a tulajdonságuk, hogy érdekközösségeket tudnak teremteni. Érti szóló első sorban az agrárizmust. Ehlers Afrika-utazó Mandara szerezcsen törzsfőnöktől azt kérdezte egykor, minő benyomásokat hoztak vissza a főnök követői Németország városaiból? A törzsfőnök így felelt: „Az emberek nálatok nagy csapatokban szaladgálnak az utcán és senki sem tudja miből élnek, mert minden csupa kő.” Kautsky meg arra a következtetésre jut Agrarfrage-jában, hogy a mezőgazdaságban termelt értékek egyre nagyobb része áramlik a városokba, a nélkül hogy ellenértékekkel pótolhatnák. A szerezcsen főnök ösztönös és Kautsky megdöbbenéséből fakadt szava a modern agrárizmus kvintesszenciája. Franciaország földből élő népességét bármely osztályhoz tartozzék is (de nevezetesen a kisbirtokost, a kinek a fejlődés, helyesen célzott rá Bernáth István úr: mint megmaradó, tehát döntő tényezőt jelöl meg) egyképen elkieserítheti, ha statisztikai adatokból azt látja, hogy Paris városában a lakosság egy évben 1000 millió frankot fizet ki a vásárcsarnokok mezőgazdasági cikkeiért s a termelőhöz ebből csak 200 millió frank jut el; ha látja, hogy Franciaországban egy évben 2000 millió frank ára alkoholt fogyasztanak s ebből 60 milliót kapnak a termelők,

360 milliót a városi és állami adó- és illeték-jövedékek a 2000—420 millió különbséget aránylag elenyésző munkával vágja zsebre a tisztességes és tisztességtelen kereskedelem. Vagy mondjuk helyesebben, mert mélyebben, a hogy Marx mondja a hitelről a Kapital III. kötetében: a társadalomfejlesztésre alkalmas és a társadalomfejlesztésre alkalmatlan (mindig élősdí) kereskedelem. De ha elismeri szóló, hogy a városi koncentráció és ellenőrizhetetlen értékesítés miatt még különböző agrársztyúk közt is lehet szolidaritás, nem gondolja ezzel, hogy a foglalkozási ágak meghasonlása akár az elkerülhetetlen kapitalisztikus fejlődés visszafojtására, akár pedig az osztályharc vezető-csatornájaul szolgálhatna. Hogy utóbbi törekvés az uralkodó-osztályok egyes részeiben — intra et extra muros — meg van, kétségtelen. Mért sürgetne egyébként Geöcze Sarolta kizárólag *ipari* felügyeletet? Mért csillogtat meg épen az agrársztyalizmussal szemben csupán *új* keresetforrásokat, a mikor pedig nyilvánvaló, hogy a gazdasági fejlődés épen a *régi*, bőséges keresetforrásokat ejti útba kíméletlenül? A keresztényszocializmus érdemes képviselői gyakorlati kooperációra szólítják fel a különböző irányok teoretikusait. Helyes. Segítsenek hát vállvetve kitérni béreseink túlszűfolt szobáinak ajtait is, lenyomni a gyermekhalandóságnak a latifundiumon oly hatalmas százalékát, hazaküldeni a mezei görnyedés munkáiból a terhes asszonyokat és a vérszegény gyermekeket. A *tűzhely-védelmet* értené szóló, ha előbb megtanulna a jószándék tűzhelyeket *építeni*. De a lucus a non lucendo tűzhelyvédelemből nem kér. A nagybirtokok helyenkinti parcellázásáról pedig Conrad haliéi tanár meggyőzően mutatta ki, hogy parcellázási kedv csak akkor van, mikor a nagybirtok legrentábilisebb terményének, a gabonának ára alacsony. A fejlődés azonban kedvez a kisbirtok kooperációjának, tehát jótékonycélú parcellázás nélkül is ezé a jövő.

5. A keresztényszocialista vita teológiai elemét meddőnek és idővesztésnek tartja. Egy bizonyos korban a biblia etikai tényező volt, kisebb körökben talán még mindig jelentős társadalomképző összefoglalás. De ha már a bibliával, mint ma is döntő tényezővel, operálnak jobbról és balról, szóló Kingsley, az angol keresztényszocializmus vezérének szavait idézi: „A biblia a szegény ember Chartája és nem rendőrségi vezérfonal, nem megkínzott igavonó barmok kábitó-szere s nem külön a szegények számára készült büntető-codex.”

Áttér most szóló az anarchizmusról szóló előadásra, melynek nem egy pontja érdemelne az eddiginél nagyobb figyelmet. A miben szóló világnézete Batthyány Ervintől leginkább eltér, az ő kiindulási pontja. Ez a különbség aztán oly erős és döntő, hogy egészen elváló utakra tereli. Nem foglalkozik Batthyány tudományos analógiáit illetőleg a tertium comparationis kérdésével, melyet érthetetlenül elhanyagolt, pedig tudományágunk gyökérbevágó meghasonlásai tartoznak ide. Csak arra bátorodik rámutatni, hogy az analógiák magukban véve sem egészen megállók. Helytelen pld. az a *Kropotkin-Batthyány-féle* tétel,

mintha az állatok ösztönös világában a kölcsönös segítség tendenciája a priori meg volna, nem pedig mint okszerűség fejlemény. Schurtz mondja *Orgeschichte der Kultur* című művében, hogy az állatok, melyek tartósan csoportokba szövetkeznek össze, ez összetartásban fegyvert nyertek a létért való harcra, a mely fegyver hasznosnak és üdvösnek bizonyult; mások, a melyeknek ez a csordába való egyesülés nem hozna előnyt, egyedül maradnak és csak a párosodás idején ideiglenesen kerülnek össze. A nagyobb ragadozó állatok — szerinte — abban találják előnyüket, ha egyedül mennek ki zsákmányra, viszont az Indiában vadon élő kutyák, melyek egyenkint alig volnának képesek valamire való állat elejtésére, összetartanak és számukkal pótolják hiányzó erejüket. A nélkül, hogy szóló is meddő analogizálásba akarna merülni, az emberi fejlődés történetéből megállapíthatja, hogy a mindig csoportokban élő Homo Sapiens társas életének terjedelmét, bensőségét és bonyolultságát nagy részben rajta kívül álló okok időnkint különböző fokokra határolták meg. Illogikus is Batthyány tétele, mert míg egyrészt a szolidaritást elhanyagolt *alaptendenciának* tekinti, másrészt *új* embert, *gyökeresen* megváltozott világfelfogást követel. Alaptendenciák nem tűnhetnek el s ha Batthyány mégis ennek hiányát panaszolja, ez azt bizonyítja csupán, hogy az általa képviselt társadalmi tendencia a szociális együttélésnek egy napjainkban érni kezdő, legalkalmasabb, de akaratunktól nagyrészt független megváltozása.

Szabó Ervinnek a kooperáció fokozódására vonatkozó kitűnő fejtegetéseit nagyobb részökben osztja. De nem méltattott ő kellően egy nevezetes kérdést: a társadalom öntudatra jutását. Pedig a marxizmusnak úgynevezett csődje e kérdésen fordul meg. Marx és Engels elhanyagoltak valamit: *saját sikerüket*. A munkásosztály helyzetének felismerése után nem hevert többé tétlenül, *társadalomlélektanilag szükségszerűen* nem heverhetett tovább, hanem megmozdul és megmozdulása erejét intézményekben, alkotásokban, természetes kristályosodásokban fejti ki (szakszervezetek, szövetkezetek). E mozdulatok nem maradhattak tisztán reflex-mozgások, az öntudat ilyeneket nem ismer. A végső eredmény átültetése, az irányváltoztatás meghaladja erőnket. De megváltoztathatja az öntudat, miként épen napjaink igazolják, a társadalmi fejlődés ritmusát és haladása formáit. E réven értünk oda, hogy a *munkásság öntudatra jutásával fokozódó arányban esik össze a legtökéletesebb termelés a legtöbb ember leghatályosabb fogyasztóképességével. Maholnap nem lehet hatályos fogyasztás nélkül hatályosan termelni*, a mely folyamatnak egyébként a piaci termelés immanens sajátosságai is kedveznek.

Az új társadalmi kristályosodásokat leghelyesebb lesz abban a keretben szemügyre venni, melyben fejlődésök idáig legmagasabb pontját elérték, Nagy-Britanniában. Szakszervezetei hatalma ismeretes, tagjaik száma meghaladja a 2 milliót. Fogyasztási szövetkezetek is 2 millió tagot számlálnak, évi forgalmuk egy milliárd korona, a szövetkezetek

100.000 alkalmazottat foglalkoztatnak. Németországban már szintén kitesz a tagok száma egy milliót. De azt mondhatja valaki: a trusztók még nagyobbak s a szövetkezetek forgalma elenyésző pld. a londoni tőzsdééhez képest. Igaza van. A számok még keveset jelentenek. A természettudomány azonban azt tanítja, hogy ha a külső kristályosodást meg is zavarja valami, van belső jegecedési tendencia, mely nem zavartatik meg szükségképen. Vizsgáljuk az új társadalmi kristályosodások ez állandó természetű belső tendenciáit:

1. A fogyasztási szövetkezetek Angliában és másutt is egymásután térnek át a saját üzemben való termelésre. Angliában tömérdek hatalmas gyárunk van, kilencz gőzhajójuk közlekedik a kontinens és Anglia között, az övük a sziget-királyság legnagyobb tearaktára, van export-vágóhidjuk Dániában s újabban saját kis vasútjuk. A termelő szövetkezetek elterjedése és hatalma kapitalizált országokban az agrárvidékeken is rohamosan terjed. *A szövetkezeti formában mutatta meg a fejlődés az ipari és agrár-elméletek kiegészítésül, hogy egységes akar maradni.*

2. A szövetkezeti és szakszervezeti kristályosodások egyre-másra sajátítják ki az állam feladatait. Kimutatták, mennyivel készségebben viseli az angol munkás a nagyobb Trade-Union hozzájárulást esetleg jóval kisebb állami adójánál is. Előbbi rendeltetése előtte világos és általa közvetlenül ellenőrizhető, utóbbi ellenőrizhetetlen és belevész a különböző érdekek és kevésbé ismert célok homályába. A szakszervezetek világszerte igyekeznek átvenni a munkás-biztosítás nagyfontosságú eszközését. A beteg, a kizárt, a munkátlan, jogában sértett munkásról az állam csak részben gondoskodik, sokkal inkább szakszervezete. Az olasz munkáskamarákban felmerült a terv, hogy a munkásgyermekeket saját iskoláikba járassák. Iskolákat létesítettek máris az angol fogyasztási szövetkezetek, melyeknek 1902 elején 4000 növendékük volt. A történelmi órán a szövetkezetek történetét tanították bennök, azonkívül csak gyakorlati tudományokat, minők a jogisme, könyvvezetés, közgazdaságtan. Egyes egészen fiatal fogyasztási szövetkezetek jóval korábban állítanak csecsemő-tápiintézeteket és tüdővész-szanatóriumokat tagjaik számára, mint az ezeréves magyar állam. Idővel a munkásosztály egész pozitív szükséglet-kontingense elfér az új keretekben. Az államot a szervezett munkás mindinkább kényszerű tehernek látja s öntudatos bizalommal fordul élete minden mozzanatában segélyért, előkészítésért, tanácsért szakszervezetei- és szövetkezeteihez. S azok mellette állanak és nem hagyják el a bölcsőtől a sírig. Sőt még a modern állam egy sokat emlegetett tendenciája is helyet talál — változott alakban — a szövetkezeti mozgalmakban: az imperializmus. Az angol fogyasztási szövetkezeteknek saját tea-ültetvényeik vannak Ceylonban s a skót szövetkezetek óriási földterületeket vásárolnak össze Kanadában, hogy — a gazdasági fejlődés mai, átmenetében is — függetlenítsék nyersanyaggal való ellátásukat a piaci árhullámzástól. De ha az állami

beavatkozás hanyatlásával szemben mutatnak rá némelyek a ma úton-útfélen hangoztatott imperializmusra, ne feledjük, hogy az imperializmus felett a történelem még nem mondotta el utolsó szavát. Még nem helyezett el minden súlyt a mérleg *másik* serpenyőjébe. A mikor Olaszország afrikai imperializmusa Crispi alatt rettentő összeomlással végződött, ugyanakkor millió és millió olasz munkás vándorolgotat ki Argentína és Uruguay szűzföldjeire hol napjainkban kardcsapás nélkül rakják le alapjait a „nagyobb Olaszországnak”. A mikor a hatalmas, fegyverkező Németországot kolóniáiban erkölcsi kudarczok és gazdasági sikertelenségek keserítik, ugyanakkor jelenti ki az amerikai Egyesült-Államok elnöke, hogy az újvilágba békésen bevándorolt több milliányi német a társadalmi ponderabilitás igen jelentős fokára emelkedett.

3. Vajjon az új társadalmi alakzatok megmaradnak-e izolált államok kereteiben, vajjon a szerepétől a lassú letörmelődés révén egyre jobban megfosztott állami keret kívánatosnak látszik-e továbbra is a fejlődés számára? A szakszervezetek nemzetközi szolidaritása ismeretes. Az orosz-japán háború előestéjén két elkésett adomány érkezett a krimmitschaui sztrájk-bizottsághoz. Az egyiket odesszai szövőgyári munkások, a másikat tokiói takácsok küldték. Emberek, a kik sohasem látták egymást s hihetőleg sohasem is fogják látni, emberek, kiknek múltjuk, hagyományaik, bölcsődalaik, fajuk, arcszínük teljesen elütő, emberek, a kik más és másképen köszöntgetik egymást az utcán s a kik más és másképen siratják el halottaikat, mihelyt a gazdasági fejlődés egyazon fokára érnek, tudnak egy közös pontban találkozni. A szakszervezetek nemzetköziségevel együtt jár a szövetkezetek nemzetközisége, mely angol kezdeményezésre immár intézményes valósuláshoz jutott. De ha megállapítjuk az új társadalmi alakzatok nemzetközi expanzióját, ezzel egyben a nemzeti eszme pusztulását is konstatáltuk-e? Korántsem. Hosszú századok tradíciói forrottak össze lassan-lassan a nemzeti gondolatban. Még az ultra-ortodox marxizmus is kénytelen logikai okból elismerni, hogy változott viszonyok között is a lehetőségig egységes csoportosulásra utal egy-egy népet óriási gazdasági szenvedéseinek közös emléke, miként a magyart, vagy óriási gazdasági sikereinek közös emléke, miként az angolt. De a szociológiai és nem tisztán társadalomgazdasági szocializmus a fejlődés lélektani hullámaiba is belepillant. És ha így tesz, a nemzeti eszmét évszázadok millió és millió elütő képzete, ellentétes hajlama, egyenes ösztöne mély nivellációjának fogja észlelni, a hosszú viharokban lassan lerakódott súlyos éreznek, mely a néplélek mélyébe szállott alá. Belátható időnkig a nemzeti eszme még tömérdek társasító elemmel, a szociális emlékek rajával fogja táplálni az emberi képességek kifejlését. A gazdasági alapokat egy csomó technikai találmány teljesen felforgathatja, de a néplélek millió és millió finom elem-ből nehezen összerakódott oszlopai finoman és nehezen porladoznak el. Még nem ismerjük e porladozás törvényeit? Egygyel több ok arra,

hogy legyünk óvatosak ítékezésünkben. Hátha nincs is ideje minden „Uberbau”-nak a felépülésre?

4. Ezen a fonalon érünk el a következő kérdéshez: Mi a politikai szocializmus szerepe az új társadalmi alakzatokkal szemben? Látszólag — átmeneti időnkben — különösen ipari koncentráció nélkül szü-
kölködő országban a politikai szocializmus emezekkel egyenrangú tényező. De haladottabb mozgalmakban már mindinkább *kísérő jelen-
séggé, védnövénynyé* válik. Az *Independent Labour Party* a munkás-
osztály amaz intelligensebb része alkotta meg, a mely átlátta a régi
Federation, Trade Union- és szövetkezet-negligáló irányának német
elméletek okozta meddőségét.

5. De hogy szóló a marxizmus részéről az új társadalmi formák-
kal szemben felhozott kételyekkel leszámolhasson, az adatok tömegéből
ki kell ragadnia egy döntő momentumot: az összeforradás vonalát
kell megjelölnie szakszervezet és szövetkezet között, a) Az amerikai,
angol és újabban a hamburgi szövetkezetek sztrájk esetén foglalkoz-
tatják a munkásokat, viszont a szakszervezetek heverő pénzeiket szö-
vetkezeteknél gyümölcsöztetik. b) A lényeges, benső összeforradást
azonban abban látja, hogy a szövetkezetek elfogadták munkásaikra a
Trade Unionok tarifáit és munkafeltételeit és hogy a szövetkezetek és
munkásaik között felmerülő viszályok kiegyenlítésére *állandó vegyes
bizottságot* alkottak, melybe 4 tagot küld a szövetkezet, 4-et a Trade
Union, elnököt pedig az összes szervezetek egyeteme választ. Ebben a
pontban szóló oly társadalmi jegeczesedést lát, mely elasztikus formá-
jában az egyéni és szociális törekvések ellentmondásait állandóan
megbékéltetheti. Ezzel el is ért a fejlődés eddig legmagasabb pontjához.

Darabosnak és hiányosnak látszó eredményeit szóló nyugodtan
meri a vita folyamán felépített ragyogó légvárak mellé állítani. A maga
részéről beírta a meglevő és fejlődő rajzával. 1830 körül az inséges
Dél-Anglia parasztsága az éjszakánként kigyulladó kastélyok és pajták
felgyújtását egy Swing nevű bosszúálló szellemnek tulajdonítá. Ne
mosolyogjunk a szociális tények e spiritiszta magyarázatán. Vitánk a
tanú, hogy társadalomtudósok közt is vannak ilyen szellemidézők.
Legfőbb ideje úgymond, hogy káprázatos, de értéktelen kombinációk
helyett beírjuk a társadalmi életnek — hogy anarchista kifejezéssel
éljen — „egyszerű tényeivel”. Ez a sokszor nyers, szakadékos adat-
tömeg, *csak* ez méltó a tudományos társadalmi konstatálás nevére.
Megállapításai nem lehetnek lesújtók. A fényes képzetek és álmok
eltűnése a fejlődésnek magasabb fokát jelenti társadalmunk számára.
Midőn a darwinista bűvár ősi közetekben rábukkan arra a megkövese-
dett állati csontvázra, melyen a filogenetikus fejlődés folyamán először
veheti észre a szárnyak összezsugorodását, nem fogja el aggodás a
bűvárt a szerves élet jövő sorsa iránt. Tudja jól, hogy az a szerves
lény gyakrabban és tartósabban kezdett megfordulni a földön s ebből
több és több kincset hasznosítva egyre diadalmasabb erővel szállt ide

vissza: így kezdtek szárnyai feleslegessé válni. Tudja jól, hogy e szárnyak elkorcsosulása ősidőben történt szükséges előfeltétele volt a karizmok képződésének, a kéz kialakulásának, az emberi ujjak differenciálódásának. Jól tudja az a darwinista tudós, hogy ama szárnyak összezsugorodása elkerülhetetlen előfeltétele volt annak, hogy évmilliók után itt a földön egy Michel Angelo megmarkolhassa a vésőt s egy Beethoven ujjai a zongora billentyűibe csaphassanak.

Nyugodtan nézhetjük emberi társadalmunk fejlődésének irányát. Azzal a bizalommal, mely Columbus csüggedt hajóslegénységét elfoghatta, mikor a végtelen, hónapok óta határtalan tengeren egyszerre úszó fatörzsek, kitépott gyökerek, valamely partról lesodrott növények kezdtek mutatkozni. Még nem látták a szárazföldet, de ez eléjük úszó törmelékek megnyugtatták őket a felől, hogy nincs okuk a visszafordulásra, hogy csak előre: *nyugat felé*. A társadalomtudomány sem tud még egy egységes gondolat-kontinensre rámutatni, de a töredékes jelek, a megállapítható tények minket is arra sürgetnek, hogy még ha tudnánk se próbáljunk visszafordulni, a jelek előre szólítanak: *nyugat felé!*

Ekként szóló a „diadalmas világnézlettel” nem tud egyebet szembehelyezni mint a diadalmas valóságot, az *ideig-óráig* diadalmas világnézlettel az *örökké* diadalmas valóságot.

Migray József: Az előtte szólókkal szemben abba a kényes helyzetbe jutott, hogy egy megmosolygott, majd pedig minden tekintetben félreértett álláspontot védelmezzen. Csodálatos az ellentét a nézetekben, a melyet tudósok és tudatlanok az anarchista ideál felől táplálnak. Az előtte szólók kivétel nélkül a „hímes tojás” alap gondolatát variálták és különböző, éppen nem „tudományos” vizsgálódási módszer segélyével aztán mint a túláradozó álmodozását igyekeztek kikapcsolni a társadalmi fejlődés irányeszméi sorából. Majd ezekkel a jámbor megjegyzésekkel legmerevebb ellentétben nap-nap után halljuk azt, hogy nem igaz, az anarchizmus nem amolyan csendes álmodozás, mint sokan hiszik, hanem a fennálló társadalomnak tüzzel-vassal kipusztítandó ellensége. Az anarchizmus, miután az idők folyamán úgy a társadalmi elméletekbe, valamint az etikai és esztétikai definíciók sorába egy bizonyos fogalomkört vitt be, mindenesetre beletartozik az emberiség kulturhistóriájába és így kell, hogy tudományos vizsgálódás tárgyává tétessék. És mindamellett, hogy az anarchizmus az emberiség egyetemes életében folytonosan ható tendencia, de azért mégis „elpárologtatni” igyekezzenek egyesek, úgy ezt nem magyarázza egyéb körülmény, mint az, hogy tudományos jelzővel felruházott vizsgálódási módszerük nem alkalmas a társadalmi élet tünetényeinek megismerésére és meghatározására.

Vállalkozása — meglehet, hogy túlhaladja erejét — odairányul, hogy bekapcsolja az anarchizmust a társadalmi fejlődés irányeszméi sorába s tudományos és erkölcsi fölényét kimutassa az összes eddig vele szemben álló ideákkal.

Történelmi múltja nem arra az időpontra esik, midőn Proudhon és Stirner szociális elméletnek elismerték, hanem messze visszanyúlik az emberiség évezredek szellemi fejlődésébe. Az anarchista ideál úttörője, harczosa volt minden gondolkozó vagy vallásalapító, mint pl. Sokrates, Buddha, Laoce, Zoroaster és mások, a kik az emberben nem szűk határok közé szorított véges alakot láttak, hanem eltelve az isteni öntudat fenségével, a durva, lealázó erőszak megvetését hirdették, kövesse bár azt el az egyes ember egyes ember ellen, vagy pedig egyik embercsoport egy másikkal szemben. A történelem tanúsága szerint az emberiség művelődése nem egyéb, mint folytonos haladás az alacsonyabbrendű ideáktól a magasabbrendűek felé. A művelődés végcélja pedig: a mindenség tudatát, az érzéki és a szellemi élet tényeit öntudattá módosítani. És ezt cselekszi az anarchizmus. Egyetlen egy anarchista gondolkozó sem vállalkozott még arra, hogy a *boldogság országát* fantasztikus ideák után kieszelje, mert nagyon jól tudják mindannyian, hogy ezt „megcsinálni” nem lehet. Éppen ez a leglényegesebb eltérés az anarchizmus és a szociáldemokrácia hívei között. Az anarchistákat tehát éppen eszközeik választják el mindazoktól a nemes gondolkozóktól, kik az emberiség szabadságáért való küzdelmet tűzték ki célul. Az anarchistákat nem érheti a vád soha, hogy a hatalom kézrekerítését célozzák, mert tisztán és világosan látják, hogy a hatalom kézrekerítése csak arra szolgálhat, hogy annak élete — a mely nem jelent egyebet, mint a szolgaságot — meghosszabbíttassék. Mert a rabszolgaság okai nem egyik vagy másik törvényben keresendők, hanem egyáltalán abban a tényben, hogy vannak törvények és olyan emberek, a kiknek azok végrehajtására módjuk van. Minden törvénynek egyetlenegy közös jellemvonása van. Még pedig: megadja a törvényhozóknak azt a hatalmat, hogy az általuk megállapított szabályokat reakényszeríthessék minden emberfiára és ha valaki mégis ellenszegülne, azt börtönnel vagy halálbüntetéssel sújthatják. A törvény lényege tehát semmiféle „állameszme jogának egyéni vagy tárgyi mivoltában”, sem pedig a „népakaratban” és más bizonytalan fogalmakban, hanem pusztán a *durva erőszakban* keresendő. És föltételezi valaki azt, hogy a míg egyáltalán *erőszak-hatalom* létezik, a míg lesznek törvényhozók, avagy mások, kik valamiképen embertársaik fölé helyezkednek, hogy az emberiség szabad lesz, az ember tehetségéhez, egyéniségéhez mérten érvényesülhet? Ezt még a szociáldemokrácia oly kiváló képviselőjének sem vagyok hajlandó elhinni, mint Friedrich Engels, ki egyik munkájában a kollektívizmust a mai bérrabszolgasággal szemben így határozza meg: „A személyek feletti uralom helyébe a dolgok

igazgatása és a termelési folyamat vezetése fog lépni.” Ámde ezen a ponton a társadalom okvetlen kettéválk: az egyik rész képviselni fogja a dolgok igazgatására és a termelés vezetésére szolgáló szellemi munkát, a másik rész pedig a fizikai munkásokat. Két külön foglalkozási kör, a mely önmagából két külön osztályérdekeket fejleszt ki és így alapját képezi ismét az osztályharcz egy újabb formájának. Dr. Szabó Ervin utal ugyan felolvasásában mint egyik szükséges alapra az *önfeláldozásra*, midőn így szol: „Ez az öntudat (t. i. a melyet a kollektív társadalom megkíván) mi egyébből áll, mint a társadalmi szolidaritás érzéséből, hogy egész életünk, születésünktől kezdve halálunkig minden nyilvánulásában a legszorosabban föltételezve van a többi emberek életétől, azok minden cselekvésétől; hogy ennek folytán boldog és tökéletes élet nem várható mástól, mint a társadalom mindenkori czélszerű rendje megállapította összeműködés önkéntes létesítésétől; hogy minden összeműködés bizonyos lemondást, önfeláldozást, a társadalom szükségletei alá magát alárendelést követel”. Szép, csakhogy ez mindaddig üres szólam, míg nincs alap, a melyből ez levezethető, mert ez a materiális érdekek folytonos harczában nem gyökeredzik. Éppen ellenkezőleg: a materializmus világnézete az egyes embert, mint a természeti és az őt környező gazdasági viszonyok rabszolgáját tünteti fel, mint valami *állatot*, mely a létért való küzdelemben magának minél előnyösebb helyzetet akar teremteni. Már pedig emberi művelődés csupán ott lehetséges, a hol az emberek kedélyét valami mindent átható élet eleven gondolatai fűzi egybe és így egy bizonyos kapcsot alkot, mely a mindenség életében az egyes embert embertársához fűzi és így odaadó, önfeláldozó tevékenységben egy összhangzó életet lehetővé tesz. A teológia, vagyis az egyházi kereszténység a materialisztikus álláspont ellenében kulturképes, mert ezen mindeneket összefűző életet valamiképpen az emberi kedélyvel megérteti, ámde lényegénél fogva *szolgai*. És pedig azért, mert a mindenség életét az ember nem mint *saját életét*, hanem külsőleg ligázó hatalomként gondolja el.

Az anarchista világnézet mindkettővel szemben a *szabadság világnézetét* testesíti meg magában, mert a mindenség életét az *egyénben* szemléli, kinek szellemi egyénisége, mint a mindenség egy működési mozzanata nyilvánul. És ez az egyénnek valódi isteni szabadsága és méltósága. A mindenség köteléke, melyet a teológia künn keres, leírhatlan dicsőségben bennünk ébred mint a szeretetnek és az észnek isteni élete. Az anarchista morál tehát nem parancs, melynek az ember magát egy hatalmi kényszer, vagy egy mennyei önkényúr félelme miatt aláveti, hanem egyenes következménye öntudatunknak. Érdekes az, hogy az anarchizmust a konzervativizmus és keresztény szocializmus képviselője „*szűkkörű*”-nek tartja a maga álláspontjával szemben. Szóló nem tudja, vajjon melyik a gazdagabb, az-e, a ki a mindenség életét önmagában szemléli, tehát a kedély és szív élete

az érzések és gondolatok végtelenjébe merül, hogy onnan mint & bűvár, a tengerből, drága gyöngyöket hozzon fel, a szeretet és mások boldogításának drágagyöngyeit, vagy amaz a másik, ki folyton véges határok között mozog, gondolatai, ha szárnyalni próbálnak, csakhamar megtépázott szárnyakkal hullanak vissza az *ignorabimus* vak éjszakájába! De nemcsak ezt a fegyverét fordíthatja vissza Geöcze Sarolta kisasszonynak, hanem mindegyiket, a mit elmulasztani természetesen egy perczig sem késik. Úgy ő, valamint mindazok, kik álláspontjának szószólói voltak, azt hangoztatták, hogy ők a *keresztény világnézet* hívei. Prohászka Ottokár egyetemi tanár úr elvetve úgy a konzervativizmus, mint a keresztény szocializmus elnevezést, hogy erős különböztetést tegyen, a félreértések végett *krisztianizmusnak* nevezte a most már háromnevű törekvést. És ezt helyesen tette. Csupán azért, mert szóló és elvtársai alaposabban leszámolhatnak az ellenféllel. Az első, a mit meg kell tennie, az, hogy kimutassa, miszerint az úgynevezett *krisztianizmusnak* (a mi alatt mindig az egyházi kereszténységet kell érteni) semmi köze a *krisztusi eszmékhez*. Krisztus az emberiség történetében isteni öntudatának teljes fényével jelenik meg, nem törődve az erőszakuralom törvényeivel és igazságaival, mert mint monda: „E világ fejedelme immár el van telve!” „Hallottátok, hogy megmondatott — így szól tanítványaihoz — szemet szemért és fogat fogért. Én pedig mondom nektek, hogy: a gonosznak ne álljatok ellene gonosszal; hanem ha valaki tégedet jobbfelől arcul ütend, fordítsd oda másik orczádat is.”* Nemcsak a felebaráti szeretetet hirdette ő, hanem még inkább az ellenség szeretetét, mert ha azokat szeretik — úgymond — a kik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek annak? Vajjon a vámszedők is nem ugyanazt teszik-e? Ő volt az, a kiben az anarchista ideál a legragyogóbb fenségben ébredt és ugyancsak ő volt az, a ki az anarchia kezébe adta az erőszakhatalom ellen a legvégzetesebb fegyvert: *mindennemű erőszak erkölcsi megvetését*. És ez ma is egyetlen taktikája a küzdő anarchiának. Róma hatalmasai mindaddig nem igen törődtek ezzel a „jámbor túláradóval” és híveivel, míg az eszme teljesen alá nem mosta hatalmukat. Keresztényüldözéssel felelt a hatalom, de a legkegyetlenebb erőszak sem volt képes föltartóztatni a megindult szellemi áramlatot. Egyszer csak fordulat állott be: az üldözés megszűnt, a világtörténelem legnagyobb politikusa, Konstantin császár uralmának biztosítására államvallássá tette az üldözött eszmét és *az erőszaknélküliség tanát a legdurvább erőszak alapjaivá formálta*. A pogány Róma világa rombadőlt, de „helyét elfoglalta az egyházi kereszténység világoralma. Ez az a történelmi pont, a melyen létrejött a legnagyobb ellenmondás a Krisztusi eszme és annak hirdetője, *az egyház között*. Megszületett a kétpallós rendszer, mint az isteni bíraskodás ténye, mint a vére és

* Máté evang. V. 38., 39.

gyilkosságra épített pápai és világi erőszakrendszer jogcíme. Az irgalom és az örök szeretet nevében meggyúltak a máglyák; és Krisztus kigúnyolása elérte a tetőpontját, midőn az inkvizíció a keresztre feszített Krisztus képét holtkoponyák és égő gyertyák mellé, mint az állati boszúvágyás szimbólumát odahelyezte. Az emberiség társadalmi fejlődésének három nagy előszaka itt egybeesik. Ázsia és az antik világ, vagyis a görög és római, harmadik pedig a feudális korszak kezdete.

A marxista történelmi materializmus ezt a három nagy előszakaszt módszerével megmagyarázni nem tudja. E pontnál azért térek ki a marxizmusra, mivel a történelmi tények közvetlensége ezt a kitérést szinte kihívja. A történelmi materializmus összes kísérletei ezekre a korszakokra vonatkozólag megegyeznek a csereviszonyok és osztályharcok ama magyarázatával, a mely a harcosok, uralkodók és elnyomottak általánosan érvényesülő élvezethajhászásán alapul, noha a materiális vágy ezen alapjellege mindmáig egyforma maradt, tehát egy korszak nagy kulturális átváltozásának alapjául nem szolgálhat, belőle a kor „ideológiája” le nem vezethető. A világnézetek nagy különbsége a három nagy korszakban le nem vezethető sem a csereviszonyból, sem az osztályharcokból, sem pedig a produktív erőkből. Ázsiára vonatkozólag Laocse, Zoroaszter, Buddha és Krisztus tanításai semmi esetre se lesznek levezethetők egyébből, mint az ember gondolati tevékenységének organizációjából, valamint a görög filozófia sem a görög városok kereskedelméből. Ezekben a korszakokban az osztályharcok szakadatlan láncolatával találkozunk, melyeknek indokai semmi esetre sem a produktív erők érvényesülésében és a produkció módozatokban keresendők. Óriási a különbség Ázsia és az antik népek társadalmi alakulatai között, noha sem a produktív erők, sem pedig produkció módozatok lényeges változást nem mutatnak. A termelés formája az apró magántermelés; az eszközök primitívek, épp úgy, mint a feudális középkorban. Világos tehát, hogy midőn a marxizmus és a materialista történelmi fölfogás a produktív erők átváltozásaiból akarja megállapítani az egyes történelmi korszakok szellemi kultúráját, el nem fogadható pozitív tudományos módszernek. Az egyes hatalmi tényezők és birodalmak kialakulása semmi másból nem magyarázható, mint az *erőszak* érvényesüléséből és nem a gazdasági viszonyok és a produktív erők változásaiból. Az erőszak érvényesülése pedig tisztán attól függ, hogy milyen fogalmat alkotnak magukról és embertársaikhoz való viszonyokról az egyesek. A meddig az emberi gondolkodás valamiképpen igazolja az egyes föltétlen uralmát nagy néptömegek felett vagy akár a kapitalista kizsákmányolást és ez a gondolkodási mód a népnél visszhangra talál, addig a létező társadalmi állapotok, a jogviszonyok megszűnni nem fognak. Minden gyökeres változás az emberi társadalomban tisztán a világnézet kérdése. Ha az emberek megváltoztatják fogalmaikat önmagukról, ember-

társaikhoz és a mindenséghez való viszonyukról, úgy társadalmi szervezkedésük formája is változást szenved, mert minden egyes ember az életről alkotott fogalmai szerint akarja leélni úgy egyéni, mint társadalmi életét. A gondolatok és eszmék átformálódásai képezik tehát azokat a láthatatlan erőket, melyek a történelemben a társadalmi formákat egyrészt lerombolják másrészt új alapokon tovább fejlesztik. Minden nehézség nélkül érthetővé válik minden korszak szellemi kultúrája, ha azt az emberi öntudat fejlődéséből igyekszünk megmagyarázni.

Az anarchista világnézet természetes következménye a régi alapok megszűnése. A vallást pedig, melyet az első szentségnek állítanak oda az egyházi kereszténység hívei, épp úgy meg kell különböztetnünk a dogmatikus, misztikus hitelvek vak elfogadásától, mint az úgynevezett krisztianizmust a — krisztusi eszmétől. Igaza van Prohászka Ottokár egyetemi tanár urnának, midőn Jaurésra, a szoczialista törekvések egyik harcosára hivatkozik, a ki azt mondotta, hogy vallás mindig lesz! Lesz pedig azért, mert ez nem más, mint *vallani* valamit, vallomást tenni arról, a mit ismerünk, a miről tudunk. Szóló vallása például a *tudás vallása*, görög kifejezéssel élve — *Gnosis*, a mely betölti a lelkét az isteni öntudat mindent átható erejével és a mely alapját képezi, a bárány álarcza mögött bujkáló barbarizmussal szemben egy nemesebb kultúrának, az anarchiának. A mi pedig a másik szentséget, a *magántulajdont* illeti, ugyancsak a krisztusi világnézet alapjáról tekintve a dolgot, megbecsületlenítő arra az emberre, a ki látva mások szenvedését, nyomorát, csak morzsákat hajlandó nagy kegyesen odahullajtani. Giesswein Sándor kanonok úr felszólalásában azt mondotta ugyan, hogy a kereszténységgel, t. i. az evangéliummal nem ellenkezik a magántulajdon, ámde *a bizonyítással adós maradt*. Szóló azt hiszi, hogy a hazafiságnak az az érzése, melyet ugyancsak ők propagálnak, szintén összeegyeztethetetlen a krisztusi eszmékkal. Igaza van Tolsztojnának, mikor azt mondja, hogy a hazafiság vadállattá tette a kereszténységet, mert ez az eszme ama idők legnagyobb eszméje, melyben minden nép megengedhetőnek és jogosnak tartotta, hogy saját hatalma és jóléte érdekében más népeket kifosztogasson és lemészároljon. És ennél az érzésnél durvább érzés nem kell, mert csak nagyon alacsony erkölcsi fokon álló emberek lelkében élhet, a kik más népektől ugyanazon erőszakoskodást várják, mint a melyeket ők minden pillanatban hajlandók alkalmazni. És ezt az álláspontot már nagyon egyszerű emberek is megértik. Olvashattak már a lapokban olyan híreket, melyek arról szóltak, hogy egyszerű földművesek, a nazarénusok, Krisztus nevére hivatkozva, megtagadják az erőszakhatalom támogatását, gyilkosokká lenni nem akarnak, míg ugyanakkor az egyházi kereszténység papjai a gyilkosság tényére, ugyancsak Krisztus nevében, mint isten előtt tetsző dologra fölesketik a nép szellemileg és testileg tönkretett fiait.

A világnézetek eme nagy harczában kapcsolódik a társadalmi fejlődés irányeszméi sorába az anarchizmus. Az emberiség nagy kultorkorszakait sem a produktív módozatok sem a produkció viszonyok nem magyarázza. Engels a nagy forradalmár fölött tartott gyászbeszédében talán közvetlenebbül, mindenesetre a legvilágosabban határozta meg Marx alapeszméjét, midőn róla ezeket mondotta: „Az eddigi ideologikus túlkapások között azt az egyszerű tényt tárta föl, hogy az embereknek elsősorban enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt ők politikát, tudományt, művészetet, vallást stb. üzhetnek, hogy tehát a közvetlen anyagi életeszközök produkciói és ezzel egy nép vagy egy korszak ökonómiai fejlődésfoka képezi azt az alapot, a melyből az állami szervezetek, az illető emberek művészete, sőt vallásos képzetei fejlődtek és hogy ezekből kell azokat megmagyarázni — és nem mint eddig, fordítva.” Csakhogy itt egy körülményt elfelejtenek ennek az álláspontnak a hívei, azt t. i., hogy mind a ruházkodás, mind pedig az étel és ital, valamint az összes materiális szükségletek végső formájukban az emberi intelligencia termékei, melyek ennek változásával folytonosan változnak. Az emberi szükségletek változásai tisztán az emberi tudástól függnek, ez határozza meg őket. A feudális társadalmi rendszerrel szemben álló újkori termelési rendszert, mely a géptechnikát kifejlesztette és minden vonalon alkalmazza, semmi szín alatt sem fogja megmagyarázni a materialista történeti fölfogás a középkor csereviszonyaiból, a kereskedő városok keletkezéséből. Egy hatalmasan föllendülő csereállapotnak törekvéséből a tudománynak azt a nagy fölébredését, melyet a renaissance képvisel, levezetni csupán már azért sem kísérrelhető meg, mert maga az a tény, hogy a tudományok befogadása a kereskedelmi góczpontok számára hasznosnak bizonyult, még nem tartalmazza lényegében az egyes tudományok tartalmát, nem az esztétikai irányát, sem pedig vallásbölcsélet fejlődését. Ez a dolog ugyanaz, mintha a zsidó kereskedelemről valaki a kabbalát próbálná levezetni. A gazdasági viszonyok mindenesetre kedvező talaját képezték a szellemi fejlődésnek, míg maguk a szellemi alakulatok, mint minden organikus képződés, tartalmukat és annak gazdagságát nem a pusztán külső körülményekből, hanem belső, organikus képzőtörvényüknél fogva hozzák létre. Látnivaló tehát, mint válik pontról-pontra illuzóriussá a marxista történeti fölfogás, mikor a kulturális élet összes jelenségeit egy önmagától automatikusan mozgó gazdasági tényből gépiesen akarja levezetni. Az emberiség Szellemi erőinek differenciálódása és küzdelmei vitték az emberi társadalmat mindig új alakulatok felé. Utópisztikus minden olyan törekvés, mely pusztán a társadalom külső formáinak megváltoztatásával akarja az emberiség magasabb életformáját megvalósítani. A föllázadás és összetartás hősiességének erkölcsi erejét pedig nyilván csak oly világnézet költheti föl a tömegben, mely az egyes emberben embertársaival való közösségének öntudatát megleveníti és nem

oly nézet, mely őt állatilag elkülöníti és lealjasítja. A marxista alapokon nyugvó szociáldemokrata mozgalomnak azonban meg van nagy kultur-jelentősége. Az egyház ideológiájával szemben, mely a proletariátus nagy tömegét az államszervezethez köti, vizsgálódásra, aztán elszakadásra bírta azzal, hogy figyelmét a gazdasági törekvésekre irányította. Terjesztve közöttük e mellett a természettudományi ismereteket, a föltételeket kedvezővé teszi egy magasabbrendű kultúra kibontakozása számára. Ámde ezzel föladatát be is fejezte. Munkája nem kicsinyleni való és mi testvéreink előtt — bár sokszor ellenséges testvérek — meghajtjuk eszménk lobogóját.

Azt hiszi, eléggé teljesítette hivatását itt akkor, mikor az anarkista ideál ellenfeleivel szemben rámutat arra a tényre, hogy az anarkizmus mint eszme az emberi művelődés ténye, egy olyan tendenzia, mely benne rejlik minden egyénben és mely folyton érvényesül a szerint, a mint az emberi gondolkozás magasabb formái kifejlődnek.

És szükségképpen kell, hogy itt lelkük mélyén érezzék, hogy az anarkizmus lényegénél fogva nem lehet más, mint individualisztikus törekvés.

Szükségképpen individuálistikusnak kell lennie, minthogy az egyes emberek fejlődésükben mindig előbb vannak, mint a nagy néptömegek. Ámde míg ezt a kiválást ama igazán szűkkörű világnézetnél fogva, melyet a teológia képvisel, egy kiváltságos osztály megteremtésére és fentartására igyekszik fölhasználni a konzervativizmus, addig szólóék világnézetéből kifolyólag éppen ez a tény a társadalom, a tömegek boldogítására irányul, mert az önfeláldozás, a szeretet és a jószág egyenes következménye az egyén *harmóniára* való törekvésének. És azon a ponton, midőn az ember a mindenséget és az emberiséget saját Énjével egybeszötte és így idealizmusával a valóság és a kritikai öntudat szilárd talajára állt, megtalálta azt a pontot, melyen állva a szolga világot kimozdíthatja sarkaiból s átlép egy új világ kapuján, melyben a szolgaság minden formája holt.

Látható tehát, hogy az anarkista ideált nem valamilyen külső dologban, pl. nem valami pártprogramféleiben, hanem az emberi öntudat fejlődési formáiban kell keresni. Azt mondák ők is az anarkia országáról, a mit Nietzsche az isten országáról mondott: „Az isten országa nem olyan dolog, a mire vár az ember s a mely nem volt meg tegnap és nincs meg holnap s nem jön el ezer év múlva, az a szívnek tapasztalata, megvan mindenütt és nincs sehol!”

És ez a tudat minél inkább kezd fölébredni az emberiségben, annál nagyobb mértékben szűnik meg a hatalmi erőszak gyakorlása és tisztán benső rugók által mozgatott alakja fejlődik ki az emberiség életviszonyainak, teljes mértékben érvényesül a kölcsönös segítség elve, míg végre minden ponton győzelemre jut az anarkia!